

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

PS cam 101.1

Harvard College Library

FROM THE REQUEST OF

EDWIN CONANT,

(Class of 1829).

This fund is \$28,000, and of its income one quarter shall be
spent for books and three quarters be used for the
general purposes of the Library. — *Vote*
of the President and Fellows,
May 28, 1892.

Received \$1 August, 1896.

0

AARBOG

FOR

DANSK KULTURHISTORIE

1894

UDGIVEN AF

POUL BJERGE

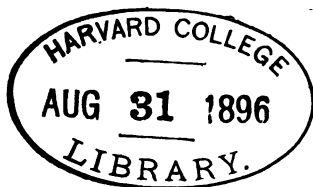
AARHUS

JYDSK FORLAGS-FORRETNING

1894

~~I. 4569~~
~~Scanned~~
PScan 101.1

Conant fund.

KOLDING

KONRAD JØRGENSENS BOGTRYKKERI

VED H. P. WARBERG

Til Folkehøjskolen.

 *Til Lykke, vor Ungdoms Skole,
som fylder de femti Aar!
Med Glimt fra Himlenes Sole
du skabte iblandt os Vaar!
Du tog vor Ungdom i Arme,
du ledte forvildede hjem,
du aanded i Hjerterne Varme
og vinked os opad og frem!*

*Du sløjfed de gamle Volde,
der snævrede Folkets Sind,
du skræmte Smaaligheds Trolde,
saa Storsindet trængte ind;
hver Tanke, værdig at tænke,
du vakte med nænsom Haand,
hver Følelse, lagt i Lænke,
du friede ud af Baand.*

*Du bygged et Danevirke
mod Tyskhedens lumre Flod,
for Hjem, for Skole og Kirke
du stod som en Danebod;
din Sang over Marken toned,
din Saga i Salen lød,
din Sandhedstale forsoned,
hvad Folket i Søvne brød!*

*Til Lykke, vor Ungdoms Skole,
som fejrer dit Jubelaar!
Med dig som Vægter vi stole
paa Tiden, der forestaar!
Tag Ungdommen ømt i Arme
og led de forvildede hjem,
aand Hjerterne fulde af Varme,
da vinder vi opad og frem!*

Konrad Jørgensen.

OLE SKOVLØBER.

AF

POVL HANSEN.

OLE RASMUSSEN, hvis skæbne her nærmere skal dvæles ved, bode i slutningen af det syttende hundredår i landsbyen Vålse på Falster og var tillige ansat som skovløber ved Vålse skov, der som næsten alt øens jordegods den gang tilhørte kongelig majestæt.

Stillingen som skovløber var ingenlunde altid behagelig, ti skovtyveriet dreves den gang efter stor målestok, og om skovens opsynsmænd var altfor årvågne, udsatte de sig for at komme på kant med deres bymænd, der betragtede tyvesaven for et lige så hæderligt stykke værktøj som et hvert andet. Og da Ole ikke var af dem, der drejede om ad en anden sti, når han hørte ovennævnte sav skære, men allevegne optrådte som den nidkære embedsmand, der søgte at hindre de ubudne gæster i deres håndtering, så undgik heller ikke han sammenstød med disse godtfolk.

I året 1690 traf han således Hans Jensens søn i færd med at køre et læs navr og hassel ind i sin faders gård. Ole søger at hindre ham, men karlen griber en økse i den hensigt at hugge Ole »udi hovedet, brystet

eller hvor han kunde have antruffen ham«. Hans »onde forsæt« lykkedes dog ikke; Ole beholdt liv og lemmer uskadte, men beder senere »den gode øvrighed« straffe sligt tilbørligt efter skovordinantsen.

For lignende voldelig fremfærd anklager han kort efter også Ole Ellehave og Rasmus smed, ligeledes bægge i Vålse.

Men var folk således ikke synderlig hensynsfulde eller medgørlige overfor ham i deslige tilfælde, synes han heller ikke at have været det overfor dem, men kunde af embedsiver eller hidsighed tit lade sig bringe et godt stykke videre, end strængt taget var nødvendigt. Til eksempel følgende:

Den 21. september i året 1694 træffer Ole skovløber Rasmus Mikkelsen i færd med inde i Vålse skov at hugge tjørne; Ole betyder ham da med forskellige passende udtryk, at han har den godhed øjeblikkelig at holde inde; men Rasmus hævder på det bestemteste, at han har fået sognefogdens tilladelse, og vil derfor ikke tage mod grovheder eller lade sig vise bort. For nu at komme til bunds i sagen tager Ole straks vejen til sognefogdens, Frans Justesens gård.

Frans, der havde været syg og i flere dage ligget til sængs, var dog nu kommen op og sad netop i samtale med tre af byens mænd, da døren gik op, og Ole trådte ind; og efter at denne havde ytret ønsket om at tale med sognefogden, rejste Frans sig og bad ham følge med. De to mænd gik nu ud i stegerset, men kom kort efter atter tilbage øjensynlig stærkt ophidsede og i et tilsvarende livligt ordskifte. Efter de tre bymænds beedigede vidnesbyrd faldt ordene således:

O. R.: »Giver I da Rasmus Mikkelsen lov til at hugge tjørne til sit gårdsæde?«

Fr. J.: »Ja efter husfogdens seddel, ti hvad øvrighed byder og befaler, bør jeg efterkomme.«

O. R.: »Da skal jeg gå hen og pante Rasmus for dem.«

Fr. J.: »Ja, ser I dertil.«

O. R.: »Tror I kanske, at I er andet og mere end min medtjæner!«

Fr. J.: »Nej, vel er jeg din medtjæner, men kun i det, som ret er. — Men gå nu ud af mit hus og lad mig være umolesteret.«

Efter at have sagt disse ord vil Frans skyde Ole ud af døren, men da han endnu var svag efter sin sygdom, kunde han ikke få magt med Ole, der trodsig blev stående, i det han sagde: »Ja, kan jeg få dig med, da går jeg, ti da skal du få så meget, så du kan have nok deraf.«

Frans vidste da ikke, hvad han skulde gøre; men hans kone, som også var tilstede, tog da ordet og sagde: »Ja, det er snart til, ti han duer endnu kun så lidt.«

Ole tog dog i begyndelsen ikke hensyn til hende, men fortsatte henvendt til Frans: »Her sidder du og bruger din ulovlige næring.« Men nu blev Karen Frans's for alvor vred, og skønt hun stod med sit spædbarn på armen, truede hun dog ad Ole, holdt ham sin knyttede næve op under næsen og råbte: »Gå ud af mit hus!«

»Hvad,« sagde Ole, »vil du slå på mig, da skal jeg slå på dig igen, indtil hud og hår skal rævne, om jeg så skal klæde ti stejler og hjul derfor; din skidtfoots, gak hen og rend dig fra Låland!«

Med affyringen af denne kraftsalve forlod Ole sognefogdens stue og gård.

Men sognefogden var ikke til sinds i vidners påhør at lade sig behandle således af en vorned bonde, og han lader derfor Ole indstævne for retten. Sagen gik Ole imod, og han blev idømt en bøde. Men efter Frans Justesens påstand vilde Ole ikke betale denne, da det kom til stykket, hvorfor han lod ham indstævne for landstingsretten, hvor Ole på bedste måde i en lang skrivelse søger at forsvare sig og påstår blandt andet, at han hele tiden har været villig til at betale, skønt hjemtingsdommen efter hans mening kun gik ham imod, »fordi jeg fattige mand ingen havde til på mine vegne at føre vidner; hvad årsag det ikke kunde blive oplyst, hvorlunde Frans Justesen havde skudt mig ud af sin dør, og hvorledes både han og hans hustru med usømmelige ord og truen mig haver begejnet; hvad jeg dog formener, de var strafværdige for efter loven«.

Landstingsdommen findes ikke opbevaret.

Kort efter at denne tingdeling var endt, skaffede Oles skarpe tunge ham imidlertid en ny på halsen. Denne gang med krokonen i Vålse. Efter en skarp munddyst, hvori Ole havde ladet det grove skyts spille imod hende, søgte hun hjælp hos sin mand, en forhenværende lieutenant ved navn Morten Mann, der i den anledning lod Ole indstævne »for hvad han hannem kunde have at tiltale for«.

Men efter at dommeren på tinget den 16. december 1697 havde opfordret de stridende til i mindelighed at enes, fremstod Ole skovløber og erklærede, at han intet andet vidste om »velbemældte lieutenant Mann og hans hustru end det, som godt og ærligt var,« og skal de ord, som han i hastighed lod falde mod lieutenantens kone, ikke komme hende til hinder i nogen måde. End-

videre lovede Ole at betale til lieutenanten to slettedaler i bøde.

Hvad lieutenant Mann angik, da vidste han ej heller at »påsigte Ole skovløber eller hans kvinde andet end det, som ærligt og godt var«. Derpå gav de hinanden hånd, og tingsvidnet, som Mann efter begær blev tilstedt, lovede Ole at betale den halve omkostning ved.

Pengene havde Ole imidlertid ikke ved hånden den dag, og betalingen blev da udsat nogle dage. Men da tiden gik, og skyldneren ikke indfandt sig, blev kromanden utålmodig og sendte bud til ham både én og flere gange; men da det altsammen ikke hjalp, blev Ole på ny indstævnet.

Oles forsvarer for retten, herredsfuldmægtig Kasper Kissevitter fra Østerkipinge begærede her på Oles vegne endnu en gang udsættelse i fjorten dage, så skulde pengene blive betalte. Udsættelsen blev tilstået, men Morten Mann fik ingen penge, hvorfor Ole ved en ny dom den 3. februar 1698 tilpligtedes ikke alene at udrede de ovennævnte to slettedaler to mark og syv skilling, men desuden to andre slettedaler som omkostning ved denne ny doms erhvervelse; alt at betale inden femten dage eller lide nam efter loven (pantes).

Men hvem der ikke betalte, det var Ole. De femten dage var forlængst forløbne, men kromanden var lige nær; han begærer da til sidst pantningen udført, og denne foretages da den 7. maj af herredsfuldmægtig Kasper Kissevitter med to mænd Niels Hansen og Hans Henningsen, bægge af Østerkipinge, som vidner og vurderingsmænd.

Kromanden fulgte også med som parthaver i sagen. Da de fire mænd kom til Oles bolig, var hans kone

i færd med at rede sæng. Kasper Kissevitter gik da hen til hende, »fik hende hånd« og spurgte: »Hvor er eders mand? ti her er en dom, som lieutenant Mann vil have udlæg for.« Hvortil konen svarede: »I skal intet udlæg få, før min mand kommer.« »Er han langt borte?« spurgte Kasper. »Nej,« svarede konen, »nu skal han straks komme,« hvorpå hun løb ud, men i døren vendte hun sig endnu en gang og gentog: »I skal intet udlæg få, før min mand kommer.«

Kort efter indfandt Ole sig og blev af Kasper modtaget med de ord: »Her er en dom, Ole Rasmussen, vil I ikke nok være så god at betale den i mindelighed?« »Jeg er ikke Morten Mann noget skyldig,« svarede Ole, »hvorfor skulde jeg da betale ham; det må være en falsk dom, og jeg regner den intet.« »Sig ikke så, Ole,« rådede den sindige fuldmægtig, »det er jo en forseglet dom, og den bør I at betale. Jeg haver ikke fældet den; men den mand, som det haver gjort, han forsvare den!«

Under dette ordskifte havde Kasper bredt den skrevne dom ud foran sig på bordet, sat blækhornet frem, og, mens Ole nølede med svaret, sat sig på bænken ved væggen.

Men da Oles kone ser sin mand bragt til tavshed ved fuldmægtigens rolige optræden, kommer hun ham til hjælp, springer hen til bordet foran Kasper og slår med næverne i dette gang efter gang, så dommen hoppede op og ned, mens blækhornet væltede, og indholdet spildtes. Denne uforudsete undsætning bragte atter modet op hos Ole, han griber en kæp, stiller sig ved sin kones side, og i det han følger hendes eksempel, hamrer han af al magt med kæppen i bordet, mens han samtidig råber: »I skal aldrig få udlæg i mit bo, om jeg end

derfor skal miste mit liv.« Kasper, der fra begyndelsen havde taget så overlegent på sagen, syntes nu, at stillingen så noget truet ud, og fandt sig da befojet til at minde om, i hvad anledning han var kommen: »Her er jeg på rettens vegne, formoder at mig sker ingen overlast.« Kvinden vilde dog ikke forstå hans »høflighed«, men vedblev at slå i bordet »for Kaspers næse«, til blodet flød af hendes knoer og fingre. Kasper bad dem atter at have ærbødighed for kongelig majestæts ret, som han med sig havde, men Ole svarede hastelig: »I har intet i mit hus at bestille, eftersom I kun er indkomne for at gøre vold og ran;« hvorpå han gav kromanden et stød for brystet, så denne tumlede til side, mens han selv sprang hen til bænken, hvor Kasper sad, og halede en buløkse frem derfra; med denne »schermeserede« han nu på gulvet, i det han sagde: »Jeg gad set den, som skal tage noget af mit hus.«

Kasper vendte sig nu til de to vidner og bad dem drage sig dette til minde, hvorpå han atter henvendte sig til Ole sagde: »Vider hvad I gør, og respekterer kongens ret og forgriber Eder intet; dersom I sker uret, så haver I at stævne til videre og højere ret, om I — som I siger — haver Eder at beklage over dommen.«

Morten Mann, der hidtil havde ladet fuldmægtigen føre ordet, begyndte imidlertid nu at tabe tålmodigheden, hvad kunde det nytte at tale til folks forståelse, når de ikke *vilde* forstå. Dette måtte nu have ende, hvorfor han da tager ordet og siger henvendt til Kasper: »Jeg begærer nu ret af Eder, såsom I er i dommerens sted og skal skaffe mig min ret efter dommen.«

»Sandt nok,« svarede Kasper, »alligevel vil jeg dog ikke udtage noget pant, men såsom kongens lov tillader det, vil jeg tilstede Eder at gøre udlæg i denne mands

bo, mindes da, at I skal selv se til, hvad I vil have som Eders betaling.«

Efter denne tilladelse rejste kromanden sig fra bænken, hvor han havde taget sæde, gik hen til tallerkenhylden og tager ned derfra et lidet tinfad, som de to mænd så skulde vurdere. Men ved dette syn blev Oles kone som aldeles ude af sig selv, »slog den ene hånd i den anden«, sprang hen til Mann og råbte i højeste ophidselse: »Du skal have den onde faldende syge, og den fare op og ned i dig. Ja, førend du kommer herud af mit hus, skal jeg se dit blod,« hvorpå hun griber fat i fadet og søger at vriste det fra ham.

Ole, der lige så lidt som hans kone kan forstå, at nogen kan have ret til at tage, hvad deres var, selv om de kommer i rettens navn, opfatter det hele som et forsøg på ran; og hvordan et sådant skal mødes, falder ham betydeligt lettere at forstå end alt det øvrige lovtrækkeri; i et spring er han henne ved sengen, hvor kampen om fadet finder sted, og med opløftede arme svinger han buløksen af al kraft imod Mann, »der endnu stod med konen om fadet«. Nok muligt, at han havde fået hovedet slået i stykker, om ikke Kasper Kisservitter i tidé havde bemærket Oles hensigt og med stor åndsnærværelse i sidste øjeblik grebet Ole om armene og holdt ham fast, i det han sagde: »Gør I jer galen og slår manden i hjæl; I kan dog endnu komme bedre til rette.« Men da Ole vedblev at arbejde for at komme løs, råbte Kasper til Mann, mens han vedblev at holde i øksen: »Lieutenant, skynd Eder på døren, medens I er ved livet!« Den forhenværende krigsmand lod sig ikke dette sige to gange, slap konen og fadet og styrtede ud af døren. »Men da lod Ole skovløbers kvinde sig falde til jorden, endda at lieutenanten ikke rørte hende

til onde, men var glad, at han kunde fly.« Vidnerne til disse forskellige optrin, de to vurderingsmænd, får imidlertid en forestilling om, at turen muligvis også kan komme til dem, hvorfor de skyndsomt tager fod i hånd og ser til at slippe ud. Men da de lykkelig og vel var kommen ud i gården, falder det dem ind, at de dog ikke således kunde lade fuldmægtigen ene og våbenløs tilbage hos det forbitrede ægtepar, hvorfor de atter med stor forsigtighed nærmer sig døren for at se, »om han endnu var ved livet«. Da de nåde forstuen, og dér gennem døren kunde se ind i stuen, så de Kasper med ryggen vendt mod dem komme baglænds ned mod døren. I den ene hånd holdt han den skrevne dom, som han i forbigående havde taget. Og de to mænd hørte ham da sige: »Ole, Ole, I haver forset Eder meget mod kongelig majestæts lov; jeg tror ikke, det forbliver ustraffet.« Men Ole lod, som han det ikke hørte, sprang bagefter Kasper ud i gården og forfulgte med øksen de tre mænd over gården og ud på gaden, så at »vi ej vidste, hvilket minut vi enten havde skade eller livet.« Men da de endelig alle var slupne ud igennem hans led, »råbte Ole med høj røst og sagde: Er her nogen på gaden, da kommer og ser, disse er indkomne til mig som skælmere og tyve og røvere!« Men Kasper vendte sig endnu en gang og svarede: »Haver vi gjort Eder i ringeste måder uret, da må I stævne os derfor, men Gud bedre Eder for Eders store uhøflighed, hvilken i længden det vil falde Eder svært at lide for.«

Og således endte denne udpantning.

Men sagen selv, den var ingenlunde til ende. Så snart som herredsfogden, Povl Garb, hørte, hvordan Ole skovløber havde kaldt den dom, han havde fældet, falsk, og hvordan han havde »begejnet« fuldmægtigen og hans

ledsagere, så indgav han straks til stiftamtmanden en skrivelse med anmodning om i sit sted at få indsat en sætledommer, »som kunde sidde retten på Falsters herredsting«, da det er hans agt at lade Ole stævne for samme ret på grund af hans optræden overfor pantemændene og hans omtale af dommen. Han foreslår sognefoged Jens Pedersen af Systofte til sætledommer.

Stiftamtmanden svarer med at udnævne Laurids Nielsen i Maribo.

Den 30. juni var parterne så for retten, og efter at der her om udpantningen hos Ole var fremlagt et skriftligt vidne, underskrevet af de to vurderingsmænd, blev Ole tilspurgt, om han herimod havde noget at sige til sit forsvar. Hvortil Ole svarede, at han og kromanden ganske var bleven forligte ved det første retsmøde, men når han nu bagefter krævede penge af Ole, da gik han for vidt, ti det var nok oprindelig ham, der havde forbrudt sig mod Ole.

Som bevis mod denne påstand fremlagde Mann da det skrevne tingsvidne fra deres første sammenstød for retten. Dette syntes jo at tale tydeligt nok; der stod med rene ord, at Ole selv havde gået ind på at betale de to slettedaler.

Derefter fremstod da Povl Garb og henstillede til den nådigt bevilligede sætledommer, at efterdi Ole Skovløber havde skældt dommen for falsk, gjort modværge, da der skulde pantes, f. ex. grebet en buløkse og med den slået efter Mann, burde han i følge lovens 1, 14, 28 anses med en bøde på tresindstyve lod sølv, og efterdi han havde skældt rettens betjente og alle tilstedeværende ud for skælmer, tyve, røvere og deslige, burde han ifølge lovens 6, 22, 7 bøde sine tre mark og tre

og fyrretyve lod sølv. Desuden burde han fremdeles anses for pligtig til at betale Mann dennes fordring ifølge de tidligere domme samt for senere unødigt rejse og tidsspilde en rigsdaler.

Atter blev Ole tilspurgt, om han til sit forsvar havde noget at erindre, men han bemærkede kun, at da han ikke hidtil havde gjort noget i den sag, så vilde han heller ikke gøre noget endnu »før han kom på andre steder«.

Dommeren, der ikke rigtig fandt sig tilfredsstillet ved dette noget tågede svar, gentog på ny sit spørgsmål. Men Ole indskrænkede sig til den korte bemærkning, at da han jo lige havde besvaret spørgsmålet, havde han intet videre dertil at sige.

Først tre uger senere faldt der dom i sagen. Den gik Ole imod, mens Garbs påstande blev i alt væsentligt anerkendte: Ole skovløber blev for vold mod rettens folk idømt en bøde på tresindstyve lod sølv, for ubehagelige skældsord dømt at betale sine tre mark, og endelig skulde han betale sagens omkostninger med seks rigsdaler og fire mark, alt at udrede inden udløbet af femten dage, hvis han ikke vil pantes.

Denne dom vilde selvfølgelig, om den skulde udføres, blive af ødelæggende virkning for Oles fremtid, ti foruden de store bøder, han fik at betale, var han jo som »tremarksmand« bleven æreløs. Han vilde da heller ikke lade dommen gælde, men indstævnedes den til landstinget. Som hans forsvarer optræder her en vis Verner Wejlandt fra Nykøbing. Denne mand indlader sig aldeles ikke på at rense Oles færd, men påviser forskellige uregelmæssigheder begået under »tingdelingen« forud for domfældelsen for på den måde at få dommen kendt ugyldig. Det lykkes. Den 5. oktober 1698 fældes følgende dom:

»Efterdi vidnerne, der er ført imod Ole skovløber ikke er lovlig ført, i det at de vidner, som hverken kunde læse eller skrive, er bleven forelæst, hvad de skulde vidne, og ikke særskilt forhørt, da kan deres vidnesbyrd således aflagt ikke anses for lovligt¹ . . . . ti kendes den dom, som derpå er grundet, for død og magtesløs at være.«

Denne dom var rigtig efter Oles sind. Inderlig veltilfreds med udfaldet hengav han sig nu til det glade håb, at alt dermed var i orden; mens det i virkeligheden kun var en galgenfrist. Sandt nok, den strænge hjemtingsdom var erklæret ugyldig, men foruden dette var nok en sagførerregning på ti rigsdaler fra Wejlandt alt, hvad Ole havde vundet, og hvad sagen med kromanden angår, da var han jo lige nær med den.

Freden blev da også af kort varighed. Få dage efter havde Mann fået en fornyelsesdom, der lød på, at Ole nu havde at betale ham i alt syv rigsdaler to mark og syv skilling. Naturligvis vilde Ole heller ikke denne gang godkende kromandens krav, hvorfor denne atter, måtte begære rettens hjælp for at udpante den egen-sindige mand.

Til forretningen valgte Povl Garb denne gang Jørgen Nielsen fra Stadagergård som sin fuldmægtig. Vurderingsmænd blev Hans Povlsen og Kristoffer Kristensen, bægge af Sundby.

Mann holdt sig denne gang klogelig hjemme.

Da de tre mænd en tidlig morgenstund nærmede sig skovløberens bolig, lagde de i frastand mærke til, at indgangsdøren stod åben, men da de netop vilde til at træde ind, blev den inden fra smækket i for næsen af dem; mens Oles kone indenfor råbte, at de ikke fik lov

¹) Danske lov 1, 13, 6.

at komme ind, før hendes mand kom hjem. Al overtalelse viste sig at være spildt, de måtte blive, hvor de var. De gjorde da en dyd af nødvendigheden og trak sig tilbage udenfor Oles enemærker, men besluttede dog at afvænte hans hjemkomst. Denne indtraf da også kort efter, hvorfor de atter gik frem til døren og bankede på. Længe varede det, før der kom svar, men omsider fik de øje på Ole, der ganske rolig stod henne i gården og betragtede dem; han var gennem en bagdør ubemærket kommen ud af huset. Jørgen Nielsen trådte da hen til ham med de ord: »Jeg er kommen, Ole, for i mindelighed at få dig til at betale din gæld til lieutenant Mann.« Men Ole svarede, at han tilstedte ikke nogen som helst at gøre indførsel i hans ejendele, han var ikke Mann noget skyldig, ti landstingsdommen havde fritaget ham for denne så vel som fra al anden gæld. Og var Povl Garb desuagtet uforskammet nok til nu bagefter igen at fælde en sådan dom over ham, så måtte han vist også være pligtig til selv at foretage udpantningen. Men når dette skete, skulde Ole nok tale derom med ham selv.

Det hjalp ikke at Jørgen Nielsen påviste, hvorledes det hele måtte bero på en misforståelse fra Oles side, og at landstingsdommen ikke havde fritaget ham fra at betale sin gæld til Mann, Ole blev ved sit, og da de tre mænd ikke dristede sig til at øge retten med magten, så måtte de omsider atter drage af gårde med uforrettet sag.

For anden gang kom Garb da i det tilfælde at måtte fratræde sin plads som dommer. Som sættestemmer beskikkedes Kasper Kissevitter, og for ham fremstod da Garb og anklagede Ole for at have øvet »modværge« imod rettens folk og påstod ham derfor dømt efter

loven 1, 14, 29 til at bøde tresindstyve lod sølv. Dommen, der faldt den 7. september kunde ikke bifalde Garbs påstand, at Ole havde øvet »modværge«, dog kunde Ole heller ikke helt frikendes, da han havde vist sig modvillig og genstridig. Bøden blev da sat til tre lod sølv, hvorhos Ole ærklæredes for »ugild til at stå i rette mod nogen og have sin stilling forbrudt«. Desuden skulde han i sagsomkostninger betale tre rigsdaler. Alt at udrede inden femten dage.

Ole, der hverken selv eller ved stedfortræder havde givet møde i retten, ændsede ikke denne dom mere end de tidligere. Han betalte ingen bøde. Og hvad Mann angik, da havde heller ikke han faaet så meget som en hvid af Ole. Pantningsfristen var atter udløben, hvorfor dommen over den uvillige betaler atter måtte fornys. Dette sker da den 22. september 1701. Med de ny sagsomkostninger løb Oles gæld til Mann nu op til ti rigsdaler to mark og syv skilling. Heller ikke ved denne lejlighed holdt Ole det for umagen værd at give møde i retten; men glimrede fremdeles ved sin fraværelse. Og at Mann ikke fik pengene, er en selvfølge.

Hvorlænge den sorgløse skovløber kunde have holdt stillingen mod denne fjende, er ikke let at sige, men til alt uheld træder nu samtidig en anden og stærkere frem mod ham til angreb.

Den 25. april 1701 stævnes Ole til atter at give møde i retten. Sagsøgeren var denne gang ingen ringere end hr. overstaldmester Harstal¹ til Berritsgård i Låland,

¹) Kristian Ulrik von Harstal, 1645—1719, ridder og overstaldmester, havde en særdeles høj stjerne hos Kristian den femte, der skænkede ham den ene kongelige gave efter den anden. I året 1689 fik han således kongetienderne af Majbølle, Tårs, Kettinge og til dels Vindeby, samt konge- og kirketienden af Vignæs. I denne anledning skal han året efter have betænkt sidstnævnte kirke med

der således nu ad rettens vej påstod Ole vornedpligtig til Berritsgård og fordrede, at Ole i følge danske lovs 3, 14, 1 skulde med alt hans gods straks flytte over til Berritsgård på Låland for der at »svare sin vornedpligt efter loven«.

Som skovløber i Vålse bode Ole på kronens gods; men dette at tilhøre kongen ansås i de dage for langt bedre end at tilhøre private ejere. Hvad under da, at Ole strittede imod og sidst af alt kunde forsone sig med den tanke at forlade et godt hjem og en god stilling for at stille sig til overstaldmesterens rådighed og anvendelse ved en eller anden øde gård på godset.

Som bosiddende på kronens gods søger han derfor kongens ridefoged Møller om »forsvar«, og denne sender da sin fuldmægtig H. Børresen med Ole over til birkeetinget for om mulig at bevare ham for krongodset. På Harstals vegne møder ridefoged H. Kristensen fra Berritsgård.

Børresen begynder med på Oles og kronens vegne at nedlægge indsigelse mod stævningen som uberettiget, hvad han snart skulde bevise. Først vil han da hævde, at Ole Rasmussens fødestavn ikke engang er Berritsgård; som bevis herpå fremlægger han i retten følgende præsteattest:

»Efter begæring haver jeg eftersat min kirkebog, hvor udaf befindes, at Rasmus Pedersen, som tilforn haver boet på kronens gods udi store Reersø, haver forskellige gaver, hvoriblandt de særdeles kostbare alterkar den endnu ejer. Disse kar, hvori hans våben meget kunstfærdigt findes indgraveret, er af drevet sølv. 1699 havde han trukket sig tilbage fra sit embede som overstaldmester og tilbragte nu sin meste tid på sit gods Berritsgård, beskæftiget *»med alle berømmelige, høj adelige interesser«*. Også Frederik den fjerde var ham nådig og skænkede ham således 1707 det hvide bånd.

ladet kristne en søn her udi Sakskøbing kirke den 26. marts 1643 og kaldet ham Ole. Dette bekræfter jeg o. s. v.

Sakskøbing præstebolig, den 12. — 6. — 1680.

HANS BREDAL,
sognepræst. «

Af denne seddel fremgik — mente Børresen — at Harstal ikke kunde gøre fordring på Ole, som den, der havde fødestavn på Berritsgård gods. Alligevel skulde han dog ikke lade det blive derved, men ydermere bevise, at selv om Ole havde været født på nævnte gods, da havde dette dog tabt retten til at kalde ham tilbage, i det han i over tyve år havde boet i Vålse og således efter lovens 3, 14, 14 ikke længere kunde kaldes tilbage. Beviset herfor var da følgende attest »under tvende bosiddende og trofaste danemænds hånd«:

»Efter begæring attesteres herved, at Ole skovløber udi Vålse haver været en kongelig majestæts bonde og boet her i Falster på kronens gods udi fulde tyve år og der over, hvilket vi med vor saligheds ed vil bevidne.

Den 4. — 6. — 1701.

JENS PEDERSEN.

OLUF MORTENSEN. «

Hans Kristensen, Harstals ridefoged, som nu fremstod, kunde dog ingenlunde dele Børresens opfattelse. Stævnemålet var lovligt, hvad han straks skulde tillade sig at godtgøre med sort på hvidt. Han fremlagde derpå ligeledes tre skriftlige vidnesbyrd. Det første var en udskrift af Tårs kirkebog så lydende:

»Anno 1637 dominica, 7 post trinitatis blev Rasmus Jydes barn af Kallø kristnet i Tårs kirke og kaldet Oluf, som af kirkebogen kan fornemmes, hvilket jeg herved sandfærdig testerer.

Tårs præstegård, den 4. — 6. — 1701.

CLAUS DANKEL. «

Det andet var en skrifteseddel af »salig magister Brandt« for Ole Rasmussen, skreven på latin men oversat af notarius publicus i København. Den lød:

»Den gunstige læser hilsen! Oluf Rasmussen og Sofie Caspersdatter,¹ ægtefolk, har næst Guds hjælp længe siden sat dem for at nedsætte sig anden steds. Jeg ønsker dem til lykke, efterdi jeg har fundet dem ikke uden ærbarheds grænser, derfor må de også anden steds udi den allerhøjeste Guds frygt komme til det hellige alterens sakramente, ti intet er befunden bekendt, som dem kan hindre i sådant helligt forsæt.

Nykøbing den 29. — 9. — 1681.

FREDERIK BRANDT.«

Den tredje attest angik ligesom den anden tidspunktet for Oles bosættelse i Vålse og lød således:

»Anno 1681 den 29. september kom Oluf Rasmussen til Vålse sogn og by og bragte mig bevis fra magister Frederik Brandt. Hvad efter begæring her attesteres.

Vålse den 30. — 5. — 1701.

KRISTIAN KNEUTEL,
sognepræst.«

At disse tre skriftlige vidnesbyrd med lethed vilde slå Børresen af marken, er Kristensen ikke et øjeblik i tvivl om, men desuagtet vil han dog tillade sig at anholde om lov til også at føre vidner i sagen. Denne skal da til overflod blive oplyst. Dette tillodes til trods

¹⁾ At denne kvinde ikke var den samme, som »stod med lieutenanten om fadet«, da Ole blev udpantet, men at han har været gift to gange, ses af følgende seddel, skrevet med hans hånd:

»Anno 1689 den 24. februar om morgenen blev min datter Lisbet Olsdatter født, samme årstal blev min første hustru død om aftenen klokken 8, blev så begravet sankte Mortens dag udi Vålse kirkegård. Gud give hende en glædelig opstandelse ved Jesum Kristum. Amen.«

for Børresens indsigelse. Hvorefter Morten Nielsen og to andre mænd fra Tårs stod frem og vidnede: »Ole Rasmussen, som her for retten er stævnet, og som haver mén i sin ene arm, det hvormed han er født; han er barnefødt i Kallø i Tårs sogn i det hus, som nu bebos af Peder skomager på velbårne hr. Harstals gods. Dette hus har ligget under Berritsgård, så længe jeg kan mindes.«

Børresen, der nu får ordet, håber dog ikke at disse vidnesbyrd skal have større beviskraft end hans, men for resten behøver han ikke at blive stående ved dem, han før har fremlagt. Sandheden af hans påstand kan endnu yderligere bevises ved den mand, som hentede jordemoder til »denne Oluf skovløber, da han skulde fødes«. Men hvortil behøves mere bevis, enhver må jo bøje sig for, at han har boet i Vålse tyve år og derover. Ikke engang Kneutels attest kan omstøde denne kendsgerning, ti det er jo bekendt som noget, der ofte sker, at en mand først kommer til præsten med flyttebevis og bøn om altergang halve, ja hele år efter, at han i sognet har sat bo. —

De to dannemænds attest kan Kristensen dog ikke tillæge en sådan betydning, som af Børresen påstået, såsom vidnerne ikke efter loven hver for sig mundtlig og under ed har aflagt deres vidnesbyrd.

Vigtigheden af denne omstændighed må Børresen indrømme, hvorfor han beder om sagens opsættelse, at vidnerne kan skaffes til veje. Dette tilstås.

For Falsters herredsting¹ mødes parterne derpå igen den 30. — 6. — 1701 for at få de to mænds skriftlige vidnesbyrd mundtlig og edelig bekræftet. Og her frem-

¹) I slutningen af det syttende hundredår blev Nørre- og Sønderherred slået sammen til »Falstersherred«.

stod da Jens Pedersen af Vålse og vidnede, at til først-kommende Mikkelsdag vilde det være tyve samfulde år siden han kom til Vålse at bo, og dengang han kom dertil, bode Ole Rasmussen der. Men hvor længe eller hvor kort Ole havde boet der, kan vidnet ikke oplyse ved andet, end at han har set af Oles kvittering for hans fæste, at han var kommen dertil i marts måned samme år.

Andet vidne, Oluf Mortensen, véd ikke selv nøjagtig besked, men har hørt af andre, som har læst Oles kvittering for fæstet, at han nu »forleden Tor-måned« skal have boet der i tyve år. Selv kan vidnet ikke læse skrift.

Som nyt bevis i sagen fremlagde Børresen derpå en kvittering for Oles resterende fæstepenge, underskrevet af fuldmægtigen hos daværende ridefoged på krongodset. Den lød:

»Oluf Rasmussen af Vålse har leveret sine resterende fæstepenge fire mark med deraf erfaldne fogedpenge.

Vålse den 14. — 3. — 1681.

SØREN KNUDSEN.«

Mod beviskraften af denne kvittering gjorde Kristensen gældende, at årstallet var skrevet så utydeligt, at skønt Børresen vilde læse det for 1681, kunde der lige så godt stå 1682 eller 87.

Efter at de to sagførere endnu flere gange havde haft ordet, udsattes sagen til et nyt møde den 28. juli. På dette fremstod Ole skovløber og tilbød at aflægge sin højeste ed på, at han havde boet i Vålse siden marts måned 1681. Den 14. i nævnte måned havde han nemlig fæstet sit sted og betalt indfæstningen til ridefoged Hans Jensen Stenholdts fuldmægtig Søren Knudsen, således som fremlagte kvittering udviser.

Men Kristensen svarede herpå, at et sådant tilbud

ikke burde modtages, da der i så fald vilde komme til at stå ed imod ed, og dette var imod lovens bud.

Dommeren gav heri Kristensen ret, og Ole afvist.

Heller ikke denne dag endtes sagen, det skete først den 6. oktober, efter at der endnu havde været afholdt to møder forinden. Dommen gik Ole imod, dens indhold var i korthed følgende:

Med de tre vidner fra Tårs må det anses for bevist, at Ole skovløber er barnefødt i Kallø by, Tårs sogn i det hus, som nu Peder skomager bebor under Berritsgård gods. Dette har ikke tilstrækkeligt kunnet modbevises af modparten, hvorfor Ole må betragtes som efter fødslen vornedpligtig til Harstal. Dernæst: Retten kan ikke erkende, at Børresen tilstrækkelig udførligt og fuldkommen har kunnet bevise, at Ole skovløber virkelig i tyve samfulde år har været bosat i Vålse, ti de vidner, Børresen i den hensigt har ført, udtaler sig altfor ubestemt om sagen, og hvad den fremlagte kvittering angår, den som Børresen vilde have bekræftet med Oles ed, da kan heller ikke den her gælde for gyldigt bevis, skønt den ganske vist stemmer overens med vidnernes udsagn; ti for det første er hverken Søren Knudsen eller hans håndskrift retten bekendt, og for det andet er årstallet »disputerligt«. Retten skønner da ikke rettere, end at Kristensen i præsten Brandts skrifteseddel og Kneutels attest har fremlagt vidnesbyrd, der er kraftigere end hine. Dommen bør da hvile herpå; og følgelig ses, at Ole indtil første stævningsdag kun i nitten år og syv måneder har boet i Vålse, nemlig fra 29. september 1681 til 25. april 1701. Hvorfor *kendes for ret*: at Ole ikke kan frikendes for sagsøgerens tiltale, men befindes efter lovens 3, 14, 1 at være hr. oberstaldmester Harstal følgagtig og skal

med al sin formue flytte over på dennes gods for der at antage gård eller hus, som ham vorder forelagt, og desuden til Harstal at betale omkostningerne ved denne tingdeling med otte rigsdaler inden femten dage eller lide nam efter loven.

Allerede straks efter første tingdag havde Ole i sit hjem havt besøg af Harstal, der på alle optænkelige måder havde søgt at overtale ham til at frafalde sagen og godvillig flytte over på Berritsgård gods. Men herom vilde Ole ikke høre et ord hverken den gang eller de andre to gange, som Harstal senere gentog besøget, hverken for løn eller bøn vilde han ud af sit gamle hjem og bort fra sin skov, hvor han nu i så mange år havde færdedes tidlig og sent i sin egenskab af skovløber, og som han helt havde levet sig sammen med. Nu var den frygtelige dom jo imidlertid fældet og hver dag kunde Ole vente den udført med magt, ti det var han klar over: selv vilde han ikke efterkomme den. Dage gik, og dage kom — bestandig i samme uvished og spænding. Endelig den 26. oktober, tre uger efter domfældelsen, ser Ole en hel række vogne, seks i tallet, gøre holdt på skovvejen uden for hans hus; ganske rigtig, det var Harstals folk, der kom for at sætte sig i besiddelse af Oles gods og ejendele. Hvad nyttede enkeltmands modstand mod sådan overmagt. Ole lod hænderne synke og måtte nu se, hvorledes man ryddede det ene af hans rum efter det andet. Først gik det ud over stalden; her stod tre heste, to stude, to kør, to kalve, fireogtyve får og femten ungsvin, der alle som én måtte med. Og da alle disse dyr under støjen og banden var bleven læssede på eller bundne til vognene, gik det ud over Oles bohave. Om-sider var alle vogne fulde, og toget satte sig i bevægelse.

Ole kunde ikke udholde at blive tilbage i det halvtomme hus, men fulgte efter vognene ned til færgestedet, i det han dog holdt sig i tilbørlig afstand.

Det kneb svært for folkene at få alle de urolige, ængstelige dyr ud på vandet; færgen var lille, og den største forvirring herskede om bord. Omsider kastedes los og under brølen, brægen og grynten gled det brogede selskab fra land; men langt var man ikke kommen ud, før grisene ser lejlighed til at bryde alle skranker og plask — i næste øjeblik boltrer tretten svin sig nede i vandet og kæmper af alle livsens kræfter for at nå land. Ole, som inde fra strandbredden med spændt opmærksomhed har fulgt begivenhedernes gang, springer nu til, og eftersom svinene et for et når land, driver han dem sammen i flok og forsvinder lidt efter i største skynding med sin fangst for om muligt at få denne solgt og således redde pengene.

I nogle dage var alting nu stille i skovløberstedet, men den 1. november ser Ole og hans kone atter de forhadte og frygtede vogne fra Berritsgård, denne gang otte i tal. De var alle lavede til som høstvogne, og nu gik det ud over Oles høstænge, og først da de sidste strå hø var læssede på vognene, rullede disse atter bort.

Endelig den 12. november kom den sidste hjem-søgelse. På seks vogne hentedes alle hans øvrige ejendele, mest bohaver, »kobber- og tinkar«, alle familiens sænge og sengklæder, og til sidst Ole selv med kone og børn.

Efter at de var bleven færgede over, gik toget videre, til de kom til landsbyen Rørbæk; her gjorde vognene holdt udenfor et hus, som tilhørte Harstal, og som anvistes Ole og hans familie til foreløbigt opholdssted.¹

¹) Det ser således ikke ud til, at Harstal her havde fordret

Bohavet blev læsset af vognene og stillet ind til det andet, der tidligere var bleven overført. Kort efter rullede vognene bort og overlod Ole og hans familie til deres egne tanker. Disse var alt andet end lystelige: en fremtid som den, der nu syntes at vente dem, forekom den hidtil velstillede og forholdsvis fri mand som uudholdelig, og han fattede da en rask beslutning: han vilde søge hjælp der, hvor alle nødlidende i de tider vendte blikket hen, nemlig hos »landsens fader«, den enevældige konge i København.

Som tænkt så gjort; en skønne dag er Ole forsvunden fra Rørbæk, rømt uden pas og uden at nogen har opdaget hvorhen.

Harstal bliver ved underretningen herom meget sørgelig til mode; for at få Ole fra Falster havde han ikke alene haft mange rejser og meget besvær, men også betydelige udgifter, i det han havde måttet betale al den gæld, Ole var idømt efter de tidligere domme. Nu havde han endelig lykkelig og vel fået ham anbragt i Rørbæk og trode alt i orden, og så — finder han buret tomt og fuglen fløjet. Heldigvis var Oles ejendele endnu i behold, og disse beslutter han så snarest muligt at sætte til auktion for på den måde at gøre sig betalt.

Den 20. december bliver bestemt som auktionsdag, der blev ialt tooghalvfems numre til en foreløbig vurderingssum af hundrede og ti rigsdaler tre mark og syv skilling. Som vurderingsmænd optrådte fem af Vålse bymænd.

Af ting, mindre sædvanlige i vore dage, kan nævnes: En brændevinskedel med hat,

Ole hjem for at overtage en øde gård, hvad ellers i deslige tilfælde var det almindelige.

tre hollandske stenfade,
en halvkiste beslagen med dobbelt lås,
en liden før (bord-) skive,
et sængested med himmel over og et stykke smalt hjemme-
gjort gåseøjne-omhæng med kappe,
to stole med halmsæder,
to sække gamle pjalter og sækkene med,
et jærn-fyrfad,
en træpotte,
to tin-smørfade,
seks trætallerkener,
en liden tinskål,
et lidet tinbæger o. s. v.

Endvidere fandtes mange avlsredskaber, bryggerkar, en del værktøj, sængklæder og bohaver af alle slags samt hele besætningen af heste, stude, køer, får og svin.

Salgssummen overskred betydelig vurderingssummen, den beløb sig nemlig til hundrede og halvtreds rigsdaler en mark og otte skilling. Af denne sum havde Harstals ridefoged H. Kristensen over halvdelen at betale, i det han — sagtens til Harstal — havde købt alle de værdifulde numre, såsom sængklæderne og alle kreaturerne.

Ole, der imidlertid var ankommen til København først i december, indgiver herfra en klage over den behandling, der var overgået ham. Skriftet er stilet til den »stormægtigste, allernådigste arvekonige og herre«. Han omtaler først kortelig den ublide skæbne, der har ramt ham, og med den mistænksomhed, der altid er trældommens og afhængighedens følgesvend, lader han dernæst et par ord falde om, at Møller, kongelig majestæts ridefoged i Falster, vist må have været i ledtog med Harstal og spillet under dække, ellers — mener Ole — kunde det umulig have gået ham så galt. Disse

to herrer har delt alle hans fattige ejendele mellem sig, og følgen er da bleven, at »jeg fattige mand er bleven jaget fra hus og hjem og . . . med hustru og børn nu må geråde udi den største armod«. Han inflyr derfor med ydmyg bøn og begær om, at han af sær kongelig nåde atter må få sine ejendele tilbagegivne og på ny få lov til at bo i sit gamle hjem i Vålse. Sker dette, da føler han sig overbevist om, at »Gud i himmelen derfor vil være eders kongelig majestæt og ganske kongelige arvehus's rige belønner«. Og i så tilfælde vil Ole stedse forblive — »hvad jeg desforuden også skyldig er, min stormægtigste, allernådigste arvekonge og herres allerydmygeste tjæner«.

Dette klageskrift blev af regeringen sendt til amtmand Henning Lytzou i Nykøbing med pålæg om at skaffe sagen oplyst. Han skrev da straks til Møller og Harstal, og bad dem fremstille sagen skriftlig fra deres synspunkt. Få dage efter indløb de to svar.

Møller indskrænker sig til på det bestemteste at afvise beskyldningen om at have spillet under dække med Harstal i Oles sag. Tvært imod har han til det yderste bestræbt sig for at bevare ham som kongelig majestæts vorned. Han slutter svaret med at udtale det håb, at det må tillades ham at sagsøge Ole »for hans usande beretning, ti da skal til overflod blive bevist, at jeg i sådant er uskyldig, mens Ole som uforkammet løgner kan blive anset med tilbørlig straf.«¹

¹) At Møller tager så ivrigt på denne sag, hænger muligvis sammen med, at han kort i forvejen havde fået en forsvarlig røffel af kongen. Anledningen hertil havde været, at en bekendt krybskytte, som endelig efter store anstrængelser var bleven fangen og sat i hullet, atter, trods alle Møllers foranstaltninger, var undvegen, uden at det var muligt at komme ham på spor igen. Flere sådanne stød kunde gærne helt undergrave ridefogdens stilling.

Harstals svar er ligesom Møllers holdt i en overlegen tone, han har i denne sag kun gjort, hvad der var hans ret, det var jo altsammen bevist ved dommen. — At han havde taget sig betalt i Oles gods, var ikke mere end billigt; alt i alt kunde han regne sine omkostninger ved sagen til et hundrede og fire rigsdaler en mark og fem skilling, alene overflytningen af godset måtte sættes til op mod tredive rigsdaler. Ja skulde alle udgifter regnes med, de små med de store, så var han vis på, Ole endnu var hans skyldner. Han skulde dog ikke komme nærmere ind herpå, men blot endnu udtale ønsket om, at hans vorned måtte tilholdes om at vende tilbage til sit lovlige herskab eller også som en modvillig og lovens overtræder lide sin velfortjænte straf »andre ugudelige kroppe til eksempel«.

Foruden dette svar til amtmanden medsender Harstal en anden skrivelse, stilet til kongelig majestæt. I en lille vedtegning beder han amtmanden indsende den til kongen, efter at han først selv har læst den igennem og om mulig givet den sin anbefaling. Denne skrivelse, lige mærkelig ved sit skruede udanske sprog som ved sin hidsige og grove tone, fortjæner at kendes nøjere. I lidt sammentrængt form og med udeladelse af enkelte uvedkommende småting ser den således ud:

»For eders kongelige majestæt er for nogen tid siden bleven indgivet et klagemål om, at jeg ved min tjæner skulde have gjort en husmand ved navn Ole Rasmussen i Vålse på Falster stor uret, idet jeg hannem haver ladet kalde til min stavn, som han er vorned til, og skulde sligt være tilgået uden ret og skel med hans gods og med ham selv; alt eftersom hans suplik af eders kongelige majestæts rentekammer, vores

herværende amtmand er sendt til granskelig inquisition. Men jeg finder, at herudi er fra bondens side usigelig dristighed, idet samme person således har turdet understå sig i at fremføre slig en usandfærdig beretning for eders kongelige majestæt. Hvad hans indbildning dermed kan have været, kan jeg ikke vide, men derfor nødsages jeg herved til at indsende en grundelig relation med vidtløftige og sande bevisligheder.¹ Der fremlægges alt, hvad som ved rettergangen er passeret, hvoraft noksom kan ses, at om der kunde have været nogen mulig ting at indvende mod min sandfærdige pretention, da haver ridefogden Kasper Møller mere end behov (ja jeg kunde fast sige mere end billigt) gjort sig umage i at forhindre mig i at nå min ret. Men såsom dommeren så og fandt, at alt ophold ikkun var bare udflugter, så lod han retten beholde sin gang. — Er da min allerunderdanigste begæring til eders kongelige majestæt, at mig måtte forundes at søge ham ved retten til en dom på Bremerholm², andre til eksempel, så at eders kongelige majestæts retfærdige så vel som nådige person for slige usandfærdige beretninger kunde fritages. Jeg vil i så fald gjerne miste ham, blot han dér må komme, om det så skal være på hele hans livsens tid alt efter kongelig majestæts behag og rettens kendelse. Ti at hans og hans arrige hustrus ondskabs gemyt nok skal pønse på at hævne sig og på en eller anden måde gøre ulykker, om han

¹) Som vedlæg følger her en udskrift fra herredets tingbøger af alle de sager, Ole har haft for retten. Disse afskrifter af nu forsvundne tingbøger er hovedkilden til denne skildring. De findes samlede i en pakke mellem Fyns stifts kontors diverse documenter.

²) Det sted, hvor de groveste forbrydere hensattes.

nu beholder frihed, det frygter jeg sikkerligt. Havde jeg forud vidst, hvad ondskab der bode i deres kroppe, det jeg nu senere har fået at vide, da havde jeg aldeles ikke begæret at få dem ind på min stævn at bo, så megen arrig ondskab, som der er hos dem bægge . . . Jeg håber og tænker at få et nådigt svar og tilladelse, ti det er mig sært empfindtligt at skulle blameres af ham, som om jeg skulde være så uretfærdig at dele mig i hans bohave, uden hvad mig med rette tilkomme kan. Min ambition så vel som min samvittighed er ganske intet inclineret dertil. Hvorimod jeg er og forbliver til min død

Eders kongelig majestæts lydigste tjæner

KRISTIAN ULRIK VON HARSTAL.«

Den 23. januar 1702 indsendte amtmanden så vel Møllers som Harstals skrivelser til rentekammeret. Selv følger han den ønskede anbefaling til Harstals forslag om at indsætte rømningsmanden på Bremerholm; »det måtte ellers befrygtes, at han af sit vrede sind kunde bevæges til, når han ikke får sin vilje frem, at gøre en eller anden ulykke på Harstals gods.« —

Med denne anbefaling stopper alle kilder til oplysning om Ole skovløbers senere skæbne; hvorvidt Harstals forslag blev taget til følge, om Ole virkelig af blot og bar mulighed for, at han som løs og ledig kunde gøre godsejeren fortræd, blev puttet ind mellem landets værste forbrydere, derom haves ikke så meget som en antydning.

Det er vel altid et spørgsmål, om overstaldmesteren på den måde har fået lov til at være sit eget forsyn på bekostning af anden mand, selv om denne kun var en vorned bonde. Sandsynligheden herfor formindskes

vel yderligere, når man mindes, at det netop var i disse år, at den ny konge, Frederik den fjærde, gjorde begyndelsen til at få vornedskabet ophævet, han vilde da vel næppe have billiget en sådan fremgangsmåde mod Ole; men forslaget og dets fremkomst kaster et ejendommeligt lys over forholdet mellem den vornede bonde og hans »herskab«.

BONDESTANDENS KAAAR

I DET SYDLIGE JYLLAND

I MIDTEN AF DET ATTENDE AARHUNDREDE.

MEDELT AF

DR. O. NIELSEN.

DE Trællekaar, hvori den danske Bondestand kom ved Stavnbaandets Indførelse, virkede som bekendt en moralsk Fornedrelse, som ofte nok er skildret, navnlig for Øernes Vedkommende. Vestjylland danner dog en Undtagelse¹, idet Hoveriet paa Grund af den mindre tætte Bebyggelse og det ringere Tal Herregaarde var mindre besværligt, og Herremændene vare for største Delen jævne Folk, der vare barnefødte i Egnen og dreve deres Gaarde selv, ofte under trange Kaar. Forholdet til Bønderne var de fleste Steder patriarkalsk og vedblev at være det. Herremanden og hans Bønder følte, at deres Interesser vare gensidige, og derfor bleve de sidste ikke udpinte, men Herskabet indsaa, at det var til dets egen Fordel at have velhavende og oplyste Bønder. Vestjyderne vare vistnok saa godt som de eneste Bønder i Kongeriget, der i forrige Aarhundrede bevarerede det Oplysningstrin, hvorpaa sikkert de fleste andre

¹) Jvfr. Falbe Hansen, Stavnbaands-Løsningen og Landbo-reformerne S. 46—51.

Jyder i det hele havde staaet i tidligere Tid. Det er ogsaa mærkeligt, at saa mange Bønder allerede fra Tiden omkring 1760 selv købte deres Gaarde, ja at de endog visse Steder i Fællesskab købte Herregaarden selv.

Følgende to Skildringer af Samtidige, fra Aarene 1766—67, ville oplyse disse og andre Ting. Den første Skildring er af Kaptejn, senere Etatsraad Tøger Reenberg Teilmann til Endrupholm, den anden af Præsten Knud Lang i Vilslev. Det tredje Stykke, der er forfattet af Præsten Thomas Mortensen Bredsdorf i Ollerup i Fyn, hvis Fader 1736—56 var Præst i Lunde og Ovetrup norden for Varde, giver foruden en Karakteristik af Vestjyden ogsaa Oplysning om Tilstanden i det hele i det sydlige Nørrejylland, som endnu kan være ret læseværdig og belærende. Originalerne findes i Ny kgl. Samling i Kvart Nr. 652 paa det store kongelige Bibliothek og have været benyttede ved Udarbejdelsen af Danske Atlas, men hvad der findes optaget deri, er ikke medtaget her.

I.

KAPTEJN T. R. TEILMANN'S BERETNING.

Bønderne staa sig temmelig vel, have deres skikkelige Udkomme og lide ingen Nød, ere ikke hengivne til nogen aabenbare og almindelig Last, allermindst til Drukkenskab, hvorpaa kan tjene til Bevis, at der paa et mig bekendt Gods¹, som bestaar næsten af fire Hundrede Tønder Hartkorn og to Hundrede Beboere, ikke findes en eneste Drukkenbolt, er derfor og meget rart²

¹) Hans eget, der i Følge Danske Atlas havde tre Hundrede og tooghalvfems Tønder Hartkorn. ²) sjelden.

til noget Bondebryllup eller andet Værtskab at høre noget Slagsmaal eller Klammeri.

Bøndernes Steder og Bo ere her saavel paa Hovsø som Friheds-Gods almindelig og de fleste Steder som et Slags selvgjorte Stamhuse, dog med den Forskel, at Faderen uden at se altid paa Alder afstaar sin Gaard til den værdigste og til Bondearbejde dygtigste af sine Sønner, ja vel og Datter, naar han kan udse sig en god Svigersøn. De andre Børn faa derimod noget vist i Penge, Døtrene tillige, naar Omstændighederne ere derefter, en Kiste, en Seng etc. Denne Disposition gøre Forældrene selv, og dermed ere de andre Børn vel fornøjede, i det mindste har jeg endnu ej hørt Klagemaal i denne Henseende.

Saa længe, indtil denne Disposition er gjort, levere almindelig de Unge, endskønt ofte gamle Karle og Piger, den Løn, de andensteds fortjene, til Forældrene, men naar saadan Disposition er gjort, fortjener enhver for sig selv, dog have de alle, saa længe de ere ugifte, almindelig et Tilholdssted hos saadan Broder eller Svoger, som nu er bleven Husfader; hos ham bliver og almindelig de andres Arv staaende, hvorfor han føder dem et Par Faar eller Sligt, som de kalde »Villighed af det dem er tillagt«, det er: Rente af deres Arv. Hvor Omstændighederne ere ringere, søger dog Faderen at se den bedst holden, som han udser til sin Gaard.

I saadan Henseende kan man sige, at Ejeren¹ snart ej raader at fæste et Sted bort. Vel staar det i en Husbondes Magt heri at gøre Forandring, da der vel paa sine Steder kunde faas langt større Indfæstning, end nu falder, men vilde dog ej blive til den Fordel for Godset i Længden, som nu, Bonden véd, at, hvad

¹) Godsejeren.

han forhverver og forbedrer i sit Sted, bliver dog hans egne til Fordel. Thi at det iblandt kunde for Husbonden have sin Fordel at indskrænke dette, ses af følgende:

En Bonde paa et vist Gods syntes, at det var meget, at der blev forlangt tyve Rigsdaler til Indfæstning af hans Gaard, som han vilde overdrage sin Svigersøn, hvorfor Husbonden for at vise ham, der ej blev forlangt ubilligt, bød Bonden hundrede Rigsdaler, for at han uden Bondens Fortrydelse maatte raade for, hvem han vilde fæste Gaarden til, og Bonden tage med sig hvad ham tilhørte, og ej efterlade, uden hvad Stedet eller Husbonden tilhørte. Men dette vilde Bonden ikke.

Jeg veed endog Exempel, at en Bonde paa et Hovgods afstod sit Sted til en Søn, og som Husbonden meget nødig vilde haft denne til Stedet, siden han ansaa ham for en slet Husholder, tilbød han Karlen sit Fripas uden nogen Betaling, saa han kunde søgt sin Lykke, hvor han havde villet, men var ej at overtale. Husbonden maatte derfor lade sig sige for endog med sin ventelige Skade at vedligeholde den Forsikring, de ere udi, at det er mest eller lige saa vel for dem selv som Husbonden, de arbejde og anvende deres Flid, da de i deres Alderdom altid ere visse paa deres Ophold, som de ved Stedets Afstaaelse altid betinge sig, og som de kalde Aftægt.

Teilmann ender saaledes:

Vi kunne, Gud være lovet og med Sandhed sige, at vi have til Behov, leve i den lykkelige Middelstand og savne intet af det sande fornødne. Have vi ikke just det prægtige og overflødige, saa have vi ej heller noget af det skadelige og de Ulejligheder, som saa gjerne ville følge dermed. Vore Jorder ligne vel ikke

det dejlige Fyn eller de fede Mærsklande, vore Naboer, men er dog Søen nær nok for ej at være saa mager eller skarp som andre Steder her i Landet. Misvæxt er her meget rar og har iaar vel ingen Steds været mindre kendelig end her i Egnen. Og maa hine ikke savne meget af det, vi have, i det mindste have vi to store Ting for dem i Mærskken, nemlig godt Brændsel og godt Vand.

Fornøjelighed er en stor, ja den største og i sligt vel den største Vinding; jeg har derfor ladet sætte over min Port:

Lyksalig den, som i sin Hytte
ukendt af Verden lever hen,
fornøjet med sin Skæbnes Bytte,
kun ses af sin bekendte Ven.

Vore Jorder bære jo overflødig alt det, vi ønske, naar vi ikke ønske uden det, som de efter en flittig Dyrkning under Guds Velsignelse kunne bære og bringe. Dette, i Fred for sig selv og sine at kunne indsamle, er jo noget stort.

II.

PASTOR KNUD LANGS BERETNING.

Det er bekendt, at Jyderne fremfor andre ere i Almindelighed et arbejdsomt Folk, dog synes det, at Vestkanten derudi overgaar den østre Del af Landet, efterdi langt flere af den første Egn søger paa bekvemme Aarets Tider andensteds hen, saasom til Fyn, Sønderjylland og Holsten, for at fortjene Penge med deres Arbejde, hvilket ikke kommer af Kedsommelighed ved deres Fødestavn, som de altid søge hjem til igen om-sider, naar de ej for haardt trakteres af uraisonnable

Husbønder, som dog her i Landet sjælden sker, ej heller af Mangel paa Arbejde i deres Fødeegn, naar de elskede Magelighed og liden Løn, men af Begærlighed efter at fortjene noget anseligt, omendskønt de derfor maa have strengt Arbejde. Disse Emigrationer især til Sønderjylland og Holsten have og sin Nytte i anden Henseende, efterdi Bønderkarlene derved lære og hjembringe adskillige nyttige Haandgreb i Økonomi og Landvæsenet; thi dette maa man tilstaa, at Beboerne i Sønderjylland, helst omkring Haderslev, Aabenraa, Tønder og i Marskegnen ere i visse Maader bedre Landmænd end Bønderne i Nørrejylland, og ligesom hine uden Tvivl have faaet deslige Videnskaber fra det tyske Rige, hvor Folkemængden har drevet Indbyggerne til at lægge sig efter gode Inventioner og tage alting nyttig, saa lære disse dagligen af dem saasom at optage hidindtil unyttige Ejendomme og føre dem til bedre Brug, at afgrave og indfenne nedrige Marker, at dyrke Jorden paa en anden og bedre Maade end tilforn, at brænde Teglsten og bygge med Grundmur istedenfor Bindingsværk etc. Disse Videnskaber ere, skønt ganske langsomt, paa en Tid af halvtredsindstyve Aar avancerede ligesom Skridt for Skridt og Sogn fra Sogn, fra Sønder til Nord, saa at exempli gratia her i Sognet, hvor før ej fast var en Mursten at se og intet andet end Lervægge i Husene, nu ere adskillige Teglovne oprettede og faa eller ingen Bøndergaarde, der jo enten ganske eller tildels bestaa af Grundmur, mest paa den syndre og vestre Side, foruden mange andre nyttige Forbedringer, som efter Nabøernes Exempel sønden for os ere indførte i Jordens Brug og Dyrkning.

Bondestanden har især paa tredive Aars Tid kendelig, tiltaget i Velstand endog i de skarpeste Egne, hvilket

næst Guds Velsignelse fornemmelig er at tilskrive den langvarige Fred, man har haft i Landet, Forskaansel for betydelig Misvæxt og Beboernes Flittighed mere end tilforn i at udbrede og forbedre Agerdyrkingen som deres Hovednæringsmiddel, saa at endskønt den for nogle Aar siden grasserende Fæsvaghed haardt medtog dem paa de fleste Steder, da her i Sognet alene, hvor Sygdommen tre Gange indfandt sig, nemlig 1745, 1748 og 1750, krepereede langt over Tusende Kreaturer, kendes det dog nu ikke mere paa Beboerne, som alle rede befinde sig igen i bedre Velstand end før. Imidlertid have de fleste Sogne norden for os paa Vestkanten haft den Lykke, at de hidindtil have været mere end andre forskaanede for bemeldte Kvægsygdом.

Man kan og sige til Husbondernes Berømmelse paa de fleste Steder her i Egnen, at de selv ej lidet contribuere til Bøndernes Opkomst, idet de gemenlig tage taalelige Indfæstninger af dem, skaane dem, det meste muligt er, for alt Extraarbejde, give undertiden Dilation paa Afgiften til en bekvem Tid for Bonden, naar han med Fordel kan sælge sine Varer, lader altid Børnene, naar og hvor det er muligt, beholde Forældrenes Gaarde og iøvrigt omgaas dem saaledes, at de kunne have Lyst til at stræbe, som de, der kunne vente at have deraf virkelig Nytte for sig og sine. Derfor er det og ikke usædvanligt at finde Herregaarde hos os, hvis Husbonder aldrig anmodes af Bønderne om at laane dem en Skæppe Æde- eller Sædekorn, at udlægge en Skilling for dem i de kongelige Skatter, mindre nødes til at sætte nogen for Armods Skyld fra Gaardene og tvinge eller købe andre igen til at imodtage dem, men have ti Liebhave-re for en saavel paa Godset som af fri Karle udenfor Godset til hver Gaard, endogsaa Hovningsgaarde, som

bleve fæsteledige, hvoraf den ene overbyder den anden, som vel ellers skal være rart at finde Exempel paa i andre Egne og Provinser.

Det er en gammel Tradition, at Sneum, Vilslev og Fardrup Sognes Enge, som ligge ud til Havet lige overfor Ejlandene Sønderho og Fanø skulle i gamle Dage have været landfaste med bemeldte Ejlande, saa at der ikkun har været som en liden Rende eller som et Vejle derimellem, som man fast kunde gaa tør over, og nu om Stunder gaar der et Hav imellem os paa over to Miles Distance. Saa meget af Historien er vist, at vesten for disse Sogne har paa en lang Strækning, hvor nu Havet gaar, været en stor og mægtig Skov, *Skøgum* kaldet, hvilket Navn endnu er udi frisk Minde og tillægges den Dag idag er især et vist Sted endnu ved Havsiden, endskønt nu ikke det allermindste Kendetegn af Skov er sammesteds mere tilbage.¹

At Vesterhavet saaledes udøver en stærkere Gevalt paa det faste Land her i Egnen og maa være os langt nærmere end i fordum Dage, derpaa kan endnu en anden Omstændighed tjene til ydermere Bevis, at alle

¹) Et Navn som *Skøgum* (udtalt *Skjøgum*) har intet med Skov at gøre, men det er antageligt Ord-Ligheden, der har frembragt Sagnet om Skoven. Til Grund derfor maa ligge et oprindeligt *Skauk*-, *Skeyk*-, *Skjok*- eller *Skyk*; jeg kender ingen Rødder, med hvilke de tre førstnævnte Former kunne jstaa i Forbindelse, derimod findes oldnorsk *skykk*, der betyder en bølgeformig Bevægelse; hvis dette Ord findes i *Skjøgum*, der i saa Fald i ældre Tid maa have heddet *Skjøggum*, og altsaa oprindeligt vilde have heddet *Skykkheim*, vilde det netop tyde paa, at her altid havde været Vand. Hvis det udledes af Skov, kunde det aldrig hedde andet end *Skowum* eller til Nød *Skøwum*. *Skykk*, oprindeligt *Skyнкr*, vilde være af samme Rod som vort fra det Tydske optagne *Skinke*.

Marskengene, endogsaa de allernedrigste, som kunne beløbe sig til nogle Tusende Dages Slet, have i Forfædrenes Tider været samtlige under Ploven, som de kendelige Furer imellem hver Eng endnu kan udvise, en Foretagelse, som nu var ganske umulig at igentage paa den nedrige Engbund, som formedelst Havets Nær-værelse er hver Dag i stormende Vejr exponeret for at overskylles med Vand, som ofte alt for meget beskadiger Græsset, men vilde plat ruinere Kornet.¹

Ved Vesterhavet finder man fast ingen Skov, ti naar jeg undtager Herregaarden Kjærgaard i mit Annexsogn Hunderup, som ligger ved Grænsen af Sønderjylland og har tre à fire ret smukke smaa Lunde omkring sig, hvor der findes hist og her nogle faa gode og anselige Ege- og Bøgetræer, foruden Mængde af Hessel, Birk etc., forekommer ingen mere Skov af nogen Betydenhed ved Havsiden. Imidlertid har man adskillige Beviser og Kendetegn paa, at her har været store og prægtige Skove i fordum Dage ligesaa vel paa Vestersiden af Jylland som paa den østre Side. Jeg vil ej tale alene om Tørvemoserne, som ligge nær ved Vesterhavet, hvor store Træer endnu daglig findes i Jorden, gemenlig alle henvendte med Toppen imod Øster, og endskønt de fra utænkelige Tider der have ligget begravede, befindes dog nogle ved Opgravningen endnu saa holdfaste og ligesom halv petrificerede, saa at en Bondemand her i Menigheden lod i min Tid et saadant stort opgravet Træ opkløve og benyttede sig deraf til Stolper i sit

¹) I Kjærgaards Enge findes en rund Voldplads, hvor Gaarden i sin Tid har staaet, og hvorfra den er flyttet i sidste Halvdel af det sekstende Aarhundrede. Det er nu saa blødt her, at det vilde være umuligt at have Bolig paa et saadant Sted. — Da Borgen blev anlagt, har den følgerig været omgivet af Agerjorder og ikke af Eng.

Hus. Disse Træer ere her mest Eg og Hessel, hvoraf Nødderne endnu ofte findes i Jorden, men bedre op i Landet i Hedeegnen findes derimod mest Gran- eller Fyrretræer i Moserne, hvilket jeg anser som et Bevis for, at Gran- og Fyrreskove der i Egnen, og hvor Kolonierne anlægges, ventelig med bedst Fremgang kunne plantes fremfor andre Træer, efterdi det altid er den sikreste Vej i deslige Foretagelser at følge Naturens egen Anvisning.

Jeg vil ej heller tale om det høje Land paa en Mils Vej eller mere indenfor Havet, hvor Heden begynder, og paa utallige Steder endnu findes store Stubber af gamle Træer samt Krat og smaa Pur, som øjensynlig viser, hvor store Skove der i fordums Tid har været, hvilket ogsaa Byernes og Gaardenes Navne selv give tilkende, som snart begyndes eller endes paa Lund og snart paa Skov.

Men at endogsaa nær ved Vesterhavet har været megen Skov, i det mindste her i Egnen, derom er jeg klarlig overbevist ej alene af gamle Traditioner, som dog ikke altid kunne være at bygge paa, men endog af øjensynlig Forfarenhed, ti da jeg for to Aar siden fik det bragt saa vidt, at Herskabet til Kjærgaard lod et Kær her ved Vilslev By, som ligger næppe en Fjerdingvej fra Havet og tilforn var til liden eller ingen Nytte, opmaale og inddele iblandt Beboerne forat indgrøfte Jorden i Fenner og deraf at gøre Pløjeland, hvoriblandt jeg selv var den første, som angreb min Præstegaards tillagte Anpart, som jeg med Flid imodtog paa det aller vanskeligste Sted for derved at drage og opmuntre de øvrige Bymænd, og lod samme paa adskillige Steder gennemgrave med smaa Grøfter og Render forat udlede Vandet, tildrog det sig ej alene, at jeg

paa mange Steder fandt store Træer i Jorden, men ogsaa paa et Sted ungefær paa en Alens Dybhed i Jorden fandt en fuldkommen Hjortetak, ligesom den er falden af Dyret hel og holden, som jeg endnu har i min Forvaring, hvorefter noksom kan sluttet, at her i Sognet har i fordum Tid været Skov saa stor, at store Dyr, saasom Hjorte og Hinde, derudi har kunnet have deres Ophold, ligesom her ogsaa findes Marker, Byer og Steder her omkring, som føre Navn endnu af samme Dyr. Til Bevis paa, at der sammesteds maa fordum have været Mængde af deslige Dyr og følgelig af stor Skov, findes saaledes her en Udmark til Vilslev By, som kaldes Hindhøj, et Sogn grænser hertil paa den østre og søndre Side, som kaldes Hjortlund, skønt aldrig nu et Skovtræ, mindre Skovdyr er sammesteds at se.¹

¹) Ved Udgravningen af Esbjerg Havn stødte man ogsaa paa en undergaaet Skov. I Indberetning til O. Worm 1638 (D. Sml., 2. R. IV. 107) fra Darum Sogn, der ligger norden op til Vilslev Sogn og ligeledes ved Vesterhavet, fortælles: »Er der tvende store Moser, Sønder og Nør Mose, hvilke vare besatte udi fordum Tid med Fyrre- og Grantræer, men bleve afbrændte formedelst Røvere deres Tilflugt udi dennem, deraf at gøre Folk og Fæ, som menes, stor Skade, og Rødderne, som mangfoldigen ere opgravne og endnu opgraves, det noksom udviser om samme Skov.« Er dette nu et virkeligt Sagn, grundet paa, at her i en historisk Tid virkelig har staaet Skov ved Strandkanten, eller er det dannet, fordi man har opgravet Trærødderne? Da der tales om, at Skoven er afbrændt, ikke omblæst, maa der dog have været Spor af Forkulling, og i det hele maa Egnen her have været underkastet en betydelig Sænkning, som det fremgaar af Knud Langs Bemærkninger, saa det er ingen Usandsynlighed, at Sagnet om Røverne er et virkeligt Sagn. H. F. Feilberg skriver derimod i sin Skildring »Fra Vester-Jylland« (»Fra alle Lande« 1882) om Darum, at nu er »ethvert Minde, endogsaa det dunkleste Sagn« uddøet om Fortidens Skove.

Vil man spørge, hvad der da har været Aarsag til Skovenes Aftagelse og Undergang her i Egnen, da svares, at de vel tildels have haft samme Skæbne som andre Skove i Landet, der af Mangel paa Opsigt eller ved andre Lejligheder ere blevne forhugne og med Tiden ruinerede, dog synes det troligt, at Vesterhavet mest har kontribueret til deres Undergang formedelst extraordinaire Inundationer, hvoraf den sidste skede Anno 1634, da Floden var saa høj, at den her i Vilslev Kirke, som dog ligger paa et højt Sted i Byen, gik henimod tre Alen op i Vejret, hvilket til en bestandig Erindring staar betegnet med et indhugget Aarstal paa det Sted ved Koret, hvortil Vandets Overflade samme Tid naaede.

For det andet: Ved gevaltige Stormvinde, som gemeenlig falde heftigst ved Vesterhavet og ikke kunne udholdes af de store Træer, uden hvor der enten er meget dyb, god Jord, hvor Rødderne kunne nedtrænge til desmere Befæstelse, eller stor Underskov. Jeg erindrer mig derfor, at i Steden for man henimod tredive Aar siden ikke kunde se noget Hus paa Herregaarden Kjærgaard i mit Annexsogn formedelst høje og store Træer, som omringede og skjulte Gaarden paa alle Sider, har Stormvejr nu efterhaanden saaledes fældet og fortyndet disse Træer, at Gaarden nu kan ses af de forbirejsende paa alle Sider.

For det tredie: Formedelst Havets idelig tiltagende Nærmelse, hvorved det ej alene efterhaanden har bortrevet store Stykker Land med Skov begroet, som jeg foran har berettet om Skøgum Skov, men er tillige derved kommet de indenfor beliggende Skove immer nærmere, som derfor ikke have kunnet bestaa for de stærke Vestenvindes Magt, men ere med Tiden svækkede og derfor ganske ophugne og øde.

III.

PASTOR T. M. BREDSDORFFS BERETNING.

Paa Randbøl Hede, ikke langt fra en Mølle, Ny Mølle kaldet, har jeg set Vestigia af en Kirke, som har staaet midt ude i Heden, endskønt jeg ingen Huse eller Steder kunde se rundt omkring nær derved. Afdelingen paa Kor og det øvrige af Kirken, som dog ej har været meget stor, var kendelig for mig, da jeg paa min Forbirejse for syv Aar siden stod af Vognen og examinerede den grønne Plet, skønt ingen Sten eller Rudera vare at se der paa Stedet. Uden Tvivl bliver det den samme, som meldes om i Oecon. Mag. sjette Bind, hvor der gives Efterretning om den paa Randbøl Hede etablerede Koloni.¹

Det er nok troligt, at disse Heder ere blevne øde fra den sorte Pest af, med mindre man skulde slutte, at baade Kirker og Byer paa en Del Steder ved fjendtligt Indfald enten af de kejserlige Tropper eller af de Svenske kan være blevne ruinerede. Det, som synes at bestyrke mig i den sidste Mening, er, at til *Bredstrup*, hvor min salig Fader først var Præst, har været en Annexkirke, Kongsted kaldet; samme blev af de Svenske, da de 1657 laa for Fredericia, ødelagt og nedbrudt og er siden ikke bleven opbygget, hvilket endelig heller ikke behøvedes, da Bredstrup Kirke magelig kan

¹) Det er Karbjerg Kirke i Egtved Sogn, der nævnes i Olde-moder som øde i den sorte Død. I Egtved Sogn nævnes samme-steds Yding Kirke, om hvilken det siges 1545, at den var øde og Præstegaarden lagt til Præstegaarden i Egtved (D. M. 4. R. I. 111). Præsten i Egtved fik 1558 Brev paa Yding Kirkes Bol (Rørdam, Kirkelove I, 558). Yding By laa i Sognets østlige Del, Yding By var øde 1667, og Jorden laa under Rugsted. Thorsted i Karbjerg Sogn, er nu i Verst Sogn, det øvrige af Karbjerg Sogn under Egtved Sogn.

rumme begge Sognes Beboere, som ialt udgør seksogtyve hele og halve Gaarde, og fra den længst fraliggende By er ikke uden en Kvart Mil til Kirken. I min Barn-dom stod endnu et Stykke af Muren, to Alen højt; enten det var af Koret eller den anden Ende af Kirken, husker jeg ikke, men Bønderne have Tid efter anden bortstjaalet disse Rudera, saa jeg næppe tror, at der ere nogle tilbage, og hvem véd, hvor snart Aarsagen til dens Nedbrydelse kan gaa i Glemme, naar intet er optegnet derom og den Slægt er uddød, som havde tilforladelig Vished derom. Paa Fredericia Mark er ogsaa *Ullerup* Kirkegaard, hvor jeg og kan mindes Rudera af Kirken, da der nu derimod pløjes og saas paa Steden, men denne Kirke skal være bleven afbrudt ved Fredericias Anlæggelse og dens Menighed flyttet ind i Byen, som mig er fortalt, hvilket og berettes om to Byer, Husby og Rerslev, som skal have ligget i Bredstrup Sogn, af hvis Marker endnu ydes Tiende til Bredstrup, skønt Grunden mest bruges af Stovstrup og Igum Beboere, som begge ligge til den danske Kirke i Fredericia.

Paa den Strækning midt i Landet, saa vidt jeg har set, falde *Hestene* ikke saa store eller smukke, som enten paa den østre Kant eller i Thy, Vendsyssel og Salling, hvorfra føres mange skønne Heste saa vel til de andre Provinser i Danmark som udenlands; ja midt i Landet, førend man kommer ned mod Salling, haves alene faa Heste, da Bønderne baade pløje og køre med Stude, hvorudi de bruge en fornuftig Økonomi, siden baade Hø og Havre gemenlig ere kun lidet paa de Egne. Man finder der undertiden en Bonde, der har over tyve Høveder og derimod ikkun to Heste. *Faarene* ere og mindre og ringere end enten paa den østre Kant i Landet eller her i Fyn; ventelig den magre Græsgang

tildels derudi er Skyld, men jeg tænker dog og, at det kommer dels deraf, at det er ordinair Skik at malke Faarene for at benytte sig af Mælken til Ost, hvorudover Lammene ikke faa saa overflødig Mælk i deres spæde Aar, som paa de Steder, hvor Faarene ikke malkes. Af Ulden ere de og ringere og mere stygge, hvortil ikke alene den skarpere Egn kan være Skyld, men fornemlig nok kommer deraf, at de blandes med Bukkene¹, som ere i Flok med dem. Imidlertid ere disse Kreaturer meget nyttige og fordelagtige, da de forskaffe baade Føde og Klæder, ja forsyne en af vore gode gamle Fabrikker i Hammerum Herred med saa mange Materialier, at mange Par Strømper derfra aarlig udsendes, hvorom den unge Grev Moltke har givet en fuldstændig Beretning i Øconomisk Magazin, første Bind.

Men ere Faarene mindre end her i Landet eller paa den østre Kant, saa ere Svinene derimod ulige større. Aarsagen er nok den, at en Bonde paa de Egne sjelden har højere end et eller højst to Svin; da nu det ene eller to Svin kun fra Ungdommen af faa overflødig Mælk og Valle, saa bliver det og større, end hvor mange maa nøjes med ringere Portion og alene sultefødes. Bukke og *Geder*, som ere skadelige Kreaturer i Skovegne, kunne være her uden Skade og derfor rettelig holdes og kunne holdes i Mængde.

Imod Vesterhavet paa to à tre Miles Bredde er Landet igen bedre, har godt Kornland, især til Rug og Byg; Havre synes det ikke, Grunden er saa bekvem til. Men fornemlig falder der god Højfjerring saavel af Gest-som Mærsk-Hø, hvilket sidste er særdeles godt og fedt til at fodre Kvæget med, skønt det ej vokser saa

¹) Gedebukkene.

langt eller stort, som det er mig beskrevet i Mærsklandene. Om endog den bedste Sort Havre saas, arter den dog efter nogle Aars Forløb ud, bliver liden, graa og lodden; imidlertid holdes den for lige saa god, ja bedre at fodre med end den store gule Havre, siden hin er ej saa tyk af Skallen som denne. Paa Mærskengene, som ligge vesten for Sønder og Nørre Bork Sogne og kaldes Bork Mærsk, hvilken er af den Størrelse og Strækning, at atten Kirkesogne, som mig er sagt, skal have Part derudi, havde Flyvesand for en Del Aar siden gjort stor Skade, saa at mange Enge derved vare blevne skjulte, men ved den brave salige Etatsraad Teilmann, som var Amtmand over Lundenæs Amt¹ og havde sin Gaard Skrumsager i Sønder Bork Sogn, hans gode og priselige Foranstaltninger, hvorudi han dog af Begyndelsen fandt megen Modstand af mange Lodsejere, er Sandflugten, næst Guds Bistand, bleven hæmmet derved, at der blev kastet en dyb og bred Grøft eller Grov, som den der kaldes, til at møde Sandet, og paa den opkastede Vold blev saat Helm eller Sandhavre, som saaledes har bundet Sandet, at det ikke aleneste ej er kommet videre, men endog paa de i nogle Aar ubrugelige Enge har igen henimod paa en Snes Aar kunnet avles skikkelig Hø², hvorved Lunde Præstegaard, hvor min salig Fader sidst bode, som og havde en Del Enge i samme Mærsk, aarlig profiterede nogle Læs Hø. Foruden den Nytte, denne store Grøft medfører i Henseende til Flyvesandet, gør den og en stor Tjeneste i at hindre Vandflod, som disse Mærskenge ved stærk Nordvestvind vare underkastede, da den nu sjelden gør der saa stor Skade som forhen eller paa en anden sønden for beliggende Mærsk, Hillerum kaldet, hvor jeg mindes et

¹) 1724—49. ²) Jvf. Jydske Saml. VII, 34, 50.

Aar, da jeg var hjemme hos min salig Fader, uden Tvivl 1738, at han tog Skade for en Snes Læs Hø paa denne sidste Hillerum Mærsk, istedenfor han fik det altsammen godt fra Bork Mærsk, endskønt naturligvis Bork Mærsk, som ligger lige for Nymands Gab, hvor Havet gaar ind i Fjorden og ved Storm driver den over sine Bredder, maatte mest være exponeret, der- som ikke bemeldte Grav slugte en Del af Vandet, som derimod søger ad Hillerum Mærsk til, hvor det ingen Modstand finder, hvilket dog ventelig ved saadan Grøft som den i Bork Mærsk for en Del kunde forebygges.

Ved *Lønne Kirke* findes en Sandbanke af Flyve- sand, hvorom med Vished berettes, at den for nogle Aar siden skal saaledes fra den ene Søndag til den anden have flyttet sig og lagt sig for Kirkedøren, at Menigheden ej kunde komme ind ad den, men siden har den flyttet sig derfra til det Sted, hvor den nu findes; det er mig og fortalt for vist, at det tit kan hænde sig, at de Lig, som den ene Søndag meget dybt blive nedgravede, staa næste Søndag blotte, da Sandet er røget bort derfra. Sognet bestaar mest af Fiskere, men den liden Avling, de have, har dog taget en Del Skade af Sandflugt. I *Lønne*, som nu er Annex til Henne, men forhen har været et Hovedsogn, som havde Lydum til Annex, skal i Begyndelsen af forrige Seculum have været en Præst ved Navn Hr. Jens Rusvad¹, som skal være bleven brændt for Trolddom og andre for- skrækkelige Beskyldninger, hvoriblandt er og denne græsselige, at han skal have døbt Børn paa Hebraisk; men foruden det er en der paa Egnen bekendt Sag,

¹) Se om Jens Rusk Jydske Samlinger VII, 79—83. Jeg har ogsaa set ham kaldes Rusvard, og en lignende Form af hans Navn maa Bredsdorff altsaa ogsaa have hørt.

skal Akten og Dommen for faa Aar siden have været i Varde i en Raadmands Eje efter en troværdig Vens Beretning, men ved Udlaan var den ham frakommen.

Pors bruger Bønderne meget istedenfor Humle i deres Øl, endskønt den skal have den Virkning ikke alene at gøre Øllet bittert, men endog at kunne gøre rusende eller hovedgal, som det kaldes der, hvilken Virkning dog alene skal ytre sig hos dem, som ej ere vant der-til.¹ (*Pors* anses ogsaa at være en Grund til, at ingen Rotter findes her, da disse ikke kunne taale Lugten.)

Af ferske Søer, hvoriblandt *Fil Sø* nok er den største i Landet, haves Gedder, Aborrer, Brasen, Flirer, Aal etc. Forrige Ejer af Hennegaard² har forsikret mig, at det kunde vel være den Gang, han kunde, om han vilde, sætte sytten eller atten adskillige Slags Fisk paa sit Bord, alle fangede paa hans egen Grund af Havet og *Fil Sø*. Ude i fornævnte Sø ligger en Ø eller Holm, samme Hennegaard tilhørende, hvoraf havdes al Gaardens Ildebrand af Tørv og desforuden kunde avles henimod om ikke over to Hundrede Læs Hø. Endskønt *Fil Sø*, som grænsede paa min salig Faders Annex, laa en Mil fra Lunde Præstegaard, kunde vi dog ugentlig to Gange have levende Fisk, som en Mand af Henne Sogn bragte, der for sin Gang og en Ret Fisk, hvormed otte à ti Personer kunde bespises, ej forlangte mere end to Skilling, saa at Leveegnen der er god. Da Vesterhavet paa den Side af Landet giver en stor Del Indbyggere deres

¹) Da *Pors* altsaa er benyttet til Øl for hundrede Aar siden, hvilket forklarer, at man endnu i min Barndom med Ringeagt omtalte *Porsøl*, er det sandsynligt at antage, at hvad Jyderne kalde *Porsdiger* og *Porshaver* ude i Hederne, virkelig har været dette og ikke Oldtidslevninger, som bl. a. jeg selv har antaget, se Jydske Saml. II 199—200, jvf. Dueholms Dipl.: *Porshave*.

²) Peder Nielsen Endorph.

Næring ved Fiskeri, er det ej at undre paa, at en Del Præster, hvis Sogne grænse paa Havet, bede Gud vel-signe deres Næring af Stranden, hvorover jeg her i Landet¹ har hørt en Forklaring, at de bade til, at mange Skibe paa deres Kyster maatte forulykkes, men endskønt der vel desværre ere de, der glæde sig der-over, naar der strander Skibe, hvilket som oftest sker, siden ingen Havn er der paa Kysterne uden ved Hjer-ting at løbe ind udi og være sikker imod Storm, saa kan man dog ikke med nogen Grund tillægge Præsterne saadanne Tanker, mindre slige Ord, der skulle sigte til Næstens Ulykke og Skade, men det synes at være en blot Digt og urigtig Forstaaelse af deres Ord.

Foruden Fisk giver og Vesterhavet Rav af sig, hvoraf jeg har set baade smukke, store og meget klare Stykker hos forrige Ejer af Hennegaard Sr. Endorph; som min yngste Broder har berettet mig, har han set hos en Bonde i Lønne Sogn et Stykke af den Størrelse som et skikkelig stort Krus og som var meget klart. En Jøde havde budt fireogtyve Rigsdaler for samme Stykke.

Heste falder her nok saa gode og holdes flere af end i den skarpe Hedeegn, saa at Stude sjelden bruges i Vesteregnet til Vogn eller Plov, dog falde de bedste Heste paa den Side af Landet ved Lemvig, hvor god Havresæd gives og derfor gode Heste opdrættes. *Geder* og Bukke ere ogsaa paa den vestre Kant rare, og faa Steder findes. Faarene ere nok saa gode som midt i Landet, idet mindste har jeg set hos mine salige Forældre et meget skønt Slags af Ejderstædisk Art.

Jydepotter brændes vel og flere Steder, f. Eks. i Hodde, Ølgod, Strellev Sogne etc., ligesom jeg og har set denne Fabrik i Gammelstrup Sogn, et Par Mile fra

¹) nemlig i Fyn.

Viborg, men Thorstrup, Horne og Tistrup Sogne bære Prisen iblandt dem alle.

Paa den østre Side af Landet er Levemaaden, helst paa Kongens Rytterdistrikt, nok saa fornem som i nogen af de andre Provinser; deres Huse og Gaarde smukt byggede, deres Klædedragt og Ekvipage undertiden mere end ordinaire blandt Bønder. Jeg kan saavel paa deres Bygninger, som øvrige Levemaade i min Fødeegn¹ kende stor Forandring fra min Barndom af. Aarsagen dertil er nok fornemlig de lyksalige Tider, den gode Gud har ladet os nyde i saa mange Aar ved den ønskelige og dyrebare Fred, ti just paa den Egn vare de forhen i Krigens Tid ved idelige Marcher og andre Byrder blevne udmattede og næsten forarmede.

Derimod i Hedeegnene og vester ude i Jylland ere *Bygningerne*, i Almindelighed at tale, ringe og slette, hvilket ikke er meget at undre over, da ingen Skove have, som kunne skaffe Bygningstømmer. Man finder desaarsag ikke alene der Fæhuse mange Steder opsatte af bare Sajer eller Tørv, men endog iblandt hist og her Vaanhuse af samme Slags, hvor udi fattige Folk bo. I den Egn, hvor min Broder bor² og mange flere Steder, helst udi Viborg Stift og paa den nordre Kant af Ribe Stift, bruge Bønderne ingen Skorstene i deres Huse, men alene en lav Mur, som Ilden ligger ved, og oven i Taget er et Røghul, som hos dem kaldes Lyre.

Deres *Mad og Drikke* falder vel og ringere end i den østre Egn. Det er rart at faa andet Øl hos Bønderne i Hedeegnen end det, som er brygget med Pors uden Humle, ja mange Steder ere de næppe om Somren

¹) omkring Fredericia. ²) Præst i Vridsted og Fly i Fjends Herred.

dermed forsynede, men bruge Mælk og Valle at drikke mere end Øl. I stedet for Linned bruge de meget uldne Skjorter og Lagener, dog har de vel begge Dele af Lærred til Hæders. Mandfolkenes Veste og Buxer saa vel som Kvindfolkenes Trøjer og Skjorter ere mest af brun Vadmél, hvilket de selv farve med visse Slags Mos, som vokse i Hederne; paa nogle Egne i Hederne bruges mest sorte Vadmels Buxer af Mandfolkene og sorte Skørter af Kvindfolkene. Mandfolkene have dog mestendels en graa eller sort Vadmels Kjortel, men de bruge sjelden Kjortler uden til Stads. Om Somren bruge de sjelden udi disse ommeldte Hedeegne eller vesterude Sko eller Træsko men bare Fødder, dog have de paa Benene et Slags Støvletter, Springtriller eller Stumphoser kaldede, som ere Strømper uden Saaler i Fødderne. Om Vinteren bruges vel Træsko, men ingen Fødder i Strømperne. Man kunde af Jydernes bare Fødder baade Vinter og Sommer i Hedeegne tage Anledning til en Objection imod Medicorum Regler, at man bør holde Fødderne varme, ti disse Jyder, som gemenlig ere de stærkeste og mest haardføre, lade Fødderne tage imod Frost og Kulde uden at agte derom, i den Sted de gærne holde Hoved og Hænder varme, det første ved et Rejseslag og de sidste med uldne Vanter eller Handsker. Pigerne, som ej have andet paa Fødderne og Benene end Mandfolkene og gerne ere kiltede, have Ansigtet saaledes om Somren dækket med Tørklæder op om Kinderne og paa Hovedet, at fast ikke mere er kendeligt end Øjnene, hvorfor de sjelden ere solbrændte. Om Vinteren bruge disse Vesterbo-Piger og Koner meget Pandesmække.

I Fiskeregnene ved Vesterhavet leve de meget af Fisk baade fersk og tørret, og i den Tid, de ere ved Havet

at fiske, som er om Foraar og undertiden ogsaa Efteraar, bo de i Hytter ude ved Havet; samme oprejse de gærne, hvor de af Naturen dannede Batterier gøre nogen Bugt eller Huk ind, at de kunne have Læ paa tre Sider. Til at rense Fiskene leje de i den Tid en Del Kvindfolk fra de næstliggende Sogne, som de kalde Kyvkvinder, hvilke opholde sig ude ved bemeldte Hytter, saa længe Fiskertiden varer, og der kan tjene en temmelig god Løn. I den Tid maa og Præsten, som hører dertil, f. Eks. i Henne og Lønne Sogne engang om Ugen holde Prædiken for dem nær ved deres Hytter, da han gærne faar en god Del Fisk hjem for deres Umåge.¹

Paa den vestre Egn i Jylland har jeg remærkeret den Skik ved deres *Ligbegængelse*, at, da Liget bliver aget til Kirkeporten, saa sidder Enken eller den næstsørgende af Kvindfolk bag Liget paa samme Vogn og har ikke alene sorte Klæder paa, men endog et sort Skørt over Hovedet, med hvilken Sørgehabit hun stedse klæder sig, naar hun kommer til Kirke, hele Sørgetiden om, dog maa jeg derhos sige, at i Ovtrup Sogn, som var min salig Faders Annex, hvor det syntes, at Almuen i Almindelighed havde en fornemmere Levemaade end i Hovedsognet Lunde, var det alene de fattige, som brugte denne Sørgeeqvipage, de andre brugte mest Flor over Hovedet, ligesom det er brugeligt paa den østre Kant.

Hvad endelig *Jydernes Karakter* angaar, da holdes de vel af de andre Provinsers Indbyggere for at være taabeligere eller finere talt meget enfoldige, men at det ingenlunde er en national faiblesse d'esprit, kan ikke

¹) At Præsten i Ho saaledes prædikede paa Stranden for Fiskerne se min Vester Horne Herred S. 151; smstds. oplyses det, at det var forbudt Præsten i Aal at prædike paa Vesterside Fiskerleje.

alene ses og bevises med de mange store og habile Mænd tam in Arte qvam in Marte, som Jylland kan bryste sig af at have produceret, men endog kan kendes deraf, at om en Jyde end synes enfoldig, naar han først kommer ud til fremmede Steder eller de andre Provinser, kan han dog gemenlig i kort Tid bringes saa vidt, at han endog mangan Gang overgaar de andre Provinsers Folk i Snildhed og Vittighed, ti man finder som oftest mere Lærvillighed endog hos den gemene Mand der end andensteds. Jeg har med Forundring set og hørt i min salig Faders Menigheder, saavel som andre Steder, at der var meget faa, som jo ikke alene skikkelig kunde læse og havde smuk Kundskab udi Kristendommens Lærdomme, men endog den største Del kunde endog skrive lidet til Fornødenhed, uagtet der paa den Egn vare ingen ordentlige Skoler indrettede, men alene visse Maaneder om Aaret blev holdt bestandig Skole, hvorimod her (i Fyn), hvor Skoler ere indrettede og bestandig holdes, man fast ikke uden største Vanskelighed kan faa dem bragte til at læse ret indeni en Bog og lære de fornødne Sandheder, inden de skulle til Konfirmation. Det er meget rare Exempler, om nogen blandt dem her lægger sig efter at kunne skrive.

Til Bevis paa Jydernes Lærvillighed vil jeg anføre et Exempel. I Lunde Sogn var der et ungt Menneske, hvis Fader begærede af min salig Fader, at denne hans Søn, som ikke havde Kræfter til strengt Bondearbejde, maatte undertiden gaa op til en af mine yngste Brødre, som begge have en god Skriverhaand, for at lære af dem at skrive og regne; min salig Fader tilstod med Fornøjelse saadan Mandens Begæring, og ved sin Lærvillighed bragte Drengen det inden kort Tid ikke alene til en temmelig Færdighed i begge Dele, men endog

lagde saadan Grund til sin Kristendomskundskab, at min salig Fader i nogle Aar, indtil dette unge Menneske døde, brugte ham med saa stor Nytte ved Lunde Skole, som i hans Tid blev indrettet, at jeg vilde ønske, mine Sognes Skoler saa vel vare forsynede, ti efter min salig Faders Tilstaaelse havde Mennesket ikke alene bekvemme Gaver til at undervise Børnene udi Læsen og Skriven, men endog at indprente dem de guddommelige Sandheder paa saa kraftig og grundig en Maade samt med sit Exempel at foregaa dem udi det gode, at han i sin korte Levetid var til stor Opbyggelse, hvorover min salig Fader tog sig dette Menneskes Død meget nær. Aarsagen, hvorfor de gode Jyder ere komne i Udraab for Taabelighed, er efter mine Tanker denne, at da de fremfor nogen anden Provinses Børn komme andensteds hen for at tjene eller af slige Aarsager, saa bliver den Simplicité, som nødvendig og naturligvis findes hos alle, der ej før have været ude iblandt Folk og ikke have haft Lejlighed til ved god Education at raffinere hjemme, mere kendelig hos dem end andre, der ere og blive paa sædvanlige og for dem bevante Steder, ti forresten gaar det ikke de andre Provinsers Børn et Haar bedre, naar de komme lige hjemme fra til Jylland eller andensteds.

En større Løn, som gives her i Fyn og andre Steder end paa de andre Egne i Jylland, lokker mange til at gaa ud, især kommer en stor Del jydsk Karle fra Hedeegnene her over til Fyn mod Vinteren, da de søges og antages med Begærlighed til Tærskere og Røgttere, og naar de komme hjem om Sommeren, gaar en stor Del, som kan undværes fra Arbejdet hjemme, ud til Holsten, især til de Øer Sild, Før og Pelworm, hvor de tjene atter en god Løn ved at skære Kornet med

Segl, siden Mandfolkene paa bemeldte Øer fare til Skibs og ikke befatte sig synderlig med Avlingen; og den Maade at skære Kornet forstaa især de Jyder vester ude, hvor det er meget brugeligt endnu, endskønt ikke saa meget som det første, jeg der blev kendt, da Mejetøj nu mere er kommet i Brug.

Til Krigstjeneste ere de bekvemme, paa visse Egne til Ryttere, da de ere vante til at omgaas med Heste og have Lyst dertil, paa andre Steder, som i Hedeegne, til Soldater, siden de ere haardført opfødte og ikke ere bange paa (!) sig. Paa den vestre Kant er deres Inclination mest til at tjene til Søs, hvorudover en stor Mængde udgaar derfra til Holland, nogle vel med Til ladelse, men en stor Del sniger sig bort, en Del kommer vel tilbage, men mange blive derimod borte, da ikke alene en stor Del dør paa Rejsen enten til Indien eller til Grønland, hvor de gaa paa Fiskefangst, men endog mange sætte sig ned at bo i Amsterdam eller andre Steder. Af den vestre Egns Piger gaar en stor Del til Amsterdam for at tjene, hvoraf mange der blive bosatte og ikke komme tilbage. Ligeledes gaar en Del af samme Køn til Holsten at tjene.

ET KAPITEL AF FOLKETS SJÆLETRO.

AF

H. F. FEILBERG.

IKKE så sjælden har gamle folk i Vestjylland fortalt mig, at når man i århundredets begyndelse samledes til gilder eller ved andre lejligheder, hvor en almindelig samtale kom igang, fik vejret først en omgang, hvad man havde, eller hvad man kunde vente at få, just som nuomtider; dernæst blev kreaturpriser og handel undersøgt, hvem der havde solgt, og hvem der havde købt, og »Marskens« beskaffenhed sønder oppe var her en vigtig sag. Men umærkelig kunde samtalen glide ind ad andre veje; der var hørt eller sét et varsel af en, som gik silde hjem, og snart skiftedes ord om genfærd og syner og forbrand og alt det, som hører den dunkle verden til, hvor virkeligheden hører op, og drømme og syner begynder. Det kan vel ske således endnu, når man er samlet i mørkningen en vinteraften, og der er noget ejendommeligt dragende ved æmner af den slags. Nu tales der om sligt som drømme og overtro, for at bruge et moderne udtryk, som hallucinationer og febersyner, det skulde da være Spiritisterne, der nuomdage

tog sligt for videnskabelige kendsgerninger, og man er vel i det hele taget tilbøjelig til blandt sagnenes talløse, brogede skare at kaste spøgelseshistorierne i bankerotkassen, som de tåbeligste og ubrugeligste. Jeg tror dog, at der også kan være noget at lære af dem om de svundne tiders tankegang og tro, og at det skal vise sig, at der blandt dem findes gamle stykker, der som forstøninger af en uddød dyreverden fra ældgamle dage findes indlejrede i langt nyere dannelser.

Jeg skal gøre min tankegang tydelig ved et eksempel, som jeg ganske vist henter fra to yderpunkter.

Alle kender fortællingen om de to venner, der i levende live havde lovet hinanden at mødes på deres bryllupsdag, den ene døde ugift, men kom som gæst ved den andens bryllup, hvorfra den levende fulgte den døde til paradiset's dør, glemte over himmeriges glæde brud, hjem, alt, hundrede år svandt i et nu, og han fandt sig ved sin tilbagekomst ene blandt en slægt, han ikke kendte. Fortællingen er særdeles udbredt, findes i mange varianter hele Europa over. En af dem fra Bretagne i Frankrig skal jeg gengive.

Der var engang en lille hyrdedreng, som hver dag vogtede får ude på heden. Til tidsfordriv sang han de könneste viser, han kunde, og når han om söndagen havde været i kirke og sunget salmer, blev også de gentagne ugen igennem.

Netop som han en dag efter sædvane sprang omkring, legende og syngende, kom der en gammel ærværdig mand, der havde et langt og hvidt skæg, hen til ham.

»Du er glad, barn,« sagde den gamle mand, »hvad er det, du synger?«

»Det er en salme«, svarede drengen.

»Godt nok, barn, men kan du ikke besørge et ærinde for mig?»

»Nej, det er vanskeligt, thi jeg kan ikke gå fra fårene. Løber der nogle bort, får jeg skænd, når jeg iaften kommer hjem.«

»Det skal du ikke bryde dig om, jeg skal passe fårene, mens du er borte.«

»Så vil jeg gerne gå det ærinde for dig, dersom jeg da ellers kan,« sagde drengen, »hvad gælder det?»

»Jeg skulde have dette brev bragt op i himmerig til Gud-Fader!« Hermed tog den gamle mand et brev frem, som han viste drengen.

»Godt saa, men hvor skal jeg finde Gud-Fader?»

»I Paradis, barn!«

»Ja, men jeg har altid hørt sige, at ingen kan komme i Paradis, förend han er død.«

»Du får dog nok lov til at komme ind, om du da vil.«

»Det vil jeg rigtignok; men hvordan skal jeg finde vejen?»

»Hør nu,« sagde den gamle mand, »kan du se den snævre vej derhenne? Den snor sig op ad bjærget. Den dér!« så pegede han med sin finger på den. »Vejen er besværlig, ujævn, stenet, fuld af nælder, brombærris og tjørne. Du træffer hugorme, tudser, firben, alt slags giftigt og grimt kryb, men du skal ikke være bange, når de spyer gift efter dig eller hvisler omkring dig, gå bare modig fremad. Snart kommer du til et stengærde, som lukker vejen. Det må du klavre over. Men pas endelig på, at du ikke sér dig tilbage, hvad du så end hører bagved dig, thi gör du det, er du fortabt. Når du er kommen over diget, står du ved foden af et højt bjærg, og det må du krybe op ad, helt op til toppen, igennem nælder, brombær, tjørne, ja, de er så

tætte og sammenfiltrede, at en hare vilde have ondt ved at komme igennem, men du slipper vel nok frem. Oppe på toppen, om du når så vidt, er der et dejligt slot, der skinner af guld og ædelstene. Det er Paradis. Såsnart du banker på porten, kommer nok Sankt Petrus og lukker op for dig. Du kan give brevet til en gammel mand, du træffer der, han har ligesom jeg et stort hvidt skæg, ja, ligner forresten mig, så siger han dig nok besked om, hvad du videre skal gøre. Men nu må du sige mig, tror du, at du vover dig til rejsen, nu da jeg har sagt dig, at den er temmelig besværlig?»

»Jo, det gör jeg, jeg vil gå igennem gloende ild, om det skulde være, når jeg kunde få Paradis og Gud-Fader at se. Giv mig kun brevet!«

Så gik drengen med brevet. Først gjorde han kors-tegnet og sagde: »med Guds hjælp!« og den gamle mand blev tilbage og passede fåreflokken. Der var mod i barnet. Han gik rask op ad den stejle sti igennem brombærrisene, tornene, midt inde imellem det stygge og giftige kryb. Snart var hans fødder og ben sønderrevne og blodige. Hugormene rejste sig hvislende på halen og krøb frem ved begge sider af vejen. Bag ved sig hørte han et bulder, som om et oprørt hav var i hælene på ham. Han fortsatte sin vej uden at se sig tilbage, men ak, kræfterne var ved at svinge, og han var ved at synke sammen, da han heldigvis nåede så langt frem, at han kunde række til stendiget. Over kom han, men svært var det. Men da han var kommen over og så tilbage, opdagede han, at vejen, han havde gået, var fuld af ild og djævl, af alle slags gruelige uhyrer, der truede ad ham og skar tænder.

Han fortsatte sin vej og var kort efter ved foden af det bjærg, som den gamle mand havde talt om.

desværre var tornene på det sted så sammenfiltrede og tætte, at han i fortvivelse sagde til sig selv:

»Her kommer jeg aldrig igennem! Prøves skal det dog, om jeg også skal miste livet derved.«

Så kom han dog alligevel igennem, men han beholdt rigtignok ikke stort mere end nogle pjalter tilbage på kroppen, ellers var han helt nøgen. Nu prøvede han at gå op ad bjærget.

Der var små børn, ligeså talrige som myrer i en tue rundt om ham, de gik også op, men så snart de nåede bjærgtoppen, trillede de ned, enhver af dem med en tot afrevet græs i hånden. De begyndte straks igen på at krybe i vejret, men trillede atter ned, til trods for at de holdt sig fast i græsset, såsnart de troede at skulle sætte deres fod på bjærgtoppen. Den lille hyrde undrede sig herover og sagde til sig selv:

»Hvad kan dog det betyde? Mon jeg også skal trille ned, ligesåsnart jeg når toppen, ligesom alle disse små stakkels børn!«

Endelig kom han med stort besvær op på toppen og måtte sætte sig udmattet ned på det blomsterstrøede grønvær, da han ikke ævnede at gå længere. Dog følte han straks, at hans kræfter vendte tilbage, ja, det var ligesom ved trolddom. Så rejste han sig og gik videre. Det varede ikke længe, inden han så et dejligt, lyst, strålende slot, der stod midt på en stor, grøn slette omringet af duftende blomster og fugle, der sang nok så lystig. Det var omgivet af en mur af det pureste sølv, og midt på muren var en dør med en dørhammer. Han løftede hammeren og bankede på. Der kom en gammel mand ud, som havde et langt, hvidt skæg. Han spurgte:

»Hvad vil du, barn?«

»Jeg skal tale med Gud-Fader!«

»Hvad vil du ham?«

»Jeg har et brev, som jeg skal aflevere til ham.«

»Lad mig få brevet, så skal jeg give ham det.«

»Nej, det kan du ikke. Jeg skulde levere det i hans egne hænder.«

»Det går ikke an, barn, her kan ingen levende mennesker komme ind!«

Hermed vilde portneren smække døren i for næsen af den lille hyrdedreng, da netop Gud-Fader kom i det samme. Han var gået ud for at se til sin gamle ven, St. Peter, der boede i portnerboligen, og få en lille passiar med ham.

»Å, lad kun barnet komme ind, Peter, jeg véd, hvem der har sendt ham.

Drengen fik hermed lov til at gå ind, og han leverede brevet i Gud-Faders egne hænder.

Denne lukkede det op, lod som han læste det, men han vidste jo godt, hvad der stod i det.

»Godt, barn, det har nok været en svær tur for dig at komme herop!«

»Ja, det kan jeg ikke nægte, det har det!«

»Kom så indenfor, så skal du få mit hus at se!«

Dermed førte Gud-Fader ham ind i slottet, viste ham pragtfulde sale, dejlige haver, fulde af duftende blomster og syngende fugle, hvide engle, der sang og spillede på guldharper. Han fik også de gamle helgener at se, såvelsom dem, han kendte fra sit eget hjemland, alle havde de gyldne kroner på. Der var også apostlerne og profeter, som to og to spadserede omkring imellem de dejligste blomsterbede og træer, der bugnede af frugter, mens fuglesangen fuldtoneende klang ham imøde fra alle sider. Alle så de så lykkelige ud, de strålede

i lysglans, og barnet kunde ikke blive kéd af at se på dem, så Gud-Fader tilsidst måtte sige til ham:

»Nu, barn, må du gå tilbage til ham, der sendte dig med brevet til mig. Jeg er bange for, at han bliver kéd af at vente på dig. Det er hundrede år, siden du gik hjemmefra!«

»Er det muligt? Hundrede år! Jeg synes kun, at jeg har været en time borte!«

»Ja, men det er hundrede år, barn! Og se,« sagde han, »her har du et brev, det må du give til den gamle mand, der sendte dig. Så kan du straks komme tilbage til mig og blive hos mig alle dage.«

Drengen tog brevet og gik bedrøvet bort. Da han gik ned ad bjærget, mødte han en stor mængde folk af alle slags, de gik op ad, så glade ud og takkede ham hjærtelig, da de gik forbi ham. Han forstod slet ikke, hvad det skulde betyde og forundrede sig meget derover. Denne gang gik vejen let nok, og han nåede snart den gamle mand, der nok så trolig passede fåreflokken, og han gav han brevet.

»Så kom du da igen, barn!« sagde den gamle.

»Ja, Gud ske lov!«

»Det tog temmelig lang tid for dig.«

»Synes du det, fader? det mener jeg dog ikke.«

»Jo, du har været over hundrede år borte. Men det gör ikke noget. Traf du Gud-Fader?«

»Ja, fader, ham så jeg, og han gav mig lov til at kikke ind i hans paradis, og du kan ikke forestille dig, hvilke dejlige ting, jeg har sét.«

Nu begyndte drengen at fortælle om alt det, han havde sét. På engang brød han af og spurgte oldingen:

»Men sig mig dog, bedstefader, hvad var det for en ild, jeg så, og hvad var det for en forfærdelig larm,

jeg hørte bagved mig, den gang jeg gik på den snævre, stejle sti?»

»Det var skærsilden. Ilden, bulderet, det giftige kryb var djævelens kunstgreb, hvormed han prøvede på at narre dig til at vende om, men Gud hjalp dig, og du sejrede og slap ud fra hans snarer.«

»Men de små, stakkels börn, der sammen med mig klavrede op ad bjærgene, og som trillede ned, ligesåsnart de nåede toppen, hvem er de?»

»Det er de börn, der er døde uden dåb. De kan høre englenes sang, og de vilde gerne følges med dem ind i Paradis, men de kan desværre ikke tåle at se Gud, fordi de ikke har modtaget dåbens vand. De lider dog ingen smerter.«

»Og alle de mange mennesker, jeg mødte, da jeg gik ned, som hilsende mig og sagde mig tak!«

»Det er sjæle, som du har udfriet af Skærsilden. De havde skikkelse af brombærris og tjørne, og det var dem, som rev dig klæderne af kroppen og rev dine fødder og ben blodige, men de var bestemte for himmerige, og, såsnart de rørte ved dig, blev de udløste.

»Ja, jeg kan ikke nægte, at jeg har lidt meget på vejen. Se blot, fader, hvor mine fødder, mine hænder er revne og min krop blodig! Men så snart jeg så Paradis, glemte jeg alle smerter.«

»Ja, barn, det er kårerne. Vejen til Paradis er både snæver og besværlig. Men er du lykkelig én gang kommen til vejende, får du lov til anden gang at gå uden besvær. Hvad vil du mere her i verden? Dine forældre er døde for mange år siden. Kom du hellere med mig, jeg er din himmelske fader.«

Den gamle mand tog så den lille dreng med sig ind

i Paradiset; thi den gamle mand var slet ingen anden end Gud-Fader selv.¹

Når læseren nu vil et øjeblik overveje indholdet af omstående fortælling, så vil det jo straks vise sig, at hele indklædningen er påvirket af romersk-katholsk-kristelige tanker og forestillinger. Om fortællingen er fremkommen, ved at et gammelt, måske hedensk, stof af kristne munke er lagt tilrette, eller om det er en fri digtning, lader jeg ganske stå hen. Men hele tankegangen, den snævre vej, stejl, fuld af stene og tjørne, og som fører til Paradis, de små udøbte børn, der forgæves prøver på at nå frem til bjærgtoppene, omtalen af skærsilden, himmeriges lys og glæde, hvor tiden glemmes, og én time er hundrede år, alt dette tyder jo bestemt hen på, at denne fortælling i sin indklædning vil indskærpe, tydeliggøre kristelige sandheder, er et billede, der i fortællingens rammer viser den snævre vej til himmerige og dens trængsler. Det er en kristen legende.

Jeg tager nu et andet eksempel.

Der må have været et bekendt sagn i Middelalderen om den døde ridder, der besøgte sin sørgende brud.

Det var ridder hr. Åge, rider han sig under ø,
fæster han jomfru Elselille, hun var så ven en mø.

Men sorgen følger i glædens spor:

alt om deres bryllupsaften måtte han dø.

Hun stod så ene, grædende tilbage:

så såre græd jomfru Elselille, hendes hænder hun vred,
det hørte ridder hr. Åge så langt af led.

Så såre græd jomfru Elselille, sine hænder hun slog,
det hørte ridder hr. Åge under sorten jord.

¹) Luzel, Légendes Chrésiennes de la Basse-Bretagne I. 216.

Den døde bejler har ikke længere ro i graven, han står op, tager kisten på sin bag,

og lakker til sin fæstemøs bur med så megen umag.

Han klapped på døren med kiste, for han havde ikke skind,
»du stat op, stolten Elselille! du lukke din fæstemand ind«.

Pigen véd ikke, hvad hun skal gøre, men tilsidst siger hun med tåre på kind:

»Kan I Jesu navn nævne, så kommer I ind«!

Ridderen nævner det hellige navn, og så lukker jomfru Else sin døde brudgom ind.

· Så tog hun den guldkam, hun kæmte hans hår,
for hvert et hår, hun redte, da fælder hun tår'.

Han har lagt hovedet i hendes skød efter ridderskik, mens hun redte hans hår, og samtalen går videre, hun vil vide, hvordan der er i graven under sorten jord, og ridderen svarer:

»For hver en gang du græder for mig, din hu gøres mod,
da står min kiste forinden fuld af levret blod.
For oven ved mit hoved står græsset grønt,
for neden ved mine fødder med slanger omhængt.
For hver en gang du kvæder, din hu er glad,
da er min grav forinden omhængt med rosenblad.«

Så galer hanen og ridderen tager atter mødig kisten på bag og lakker til kirkegården med stor umag, men Else fulgte ham i hu så mod gennem mørke skove til hans hvilested:

Da hun kom gennem skoven på kirkegård,
da falmer ridder hr. Åges det favre, gule hår.
Da hun kom af kirkegård i kirken ind,
da falmer ridder hr. Åges rosen-kind.

Så bad dødningsen hende ikke mere at græde for hendes fæstemand, men se op til stjærnerne, hvordan natten led.

Så så hun op til himmelen, til alle de stjærner små,
i jorden slap den døde mand, hun hannem aldrig mere så.¹

Enhver sér let, at her råder en hel anden tankegang. Der er nok kristelige påvirkninger, genfærdet skal nævne Jesu navn, fører kisten med sig til kirkegården og ind i kirken, hvor ridderens grav vel har været, men, fra-regnet dette, hører alt til en hel anden forestillingskreds. I den første fortælling er døden skilsmisse mellem sjæl og legeme, om legemet og graven høres intet, men den frigjorte sjæl går hjem til Gud. Her bor den døde i graven og det ældgamle træk, at han grædes tillive, kommer frem. Hedningefolkene har ikke kunnet rede det spørgsmål, hvad der sker med et menneske ved døden, de tror på en sjæl, forskellig fra legemet, men denne er dog bundet på en hemmelighedsfuld måde til legemet, så længe det er til, bor sammen med det i graven.

Da Vølsungen Helge var falden, da han var højlagt og gangen til Valhal, sad Sigrun ene på Seva fjæld med sin sorg og sin klage. En aften gik hendes terne forbi højen og så da Helge komme ridende med stort følge. Hun sagde:

»Er det kun blændværk mig tykkes at skue, hvad heller kommen
er gudernes skumring?
Tager de døde nu ganger med spore, eller fik heltene hjemlov
til jord?«

Helge svarede:

»Ej er det blændværk dig tykkes at skue, ej heller kommen er
dagens ende,

¹) S. Grundtvig, DgF. nr. 90.

om end vi tager ganger med spore, ej dog fik heltene hjemlov
til jord.«

Da løb ternen ind og sagde til Sigrun:

»Ud gak nu, Sigrun, fra Sevafælde, om det dig lyster din
konning at finde,
åben er höjen, kommen er Helge, ham rinder blod af gabende
vunder;
ædlingen bad dig de dråber at stille.«

Så gik Sigrun ind i höjen til Helge og kvad:

»Nu er så glad jeg ved dette vort møde som de grådige
Odins høge,
når de på val sér varme brade, eller som dug, der rødmer i
i dagskær.
Dig vil jeg kysse, livløse konning! för du den blodige brynje kaster.
Hår dit jo, Helge, af rimfrost tynges, vædet med valdug¹ er jo
dit åsyn,
kolde og klamme de vældige hænder. Hvor skal jeg, ædling,
derpå råde bod?

Helge svarede:

Ene du, Sigrun, haver det voldet, at end af valdug Helge er vædet:
tårerne grumme græder du fagre, solklare mø, för du ganger at sove.
iskold og blodig og blytung af sorger falder hver tåre på
stolkongens bryst.

Da redte Sigrun et leje i höjen og sagde til Helge,
at her vilde hun sove ved hans side ligesom forðum,
da han var ilive.

Da kvad Helge:

Intet nu tykkes utroligt at være, da du, den levende höjbårne kvinde,
datter af Høgne, i gravhöjen ganger, for dér at sove i
dødningens arm.

¹) blod.

Og atter kvad Helge:

Tid er at ride ad rødmeende veje, lade den blege ganger betræde
 luftens de lydløse, flygtige stier, fjærnt ud i vest over himmelens
 broer,
 did må jeg nå, inden hanerne galer, vække i Valhal de sejrende
 helte.

Dermed red Helge og hans følge bort. Næste dags
 aften gik Sigrun atter til höjen, men Helge kom ikke.
 Sigrun levede ikke længe derefter, hun døde af sorg
 og savn.¹

Her findes jo væsentlig det samme som i fortæl-
 lingen om Åge og Else, men det er ikke den døde Helge,
 der søger den levende Sigrun, men omvendt, Sigrun
 går ind i höjen, dødningens slot, og reder sin seng ved
 hans side, og der er ikke spor af kristelig påvirkning,
 alt er hedenskab fra først til sidst.

Disse to sagngrupper, der begge er udbredte i mang-
 foldige varianter over hele Europa, er valgte for at
 pege på forskellen mellem den kristelige og den hed-
 enske betragtning af livet eller måske hellere tilvær-
 elsen efter døden. Dette turde være oplysende for hvad
 der kommer efter. Til forskellige tider har menneske-
 nes børn sét så såre forskelligt på naturen, der omgiver
 os alle og på alle livets kår.

I vore dage, i slutningen af dette mærkelige nittende
 århundrede, hvor mennesker har vundet herredømme
 over naturen som aldrig tidligere, sér vi på alle natur-
 tingene, der omgiver os, de livløse såvelsom de levende
 således, at vi forestiller os upersonlige, ideale naturlove,
 der råder i alt og med alt; vi kristne tror, at disse

¹) Gr. DgF. II. 494.

love er udtrykket for en personlig villie, den almægtige Guds. Nutids hedninger tror, at de er upersonlige magter. Men alle er vi enige om at sætte skel mellem den levende og den livløse natur. Således har det ikke altid været. Det er ganske vist ikke let at komme til en klar anskuelse af fortidens tankesæt, men adskilligt kan dog oplyses, når man sér på de forestillinger, der findes udtrykte i sagn og æventyr. I dem gör et ejendommeligt forhold sig gældende: så mange af dem er fælles-europæiske, og jeg fejler næppe ved at sige fælles-menneskelige, thi de genfindes i væsentlige træk fra lavt stående vilde folkestammer til de mest civiliserede nationer. En fra vor såre forskellig naturbetragtning kommer her frem. Her kendes intet til vort skel mellem levende og livløst, alt har et vist personligt villiesliv, ej blot mennesker og dyr, men træer, stene, havet, sol måne, ja selv genstande, frembragte ved menneskeligt snille, som skibe. Skal vi bruge et moderne udtryk, må det siges omtrent således: i alt levende og hvad vi nuomdage kalder livløst, har mennesker, til en tid idetmindste, sét en levende, villende sjæl, noget nær som man kan se småbörn tale til dukker, irettesætte en kæphest, töjre og flytte køer af stene o. s. v., som om de var levende. Menneskets fantasi tillægger det livløse liv og villie. Nogle eksempler på denne »sjæletro«, med et kunstord, »Animisme«, skal jeg fremdrage.

En udtalelse fra en nyere rejsende lyder: »I Guiana betragter Indianerne enhver genstand i hele verden som bestående af legeme og sjæl; den er kun forskellig fra alle andre genstande ved sit udseende eller ved den sum af rå kraft eller list, som den har, der atter betinges af dens udseende eller vaner.« Forfatteren omtaler de lavere dyr og planter, der hver for sig har

en sjæl, han nævner adskillige klipper, der efter Indianernes mening har sjæle ligesom mennesker og fortsætter så: »det er unødvendigt at omtale flere eksempler. Jeg kan kortelig sige, at noget nær hver eneste klippe, Indianerne sér første gang, enhver klippe, der i nogen måde sér anderledes ud end andre, tror de om, at den har en iboende sjæl. Og ikke blot mange klipper, men også vandfald, floder, genstande af enhver art sér de på som på levende mennesker, der har både sjæl og legeme. Og bliver denne dobbelte natur ikke tillagt alle livløse genstande uden undtagelse, er det ene og alene af den grund, at mens de har opdaget livet hos de allerfleste af disse genstande, er der enkelte andre, hos hvem det endnu ikke er bleven bemærket.«¹ Så klart kan jeg på grundvold af hjemlige sagn og overtroiske forestillinger ganske vist ikke fremstille tidligere tiders sjæletro, men adskilligt derhenhørende kan dog fremdrages.

Der er nu først havet, der på alle sider omgiver vore kyster, deri bor havfolket, mænd og kvinder, som nu og da åbenbarer sig for fiskeren eller sømanden, lokker ham i fortræd eller advarer ham mod stormen. Forestillingen er vel nærmest, at havet er en bolig for disse hemmelighedsfulde væsener. Men havet selv, der har en villie, og som angriber bondens lod, kan og skal sones ved liv, derfor graves der hvert syvende år et levende barn ned på skellet mellem havet og fastlandet.² Måske har man haft en oprindelig forestilling om, at der her ved skulde skabes en vætte, en vagt, der værner mod

¹) Anført hos Hartland, *The Science of Fairy Tales* efter Im Thurn, *Among the Indians of Guiana*, London 1883.

²) Thiele II. 3, Kristensen *Folkeminder* IV. 71, *Skattegraveren* X, 192.

havets overgreb, men det bortgivne liv synes i senere tiders forestillinger at være opfattet som offer.

I åen bor nøkken, bækhesten, den tjener dog ikke blot andre, men har selv sit eget krav; mange år, såvelsom søer, vil hvert år have et eller flere menneskeliv, og får de dem ikke, »råber« de i den stille nat på den, hvis skæbne det er at skulle dø, så tvinges han uimodståelig til at komme.¹ Sagnet er udbredt over mange lande og genfindes i hovedtrækkene endog blandt Sydafrikas negerstammer. I höjene bor bjærgfolk, huldrer, dem gælder det at stå i godt forhold til, at man kan få tjenester af dem, når man trænger. »Vor moder havde den sædvane, at hver lördag aften, når hun havde kærnet, smurte hun et fladbrød med rigtig tykt smör og kastede det ude på höjen, og når vi börn så lagde os ned og lyttede, kunde vi høre, hvor dejlig de spillede derinde, og forstå, at de, som derinde boede, havde det godt og var tilfredse.«² Dette gælder Norge, hvorfra der kunde drages mange andre vidnesbyrd frem. Et par danske sagn er dog også optegnede. »Hver juleaften, för der i gården spistes nadver, tog manden en kurv og gav konen befaling til deri at lægge noget af det bedste, der var i huset af fødevarer, af kage, flæsk, pølse o. s. v., hvortil han så selv lagde nogle penge. Derpå red han på en af sine grå heste hen til en høj på hans mark, red nogle gange [tre?] omkring höjen og lagde derpå fødevarer på en stor sten.«³ Jeg anfører ét endnu: »I begyndelsen af dette hundredår boede der på den gård, på hvis mark Maglehøj ligger, en kone, der altid ofrede til de underjordiske. I forrige tider var det meget i brug at kærne om aftenen,

¹) Se f. eks. Kristensen Sagn II. 156 flg. ²) Sande, Fraa Sogn I. 69. ³) Jens Kamp, Folkeminder s. 403 (Sælland).

for så kunde karl, dreng og husmand, ja, stundum vor fa'r med, hjælpe til. Når de så havde kærnnet der på gården, skulde det aldrig fejle, at konen fyldte en lille krukke med kærnemælk og satte den hen på højen, der kun var et par alen fra gården. Hun lod aldrig nogen se, hvad hun gjorde, og når hun næste morgen hentede krukken, var mælken nok så pænt taget. Det gav nu altid' god lykke, når man var god mod højfolkene.¹ Man kan jo sige her, at det ikke er højen selv, men dens beboere, man giver gaver. Ja, således opfattes det, i senere tider ialfald, og der er ingen sagn bevarede om højens personlige liv. Noget nærmere kan vi komme til stenens liv. »I Vågen præstegæld, nord for Hestmandø, findes et højt fjæld, som i en vis afstand ligner en mand med en fiskehat på og med en stang under armen, der ser ud som en rå. Fra den forbisejlende, gyngende båd ser det grangivelig ud, som om kallen med fiskehatten nikkede, og til gengæld tager den forbisejlende Nordlænding ligesåvel hatten af for ham som for møen på Lekø. Nu er han vel sten, men fordom var der liv i ham, da var han en Jutul, som med sin hustru plejede at more sig med at ro ud på havet og fiske i de klare måneskinsnætter.« Men så overraskede solen ham engang, til sten blev han straks, og i sten står han den dag i dag under navn af »Vågekallen«.²

Et Eksempel kan også nævnes fra Sverrig. Hr. Gunnar sveg havfruen, det er sagnets indklædning, hun havde frelst ham af livsfare, og han havde lovet hende at komme til hende en Torsdagaften. Men han blev borte, så steg søen højere og højere, tilsidst flygtede han i en båd, men den sank ved en stor sten, der

¹) Kristensen, Sagn I. 282. ²) Faye, Norske Folkesagn s. 11.

siden den dag kaldes hr. Gunnars sten, men hvergang fiskere eller bønder ror forbi den, løfter de på hatten og hilser på hr. Gunnar. Gör de det ikke, bliver der uheld med dem i følge.¹ Oprindelig har det vel været stenen, der blev hilst, senere er det hr. Gunnar.

Island har sine sagaer. Fordom boede to nattetrolde på Hegrænæs, det var karl og kvinde. Deres ko blev engang oksen, og da de troede sig selv bedst, enedes de om i fællesskab at trække hende afsted, karlen havde fat i tøjret, kvinden drev på, som skikken er. De fulgte Hegrænæs og nåede et godt stykke ud på Skagefjord. Men som de noget nær var komne halvvejs over fjorden, så de, at dagen begyndte at lysne over fjeldtinderne. Dette blev deres bane; thi nattetrolde bliver til sten, når solens stråler træffer dem, og nu står de som spidse klipper ved Drángø, karlen står udenfor, kvinden indenfor, koen danner øen selv. Men det er ældgammel sæd, at alle, der om våren rejser til Drángø, de hilser »karlen« og »kvinden« første gang, de kommer forbi dem. Formanden i hvert skib begynder: »hil og sæl, min Drángø, og alle dine følgesvendel« »Hil og sæl, min kvinde og alle dine følgesvendel« »Hil og sæl, min karl, og alle dine følgesvendel« Men alle rorkarlene og andre, som er i båden, frembærer den samme hilsen.²

Det ses jo straks, at sagnet, der er knyttet til disse klipper indeholder en slags begrundelse til hilseskikken, forsøger at forklare, hvordan folk har kunnet komme i tanker om at vise en sten ærbødighed. I Danmark synes alt dette glemt på et enkelt tilfælde nær. Når folk i Øster Maria sogn på Bornholm går forbi en vis, temmelig høj, sten, hilser de og siger: »God aften, hellig kvinde

¹) Atzelius, Svenska Folkets Sago Häfder II. 168. ²) Arnason, Þjóðsögur I. 210.

med dine ti börn!«¹ Jeg i altfald mindes ikke ellers at have truffet fortællinger, der handler om lignende forhold. Hvor det derimod gælder optrin i luften, kan vi komme med. I mosens tåger danser Elverpigerne, ve den, som kommer dem nær! På Island nævnes tågen en fortryllet kongedatter, når alle fårehyrder engang bliver enige om at velsigne hende, bliver hun udløst. Med mennesket fødes og dør en stjerne på himlen, hver faldende stjerne er et liv, som slukkes. I stormens brus farer den vilde jæger, Odinsjægeren, afsted med sine hylende og glammende hunde, i vort fædreland spiller sagtens forskellige trækfugle med i koncerten. Torden er Thor-døn, bulderet af Thors kærre og lyset gnisterne under hans kærres hestes hove. I Sverrig siges, at Gofa'r går eller kører, og når der herhjemme somme-tider spøgende siges: »den gamle kører med kartofler« eller »til marked«, *kan* det være en levning fra lignende forestillinger. Hos Nordamerikas Indianerstammer forestiller man sig tordenskyen som en fugl, bulderet som dens skrig, men lynet er dens udtømmelser. I hvirvelvinden farer heksen frem, hun såres, når man kaster en oplukket kniv imod hende, og når vandtappens ødelæggende hvirvel kommer brusende, flyr mennesker rædselslagne for Dragen². Især har det ved den overtro, der er knyttet til ilden, været tydeligt, at den tillægges personlighed. Solen må ej skinne på ilden, så ræddes den og vil ikke brænde. Man må aldrig slukke ild med skident vand, ej spytte i den, så bliver den misfornøjet og gör skade. På Falster våges over, at ilden på arnen om aftenen »fæstes«, inden man går i seng. Det sker ved at man gör korsets tegn over den, når

¹) J. P. Møller, Folkesagn fra Bornholm s. 37. ²) se Kristensen, Sagn II. 138, 141.

den er raget. Men finder heri forsømmelse sted, kommer »vådeilden« for at lege med husets ild, og under den farlige leg tændes huset i brand.¹

Ejendommeligt er det, at også genstande, der er frembragte af menneskehænder, forestilles som bevidste og villende. Jeg fremdrager et islandsk sagn, der har overskriften »Skibsmål«². Det lyder således: undertiden hører man det knage i bådene, omendskönt det er vindstille, og de er opsatte i nøsterne, det kaldes skibenes mål og blive kun forstået af få. Engang var der en mand, som kendte skibenes mål, han kom ned til strandbredden, hvor der stod to både og hørte da, at den ene båd sagde: »længe har vi nu fulgtes ad, men imorgen skilles vi.« »Det skal aldrig ske, at vi skilles, vi har nu været sammen i tredive år, og er begge blevne gamle, skal en af os synke, så vil vi begge synke.« »Nej, det sker ikke. Iaften er det godt vejr, men det bliver anderledes i morgen, og ingen ror til havs uden din formand, jeg og alle andre skibe bliver herhjemme. I synker på havet og kommer aldrig tilbage, og her kommer vi aldrig mer til at stå sammen.« »Det skal aldrig ske, og jeg vil ikke lade mig skyde i søen.« »Det sker dog nok alligevel, og du bliver tvunget til at gå til havs, og denne nat er den sidste, vi er sammen.« »Jeg skal aldrig lade mig rokke af stedet, om du ikke går med.« »Det sker dog alligevel.« »Nej, ikke uden at djævelen selv trækker afsted med mig!« Derefter taledes bådene så sagte, at manden, der lyttede, ikke længere kunde forstå deres tale.

Næste morgen var vejret meget skyfuldt og ingen havde lyst til at ro ud, undtagen den ene formand og hans bådlag. De og mange flere gik til søen. »Nu

¹) se henvisn. i Jysk Ordbog. ²) Arnason II. 8.

eders skindklæder på, i Jesu navn!« siger formanden, som folk plejer. Hans rorkarle iførte sig dem. »Så sætter vi båden ud, i Jesu navn!« sagde han videre, som hans skik var. De greb fat, men båden rørte sig ikke af stedet. Formanden kaldte da på de andre søfolk, som var tilstede, at de skulde tage fat og bruge deres kræfter, men båden rørte sig endnu ikke af stedet. Han bad nu alle de tilstedeværende at tage fat, og mændene stod tæt om båden.« Nu tager vi fat! »Men båden rørte sig ikke. Da råbte formanden højt: »Så i djævelens navn da!« Båden gled ud, men så hastigt fór den afsted, at den var knapt til at holde. Folkene roede derpå ud, men aldrig så nogen den båd mere, og aldrig blev der hørt efterretninger om nogen, der var på den.¹

Når således den døde natur tillægges bevidst liv, er det ikke at undres over, at den levende natur får sjæl, tanke og villie. Om man fordyber sig i æmnet, måtte der kunne drages mangfoldige eksempler frem, jeg nøjes med nogle enkelte af de klareste.

I Alexanderkvadet fortælles om blomsteralterne, der bor i den skyggefulde skov. Når vinteren svandt og foråret kom og alle blomsterne tittede op af jorden, groede i talløs mængde store knopper op af skovbunden. De lukkede sig op, og af hver enkelt sprang en fin pigeskikkelse ud, at se til som et tolvårs barn. Aldrig så man en dejligere blomst og aldrig en yndigere pigeskikkelse. Deres klædedragt var sammenvokset med deres legeme, og de var røde og hvide som blomsterne

¹) Slgn. skibenes samtale i Flóamanna Saga kap. 26, G. Vigfussons udg. s. 151. 5; i Fridthjofs S. kap. 6 fortælles om skibet Ellida, at det forstod menneskers tale; fra den græske oldtid nævnes Argonauternes skib som talende.

i skoven, og allesammen gyngede de, legede og sprang i lette danse gennem skovkløveren i de dunkle skygger og lod deres flerstemmige sang lyde sammen med fuglenes. Den, som så dem og hørte dem, glemte enhver hjertesorg og troede, at han var glad og rig nok for hele sit liv. Men når sommeren var forbi, da svandt al glæde, blomsterne visnede, de dejlige piger døde, kilden hørte op at risle og fuglenes røst tav. Til det sted kom Alexander og hans helte, dér opslog de deres telte og havde glæde af de yndige møer. Kunde de være blevet der, havde de aldrig lært nøden at kende og kun frygtet at dø. Tre måneder og tolv dage varede festen. Da de var forgangne, så de, hvorledes den ene, blomst visnede efter den anden, og hvorledes alle de skønne kvinder, med hvem de havde levet i uforstyrret fryd, visnede med dem. Bedrøvet drog kongen og alle hans mænd bort.¹

Dette er jo en forunderlig tiltalende skildring af livet i skoven med de lyse blomster på de solrige steder og de mørke skygger. Er end den gamle sangers indklædning poetisk, turde han have øst af den levende folketro, at der i hver plante bor et levende personligt væsen, der fødes med den og dør med den. Vi kan genfinde stykker af de samme forestillinger i vort eget land.

Der er nu først kæmpevisen:

Jomfruen tager over sig kåben blå,
ud til linden så monne hun gå, imod så blid en sommer.
»Vel vorde dig, linden, så bold du står,
forgylt er alle de blade, du bær.«

¹) Stedet er anført af Mannhardt, Antike Wald- u. Feldkulte side 1.

»Du törst end ikke så rose mig,
halv bedre lykke da under Gud dig;
du sidder inde med varme ben,
og jeg står ude med frossen gren.«

Men så kom ridderen, lod vinde op sejl af silke rød,
og sejled op under ø:

Han slog over sig skarlagen små,
så lyster hannem til linden at gå;
så kyssed han den linde rod,
så blev hun til en jomfru god;
så gik hun under en eg at stå
med rosenkind og udslaget hår.

Og det forstår sig,

så fæsted hr. Hillebrand den rose så rød,
nu haver de begge forvundet deres nød, imod så blid en sommer¹.

Her er træet en omskabt jomfru, og vil man sige, at dette er en digters tale og ikke folketro, så er det dog vel först rimeligt, at digteren her har taget et sagn for sig, det har bevæget hans sind, og han har klædt det i rim, men dernæst findes lignende forestillinger om træets personlighed spredte rundt om i folketroens brogede rige. Der fortælles fra 1703, og af præsten Arnkiel i Åbenrå, at i hans barndom vovede ingen at hugge et hylde træ eller studse dets grene uden först med blottet hoved, foldede hænder og böjede knæ at sige: »hyldefrue, giv mig noget af dit ved, så vil jeg give dig noget af mit, når det gror i skoven.« Det er nu næsten to hundrede år siden, men i de sidste år fortælles fra en afkrog af vort fædreland, Anholt, at når drengene vilde have hyldepinde at lave sprøjter af, knælede de först og bad om lov til at skære grene af

¹) Grundtvig, DgF. nr. 66.

og passede al tid på at lægge til: »for det er nødvendigt.«¹

Havde man uheld og kom til at gøre et hyldetræ på en eller anden måde fortræd, måtte man offere en skål mælk ved dets fod, så kunde synden sones. Efter en præsteindberetning til Ole Worm har der i Sallerup sogn været en lund, i hvilken fandtes et stort træ, som kaldtes Gylde eg. Når folk gik der forbi morgen og aften, hilsede de træet: »god morgen« eller »god aften, Gylde!« og blev denne hilsen forsømt, fik de uheld på deres vej, det var en given sag. Noget lignende fortælles fra Norge, at bønderne ej undlader, når de om foråret fører deres kvæg til sæters, at hilse enkelte gamle træer eller visse stene, sker det ikke, indtræffer ulykke.² Både i Sverrig og Norge kendes familietræet, Tuntræet eller Botræet. Fødende kvinder favnede det under deres smerte som en tavs bøn om hjælp, og det var så helligt, at end ikke affaldne grene måtte bortføres eller brændes, men lagdes i dyngen ved dets rod. Der offredes til det, især sattes juleaften et fad grød ud under det, og folket har en forestilling om, at træet har sans og følelse, véd at fortælle sagaer fra den »tid, da træer og stene kunde tale«, ja, Schönwerth anfører fra Oberpfalz, at endnu beder arbejderen træet om tilgivelse, inden han fælder det og tager dets *liv*; træet *sukker* og *bløder*, når det bliver hugget; det falder og *klager sig*, thi ugerne mister det sit liv. Suser vinden gennem træernes kroner, bøjer de sig og begynder at *samtale*, thi de *forstår* hverandre, og skovene *synger*,

¹) Stedet anført hos Mannhardt, Baumkultus d. Germanen I. 10 slgn. Thieles Sagn¹ III. 119., Sagn² II. 282., Kristensen, Anholt s. 73. ¹⁶¹.

²) Kristensen, Sagn III. 6. ¹⁵. Liebr. Volksk. 331. ¹⁰².

når vejret farer igennem dem.¹ Askeonsdag skal man om morgenen för solopgang hælde vand over asketræets rod som offer til askefruen, idet man siger: »nu offerer jeg, gör os så ingen skadel«. Således har skikken været i Sverrig.² Endnu drager jeg et ejendommelig træk frem fra samme land, det synes mig også at måtte forudsætte en personlighed hos træet. Vil man hindre en pige i at blive gift, kan man med hemmelige kunster vie hende, idet den sædvanlige vielsesform benyttes, til et træ, til vand eller ild. Fra ilden kan hun aldrig blive løst, fra træet kun, når det hugges. Man kan i skoven kende et sådant på, at når andre træer mister deres blade, beholder det sine.³

Mellem træet og mennesket synes efter de gamle vedtægter at være gjort gældende: öje for öje og tand for tand. »Den, som skræller bark af træ, på ham skal man udskære navlen af hans bug, fæste den til træet og så længe føre ham rundt om træet, indtil hans tarme er vundne ud af hans bug og om træet.« Eller en anden bestemmelse: »den, som skræller barken af et piletræ, med hans tarme skal skaden på træet bedækkes. Kan han forvinde sit sår, vil træet forvinde sit.«⁴ Mange flere eksempler kunde anføres, dette får være nok.

Men når det således gælder, at træerne i folkets forestilling ej blot har liv, men bevidsthed, følelse, vilje, er det let at forstå, at dyrene drages med ind i hele denne tankegang. Her vil meget være bekendt,

¹) Cavallius, Wärend I. 310. 357. II. i till. s. II.; Wigström, Folkdiktning I. 127 öv., Tvedten, Sagn fra Telemarken s. 27, 59, Sundblad, Glds. Bruk 2 s. 173, Schönwerth, Sitten u. Sagen II. 335.

²) Se Cavall. anf. sted, Mannhard, Baumkultus I. 11. ³) Wigstr. II. 141. 222., Sundbl. 2 s. 168. ⁴) Mannhardt, Baumkultus I. 26.

og jeg kan fatte mig i korthed. Storken er et menneske i Ægypten. Engang var der en karl, som i kongens tjeneste kom grumme langt bort. I det fremmede land traf han en mand, der hilste bekendt på ham og spurgte: »kender du mig ikke?« Karlen måtte svare nej. »Da har jeg såmænd boet på din faders hus mangan god sommer!« Så forstod karlen, at han var kommen til storkenes hjemstavn.¹ Derfor er det også rimeligt, at man hilser på storken, første gang man om foråret sér ham, og siger: »goddag og velkommen, Per Jensen, er du der nu? Jeg er så glad ved dig!«

Hekse færdes hyppigt i hare- og katteham, og jeg mindes fra min barndom fortællingen om heksen på bålet; ud af den luende ild sprang en hare, der smuttede igennem den forsamlede folkemængde. Da »liden Karen« dør på bålet, kommer Guds engle som duer og henter hende til himmeriges glæde, men den unge konges sjæl hentes af djævelens budsending, ravnene, til pinestedet. I julenatten knæler køerne ved midnattide, vender deres hoveder mod øst, tilbeder frelseren og samtaler. Man skal tage hatten af for væselen, kalde den »guldbrud« og »kongedatter«. Ulvens ham gemmer tit et menneske; hest, løve, björn, ulv, hval og mange andre dyr taler i æventyret og hjælper helten. I Færingernes folketro er sælhundene omskabte mennesker. Tudsen skal man omgås varlig og kalde »frøken«; den er, som snogen, tit husets gode ånd. Og når vi siger, hvis en hemmelighed er kommen ud, at »en fugl har sunget derom«, kan der mindes om, at fuglene i deres kvidren tit har forrådt skjulte ting til dem, som forstod deres mål. Det huskes vel den dag i dag, at når

¹) J. Kamp, Folkeminder s. 221.

manden i huset døde, blev det meldt til bierne, på sine steder også til frugttræerne; høflighedsforholdet mellem gode og ligestillede naboer skulde bevares.

Således er der bag den synlige, ubevidste natur, efter folkets tro overalt et personligt bevidst liv, der rører sig i det mindste som i det største, og som jævnbyrdigt med menneskets i mange måder træder dette hindrende eller fremmende i møde.

Hvordan forestiller så mennesket sig sit eget liv, og hvad tænker det om sin egen sjæl. Jeg mener nu at ville se helt bort fra kristentroens oplysning, men prøver på at forfølge en række hedenske grundtanker i folketroen.

Når det viser sig, at fortids mennesker på et vist åndeligt udviklingstrin har sét bevidst, villende liv rundt om sig i hele naturen, bliver det næste spørgsmål: hvorledes har de sét på deres eget liv, hvordan er mennesker komne til at få forestillingen om en sjæl, en åndelig personlighed, forskellig fra legemet? Jeg sér atter helt bort fra kristentroens oplysning. Ved at tage ordene frem, hvormed vor åndelige usynlige personlighed nævnes, får vi straks nogen oplysning. »Sjæl« henføres til samme stamord som »sø«, hav, den bølge-ende, bevægelige vandmasse, den er som »en bølgende kraft«. Et andet ord er »ånd«, beslægtet med at ånde og i andre sprog de tilsvarende navne: »spiritus«, »anima« på latin, »pneuma« på græsk, hvor »anemos« betyder: vind, vejr. Jeg kan henvise til det bekendte sted i Johannes Evangelium (kap. 3. s), hvor Rørdam oversætter: »vinden blæser, hvorhen den vil«, men hvor der ligesågodt kunde siges: »ånden ånder, hvorhen den vil«, når ikke sammenhængen forbød det. I mange vilde

folkeslags sprog tydes navnet for sjæl på samme måde, som beslægtet med åndepust, vejr, vind. Måske kan dertil endnu regnes det græske »psyche«, der også betyder sommerfugl, et insekt, der i vort billedsprog er bleven betegnelse for opstandelseshåbet:

lær mig, o lette sommerfugl,
at sønderbryde tunge skjul,
som her min frihed tvinger!

Der er vel mange, der med mig har sét sommerfugleornamenter på ligkister og gravminder. Endnu er der en gruppe ord, hvormed sjælen nævnes, nemlig »skygge«, latin, »umbra«, græsk »skia«; et udtryk, der også skal findes i mange vilde folks mål, og som mulig giver oplysning om en række sagn, der har levet til vore dage, et enkelt er endog blevet genstand for novellistisk indklædning, og som nævner mennesker, der har solgt deres skygge (sjæl) til djævelen, eller som på grund af en eller anden synd har mistet deres skygge. Hertil kan endnu føjes, at det på sine steder i Schweiz forbydes børn at danne skyggebilleder på væggen med deres hænder, »skyggen på væggen kunde vende sig imod dem og slå dem.« En endnu sommesteds brugelig leg nævnes »Skyggejagt«; den, på hvis skygge det lykkes en af modpartiet at træde, er dermed ude af legen. Hermed kan atter sammenlignes en middelalderlig retsskik: den skyldige skal stå overfor en hvid væg, således at hans skygge tydelig aftegner sig på den, den fornærmede, som i dette tilfælde er en ufri, har så ret til at hugge sin modstanders skygge på halsen og har derved fået sin ret; men den, som denne skyggestraf overgik, var endnu i det femtende århundrede æreløs.¹ Tidligere er

¹) Rochholz, Deutsch. Glaube I. 113. Grimm Rechts-Alterth. p. 678.

ved en anden lejlighed omtalt, at skyggen af et menneske blev indmuret i grundvolden på nybygninger i slaviske lande.¹ Når hertil endnu føjes, at f. eks. på Salomons øerne den mand straffes med døden, som træder i sin konges skygge,² så er der jo fremdraget en række eksempler, der alle peger i samme retning, at skyggen er et stykke af et menneskes åndelige jeg.

Samler vi altså navnene, der udtrykker menneskets livsprincip, får vi ord som »bølgende kraft«, »åndepust«, »skygge«. I et latinsk vers findes udtrykkene samlede:

skjult er i jorden vort *kød*, vor *skygge* graven omsvæver,
sjælen til dødsriget går, *ånden* mod stjærnerne op.³

Men hvad har nu bragt mennesker ind på hele denne tankegang om et dobbelt menneskevæsen, at der indenfor det synlige legeme bor en usynlig sjæl, der på den ene side mere eller mindre fast er bundet til legemet, på den anden til visse tider kan frigøre sig og gå sine egne veje? Det er ikke så vanskeligt at påpege en række legemlige tilstande, der kan have givet anledning til slutninger, hvoraf forestillingen om et selvstændigt livsprincip, en sjæl, har været følgen.

Ligestraks kommer man her til at tænke på drømmen under menneskers søvn. Hvad vil det sige, at mennesket drømmer, sér i drømme fraværende venner, afdøde, besøger fjerne steder? Forklaringen er nær nok, det er sjælen, der er på vandring, møder afdødes ånder, færdes i fremmede egne, og hvad sjælen oplever på sin færd, derom tager den erindringen med sig tilbage til sin bolig, legemet, i hvilket der dog er blevet en sjæl tilbage, thi åndedrættet fortsættes jo under søvn,

¹) P. Bjerger, Aarbog 1892, s. 56. ²) Rochholz anf. st. ³) Tylor, Anf. d. Civilisat. I. 428.

den ene sjæl gik på vandring, den anden blev i legemet. Nedenfor skal jeg nærmere oplyse dette ved eksempler. Under besvimelse går sjælen bort, men vender atter tilbage, det gör den derimod ikke under døden. Afsindige menneskers færd og tale, visionære, mennesker, der ser syner, lider under hallucinationer, kan have givet deres bidrag med til, at disse forestillinger om et menneskes selvstændige sjæleliv udvikledes, og den for vor tankegang underlige, for ikke at sige løjerlige, forestilling dannedes, at et menneske havde flere sjæle. Jeg har allerede peget på ét forhold, som kan have givet anledning hertil, sövn og dröm, men der er flere, som umiddelbart frembyder sig, således pulsslaget. Så forestiller man sig, at der bor én sjæl i hjertet, én i armene, én i hovedet, man kan jo føle hjerteslaget i de store halsårer eller i tindingerne, så tænker Karaiber sig, at mennesket har mindst tre sjæle, der efter døden hver går sine veje. Huronerstammen forestiller sig to sjæle i hvert menneske, og Hidatsa Indianerne kan ikke nøjes med mindre end fire. Dette bringer dem forklaring af et menneskes langsomme, gradevise død; eftersom lem efter lem mister følelse, drager sjæl efter sjæl bort. Når døden indtræder, og bevidstheden ophører, går den sidste sjæl bort, men alle sjælene mødes så udenfor legemet. Den amerikanske forfatter tilføjer, at han har hørt en Indianer af Minnetari stammen alvorlig forhandle dette spørgsmål med en Assineboine Indianer, der kun troede på én sjæl.¹

Her kan jeg ikke modstå fristelsen til at medtage en jødisk legende, der vil besvare det spørgsmål, hvorledes skér det, at der i mennesket fødes en levende sjæl. Gud bestemmer, om det skal være mand eller

¹) Folklore Record I. 144.

kvinde, om det skal blive et stærkt eller et svagt barn, men ikke derimod, om det skal blive et godt eller et slet menneske, thi det står ikke i Guds magt. Så lader han sjælens engel hente den sjæl, der skal have liv i fosteret. Sjælen kommer øjeblikkelig og kaster sig på sit ansigt for Guds trone. Han befaler den straks at tage bolig i fosteret, men sjælen svarer: »Verdens herre, lad mig blive, hvor jeg er, og forlang ikke af mig, at jeg skal drage ind i dette urene kød, jeg som er hellig og rén!« Men Gud svarer: »den verden, jeg fører dig ind til, er af større betydning end den, du kommer fra, desuden er du kun skabt for dette foster!« Så må sjælen böje sig, skönt den kun uvillig gör det. Gud giver den to engle med som vogtere, de fæster en lampe på fosterets hoved, og derved bliver det sjælen muligt at se fra den ene ende af verden til den anden. Hver morgen tager engelen sjælen og fører den til Paradis, viser den de retfærdige med deres strålekrans og siger til den: »véd du, hvordan det er gået til, at disse sjæle er komne her?« »Nej.« »De er blevne dannede som du i moders liv, de har opfyldt Guds lov. Efterligner du dem, skal du, som de, blive smykket med herlighedens krone. Hvis ikke, vil du komme til det sted, jeg nu skal vise dig.« Så fører engelen hver aften sjælen til pinestedet og viser den dér de onde, hvem pinsels englen slår med stave af glødende jærn. »Véd du,« spørger Englen, »hvem det er, som således pines? De er fødte, som de, jeg først viste dig, med urent kød, og de har ikke bekymret sig om Guds bud; gör du ikke som de!« Dernæst fører engelen sjælen omkring fra morgen til aften, viser den ethvert sted, den senere i sit jordiske liv vil komme forbi, hvor den skal bo, hvor dens grav skal være og desuden de retfærdiges

og de ugudeliges verden. Hver aften fører den atter sjælen tilbage til fosteret i moders liv. Når fødselens stund kommer, siger englen til den: »nu er tiden der, gå nul« Men jeg bad jo Gud lade mig blive, hvor jeg var!« Englen svarer: »den verden, du går ud i, er god; du blev ikke spurgt, da du blev skabt, og ingen spørger om din villie, når du fødes!« Straks giver sjælen sig til at græde, fordi den må forlade den verden, der hidtil var dens tilhold. Engelen slår den på munden, slukker lampen på dens hoved, og den glemmer alt, hvad den har sét.¹ . . .

Hvor har man da i det levende menneske søgt sjælens bolig, det sæde, hvorfra den gjorde sin magt gældende over legemet, som kongen i sit rige? Jeg begynder med et stykke af den kristelige middelalders religiøse oplysning. I den gamle folkebog Lucidarius spørger discipelen: »hvoraf er menneskesjælen gjort?« Mesteren svarer: »af intet, thi i samme stund, som legemet bliver til, skaber Gud sjælen af intet og sender den ind i legemet.« Discipelen: »véd menneskesjælen noget, når hun kommer ind i mennesket?« Mesteren: »af sin natur er sjælen vidende og klog i et nyfødt barn, som i en voksen mand, men fordi legemet er krankt, kan sjælen ej nytte sin kunst, så som ingen er en så god håndværker, at han kan nytte sin kunst uden redskab.« Discipelen: »hvor er mandens sjæl i ham?« Mesteren: »sjælens sæde er i menneskets hjærteblod, så at hun fylder hans hele legeme.« Discipelen: »er sjælen da lige så stor som legemet, siden hun er alle steder i menneskelegemet?« Mesteren: »sjælen er alle steder i menneskets legeme med sin magt og sin dyd, men ligestraks, når hun kommer, er hun så ren og så klein af natur, at

¹) Mélusine IV 323..

hun slet ingen plads fylder.« Således lød lærdommen i klosterskolerne med tydelig henvisning til første Mosebog 9, 4 »kød med sjælen, med blodet i, må I ikke ædel.« Dette er dog ikke blot en forestilling blandt Jøder og Araber, men den genfindes blandt Karener og Papuaer,¹ og synes så let forståelig, at man kunde tænke at genfinde den i vide kredse. Andre stammer søger sjælen i det lille spejlbillede, man sér i öjets pupil hos levende mennesker, det forsvinder jo, når öjet brister og et menneske dør.² Hermed stemmer en nutids forestilling i Skotland, at et menneske må dø, når man ikke længere kan se det lille menneske i dets öje, ligesom det også er tegn på, at et menneske er forhekset, når dette billede, græsk: »kore«, jomfruen, kun ses dunkelt eller er helt borte; hos heksen selv står det på hovedet,³ dér er med andre ord noget i vejen med sjælen. Andre søger dens bolig i hovedet. Der fortælles, at en krybskytte blev dræbt af nogle bayerske jægere, og hans døde legeme styrtede ned i en dyb afgrund. Hans kammerater opsøgte i al hemmelighed stedet, én af dem lod sig ved et langt reb hejse ned i afgrunden for at afskære den dodes hoved og bringe det med op. Det blev begravet på kirkegården i Biberwier. Nu mente de, var der intet mere i vejen, den døde havde ro, thi hans hoved, »sjælens hus«, hvilede i indviet jord.⁴ På en øgruppe i Sydhavet forestiller beboerne sig, at afdødes sjæle bor i deres hjærneskal, og på Island hedder det, at i afdøde galdremænds hoveder findes altid hjærnen uforrådnnet, og man kan gennem nakkehullet se, hvorledes den bølger og rører

¹) Tylor, Anfänge I. 425. ²) Makusi Indianere i Guiana, se anf. st. ³) Grimm Myth.³ 1028. 1133. ⁴) Wolf, Zeitschr. f. Mythol. IV. 151.

sig, og det er af den grund, at sjælen bor i den til dommedag.¹ Hos Zigeunerne i Siebenbürgen antages livets sæde at være i brystbenet,² og i en engelsk prædiken fra 1659 fortælles om en gammel mand, der lå på sin dødsseng. Præsten besøgte ham og spurgte ham om hans håb og tro, hvad han mente om Gudfader i himmerige. Han svarede, at det var en gammel, rar mand. Kristus var en skikkelig og villig ung karl. Da præsten spurgte om hans sjæl, sagde han, at den var et stort ben i hans krop, og at han nok tænkte, at når han døde, og han da ellers havde skikket sig vel, at hans sjæl skulde komme ud på kønne grønne marker. Den tankegang, at sjælen bor i et af legemets ben stemmer med andre folkeslags forestillinger, Nyzeelænderne for eksempel antager rygraden for sjælens sæde,³ og i de islandske sagn om genfærd, der kaldes ved tryllekunster frem af graven, »uppvakningur«, er deres skyggeliv bestandig knyttet til et enkelt ben. Der er dem, som siger, hedder det, at man skal tage en død mands knogler og med trolddom deraf danne en menneskeskikkelse, hvilken man da sender mod den mand, man vil volde mén. Men er den mand, til hvem genfærdet sendes, så klog, at han kan træffe det ben i genfærdet, som hører dødmanden til eller også nævne det ved rette navn, så magter det intet mere. Der var en enke, som boede nord på, hun var formuende og rask til sit arbejde og havde derfor mange bejlere. Blandt dem var der en troldmand fra nabolaget, ham gav hun afslag. Enken var fremsynet og havde derfor nogenlunde let ved at tage sig iagt. Kort efter var hun en dag ude i buret (spisekammeret), at uddele mad og stod med

¹) Andree, Parall. u. Vergleiche II. 150, Arnas I. 223. ²) Urquell III. 12. ³) Folklore III. 7.

en kniv i hånden og skar fedt af et slagtet dyr itu. Da så hun, at en skygge sneg sig ind i gangen og kom ind gennem burdören. Konen stod med kniven i hånden og stirrede fast og uræd på skikkelsen. Denne gjorde forsøg på at komme hende på siden eller bagved hende, thi aldrig kommer sligt spøgeri lige imod uræd mand. Enken så, at skikkelsen var sort over det hele, og at der kun var én hvid plet på den. Efter den sigtede hun og stak så til. Der lød et brag, kniven slap ud af hendes hånd, det var nærmest, som om en havde slået den fra hende. Hun så intet mere, og først næste morgen fandt hun sin kniv ude på stenbroen foran indgangen. Den sad fast i en ryghvirvel af et menneske, og dog havde aftenen i forvejen alle døre været lukkede og låsede.¹

Dette synes jo at give bidrag til forståelsen af et også langt udenfor vort länds grænser forekommende sagn. Nord for Hjörriug lå for hundrede år siden en stor herregård, der kaldtes Vællinghöj. På gården tjente en smuk karl, som hemmelig blev forlovet med herremandens datter, hvem han overtalte til at stjele sin faders penge og flygte med ham. Det skete, som det var aftalt, men karlen sveg hende og satte hende ned i en »vældgyuge«, hvor hendes skrig kvaltes af muderet. Så red karlen i mulm og mørke sønderpå, og søgte først efter en halv snes år nord på igen, da pengene var forbrugte. Ingen kendte ham, og han tog atter tjeneste på Vællinghöj. Om sommeren kom karlen op nord for Hjörriug at slå hø, og det traf sig netop således, at han kom til at arbejde, hvor pigen var bleven myrdet, dér var nu frugtbar eng. På en gang hugger han høleen i et ben, der står op af jorden.

¹) Arnason I. 317. 321.

øjeblikkelig strömmen der blod ud af det. Så står han lidt stille og udbryder derefter, idet han segner til jorden: »Herre Jesus, kan dette bæn blöde endnu?« Omsider kom sandheden for en dag, han måtte bekende sin bröde og blev halshugget på Klovnhöj.¹ En beslægtet sagn-gruppe er overmåde udbredt, den er indklædt i viser, sagn og æventyr, vi kender den også herhjemme. Den ene søster myrder den anden for at få hendes brudgom, men strengen af den myrdede piges hår forråder misgerningen:

»O kære søster, red mit liv,
min fæstemand den giver jeg dig!«
»Din fæstemand kan jeg vel få,
men aldrig skal du landet nå.«
Vorherre han gav en østenvind,
den drev det lig på sandet ind.
Der kom to spillemænd gangende ved land,
de så det lig, var drevet i land.
De tog hendes fingre og gjorde legeskruer af,
de tog hendes hår og gjorde harpestrænge af.
Og end så spilled den første:
bruden, hun er min søster.«
Og end så spilled den anden:
brudgommen er min fæstemand.«

Men om aftenen sad den falske brud på brudebænk, om morgenen »lå hun på bålet og var brændt«.²

Eller, for at tage et andet kendt eksempel. I Grimms Æventyr (nr. 28) finder hyrden en knokkel af den myrdede mand. Af den lavede han sig et mundstykke til sit horn, men just som han satte det til munden og vilde til at blæse, begyndte benet at synge:

¹) Skattegraveren IV. 236, ligeså Kristensen III. 160, VIII. 183, Almueliv V. 169. 190. Thiele Folkesagn I. 153. Rochholz, Argauer Sagn II. 122. ²) Grundtvig DgF. n. 95.

»Ak, du kære hyrde fin, du blæser nu på knoklen min,
min broder dræbte mig en nat, mig kasted under broen brat,
og røvede mit vilde svin, skönt kongedatteren var min.«¹

Men den onde broder, som ikke kunde nægte forbrydelsen, blev kastet i vandet.

Endnu et sagn, og jeg skal standse med denne gruppe. På Island blev etsteds en gammel grav på en kirkegård kastet op. Iblandt dødningebenene fandtes en hjærne-skal med en stor nål drevet igennem. Præsten talte om intet, men næste kirkedag ventede han, til alle folk var komne i kirke, derefter tog han dødningehovedet og fastgjorde det over kirkedøren. Da tjenesten var forbi, gik præsten og hans medhjælper først ud af kirkedøren, og lagde mærke til alle, der gik ud, men de opdagede intet. De så da efter, om nogen var bleven derinde. En gammel kvinde stod bag døren, og de måtte tvinge hende til at gå ud. Da faldt tre blod-dråber ned fra hovedskallen på hendes hovedklæde. Da sagde hun: »omsider kommer svig for dagen!« Hun havde dræbt sin mand ved at drive en nål igennem hans hoved. Men det fortælles om hende, at hun blev druknet, ligesom de kvinder, der dræber deres børn.²

I alle disse rundt om fra hentede fortællinger knytter der sig et hemmelighedsfuldt liv til en af den dødes knogler, den taler, bløder og anklager.

Der kunde endnu drages mere frem, i forbigående nævner jeg én betragtning til, som mulig kaster noget lys over et enkelt forhold i en af det Gamle Testaments fortællinger. Når Dakota Indianerne forestiller sig, at mennesket har fire sjæle, angiver de som bolig for den ene af dem den hårlok, som en af den afdødes nærmeste

(1) Lindencrones oversættelse. (2) Arnason I. 232. jfr. Rochholz Deutscher Gl. I. 243 flg.

kvindelige slægtninge skærer af hans hovedhår og som gemmes, indtil begravelsesceremonierne har fundet sted. Dette er ikke enestående, lignende skikke findes i de hollandske kolonier i det indiske hav. Æventyr har jævnlig den forestilling, at et menneskes liv, kraft eller styrke findes i hans hår,¹ i et enkelt eller en hårlok, ligesom Samson i dommernes tid i Israel. Var dette træk enestående, kunde man jo tænke sig, at det var indkommet fra det gamle testaments fortællinger, men dette er ikke tilfældet. Over hartad alle tider og hele jordkloden finder man den tankegang, at et menneskes kraft, sjæl, beror på, lever i noget udenfor ham selv. Jeg kommer senere tilbage til dette.

Vil man nu prøve på at forestille sig, hvorledes fortids mennesker har tænkt sig en sjæls udseende, væsen, vil det omtrent blive således: et legemløst menneskebillede, en damp, en skygge er det i mennesket, som ejer livet, og hvorfra tankerne udgår; den kan forlade legemet, opholde sig udenfor det, atter vende tilbage og har også udenfor legemet selvstændig personlig bevidsthed og villie; den er for det meste usynlig, ikke til at gribe, kan langt hurtigere end legemet bevæge sig fra sted til sted, den kan vise sig i dyreham eller som en skygge, der trods sin åndige beskaffenhed har magt over personer og genstande.²

Altså sjælen kan færdes uafhængig af legemet, men den gör det helst under søvn eller efter døden. Man kan jule- eller nyårsnat ved kirkegårdsporten se, hvem der i årets løb skal dø, når man tager kirkegårdsmuld på hovedet. En karl, som havde gjort forsøget, vilde ikke ret ud med sproget, da han blev spurgt om, hvad

¹) jvf. f. eks. Gonzenb. Sicilian. Märch. nr 40. Ndl. Volksk. I. 188. 4. ²) Tylor Anfänge I. 422.

han havde sét. I det samme kom en skrædder til: »da så du, minsæl, ikke mig!« sagde denne. »Jo,« svarede karlen, »da gjorde jeg også det; du kom med den ene huse trukken af og med den anden om ,æ kall'!« Skrædderen var nemlig falden i søvn, mens han trak sine strømper af, og man må netop efter folketroen sove, for at sjælen kan gå på egen hånd. Kort efter døde skrædderen.¹ I en mængde sagn kommer dette frem.

Hos den romerske forfatter Cajus Plinius Secundus († 79 efter Kristus) har jeg truffet den ældste fortælling. En mand, Hermotimus af Clazomenæ, indtraf det med, at, mens hans legeme lå i afmagt, drog hans sjæl ud, drog viden om lande og havde meget at fortælle om fjærne egne, som ingen kunde vide, uden den, der selv havde sét det. Men omsider opbrændte fjender hans legeme og borttog derved fra den hjemvendende sjæl dens bolig. Man vil også have sét, at sjælen i skikkelse af en ravn er fløjet ud af munden på Aristeas i Proconnesus, og, følger Plinius forsigtig til, der fortælles endnu flere fabelagtige ting.² Om den frankiske konge, Guntram, har en gammel krønikeskriver, Paulus Diaconus († 797) følgende beretning. Kongen var en dag gået på jagt, havde kun beholdt en eneste, kær tjener hos sig. Træt lagde han sig til hvile med hovedet i sin svends skød. Såsnart han var falden i søvn, listede en lille slange sig ud af hans mund, snoede sig hen til en bæk, og gjorde forsøg på at komme over. Alt dette sad svenden og så på, tog da sit sværd og lagde det over bækken. På sværdet overskred nu dyret vandet og smuttede ind gennem et hul i bjærget. Efter nogle timers forløb vendte det atter tilbage over sværdet og

¹) J. Kamp, Folkeminder s. 385. ²) Hist. Nat. VII. 53.

forsvandt i kongens mund. Derefter vågnede kongen og sagde: »Jeg må dog fortælle dig min dröm og det underlige syn, jeg har haft. Jeg så en stor, stor flod, hvorover der var bygget en jærnbro, den gik jeg over og ind i en stor bjærghule, hvor der lå en uhyre stor skat.« Svenden fortalte nu kongen alt, hvad han havde sét, og hvorledes kongens dröm stemte overens med det skete. Der blev gravet i bjærget og fundet en stor mængde guld og sølv, som i fordums dage dér var bleven skjult.¹

Inden jeg omtaler vore hjemlige sagn anfører jeg endnu et islandsk. En gang var mange mænd på rejse i fællesskab. En søndagmorgen opslog de deres telt i en fager, grøn dal. Vejret var klart og fagert. Mændene lagde sig til at sove i en rad, men den som lå nærmest ved teltdören, kunde ikke sove og så sig engang imellem omkring i teltet. Da opdagede han et blåt tågenug over den mand, der lå inderst. Tågen svævede ud af teltet, og manden havde lyst til at vide, hvad dette betød og fulgte tågen. Den svævede let henover dalen og kom tilsidst hen, hvor der lå et gammelt afbleget hestehoved, der var fuldt af spyfluer, som summede derinde. Tågen smuttede ind i hovedet og kom efter nogen tids forløb atter tilbage. Den fortsatte sin vej gennem dalen, indtil den nåede en lille ström, der løb langs dens midte, tågen fulgte den, og det forekom manden, som om den ledte efter en overgang. Da tog han sin svøbe og lagde den over bækken, der ikke var bredere, end at skaffet kunde nå over den. Tågen fulgte så svøbeskaffet, drog over bækken, og kom tilsidst til en lille tue, hvor den forsvandt. Imidlertid blev manden stående i nærheden, til tågen kom igen. Den fortsatte

¹) Grimm, Sagen² II. 83.

nu vejen tilbage til teltet. Dér forsvandt den over den inderste mand i teltet.

Hen på dagen står færdemændene op og tager deres heste, og de taledes mangt og meget sammen, mens de lagde bislerne på dem. Blandt andet siger den mand, der havde ligget inde i teltet: »Jeg vilde ønske, jeg havde, hvad jeg drömte om för!« »Hvad var da det?« sagde den, som havde sét tågen. »Det forekom mig, at jeg gik ned gennem dalen. Jeg kom da til et stort og pynteligt hus, hvor der var mange mænd samlede, som sang og spillede og var glade. I det hus blev jeg temmelig længe. Da jeg kom ud, vandrede jeg en tid i en jævn og fager dal, men kom omsider til en stor elv, som jeg længe gjorde forsøg på at overskride, uden at det lykkedes. Endelig så jeg en forfærdelig stor kæmpe, der havde en overmåde lang stang i hånden. Den lagde han over elven, og på den fór jeg over. Derefter gik jeg atter en lang tid, hvorefter jeg nåede en stor høj, der var åben, og hvori jeg gik ind. Men i den var intet andet end en stor tønde med penge. Længe stod jeg og fortabte mig i synet; thi slig bunke penge havde jeg aldrig i mine dage sét. Jeg gik samme vej tilbage, som jeg var kommen, atter kom kæmpen med sin stang, som han lagde over elven, jeg gik over og kom tilbage til teltet igen.« Manden, som havde fulgt tågen, blev nu glad og sagde: »kom kammerat, lad os nu straks se efter pengene!« Den anden gav sig til at le, og tænkte, at hans rejsefælle nok ikke måtte være rigtig klog, men han gik dog. De fandt tuen, gravede den op, der var en stor tønde penge under den. Derefter vendte de atter tilbage til deres fæller og fortalte dem drömmen.¹

¹) Arnason I. 356.

Flere danske sagn svarer til disse, blandt dem anfører jeg følgende: der er hartad ikke noget så forunderlig som drömme . . . Ånden trænger ikke til sövn som kroppen, men når denne sover, så løber ånden ud og sér sig om både hist og her, men alting forekommer den i en anden skikkelse end ellers for menneskenes öjne. En aften lå en karl på bænken og sov, men lidt hen ad aftenen begyndte han at snorke og gabe og lod så ledt. Manden skotter hen til ham og bliver da va'r, at en led, sortegrå mus kom op foran på karlen og var lige ved at ville have smuttet ind ad hans mund. Manden hugger til musen, så den hvirvlede ned på gulvet. Karlen gav med det samme et sært pust, og så var han død med det straks. Sagen var jo, at manden forhindrede ånden, den sorte mus, i at komme ind i rigtig tid, og så var det forbi med ham. Det skulde ellers være en snavs en, den karl, derfor var ånden så mørk, en god ånd viser sig derimod hvid, og jo bedre den er, jo lysere viser den sig. Der var en højbjærgning en pige med nogle flere, der lå og sov en middag i en dynges græs, og hun havde sådan en underlig dröm. Et lille stykke derfra går en mand med en spade og kradser op i en bæk. Så kom der en bitte, hvid mus løbende og vilde over den smule vandløb og var så elendig, fordi hun ingen steder kunde komme over. Da manden så, hvor forlegen hun var, lægger han spaden over den smule vandløb for musen, og den løb over. Han tyktes, det var sådan en smuk, bitte en, som han aldrig havde sét mage til, og han går bag efter for at betragte den. Ved en stor sten stak hun sig ned og blev borte et lille stød, så kom hun tilbage og løber hen til bækken igen, den samme vej, som hun var kommen, og han lægger spaden til,

som den løber over på, og løber efter den hen til en græsdynge. Der blev den borte, men endda tyktes han, at han så et skimt af den, ligesom den kunde have smuttet ind i munden på en pige, der lå og sov. I det samme vågnede hun og siger: »å, hvilken sær dröm jeg har haft. Jeg tyktes, jeg kom gående i en skov, der hartad ingen ende var på, så kom jeg til en stor å, jeg kunde ingen steder finde over, men langt om længe kom jeg til en sær, underlig bro, der var først af jærn og siden af træ. Jeg kom godt nok over, og så kom jeg til et stort, gråt, grundmuret slot, og der gik jeg ind ad en bitte dör. Der var aldrig et menneske at se, men sølv og guld lå der i store dynger. Da jeg fik sét mig om i alle stuer, så gik jeg hjem igen og kom over den samme bro tilbage, men da vendte den aved.« Manden fortæller, hvad han havde sét, og så tænkte de med hverandre, der måtte være noget ved det med skatten, og de går hen og kaster op ved stenen, og finder også såmeget sølv og guld, at de stod aldrig til at trænge.¹

Inden jeg forlader vort eget folks overleveringer her, nævner jeg blot, hvad der fortælles i Harald Hårderåds saga (kap. 37), at kong Harald »kort för kong Magnuses död kom til ham og satte sig hos ham. Da faldt kong Magnus i en kort dös, under hvilken hans mund åbnede sig, og det forekom hans mænd, som om der løb en fisk ud af hans mund, og den var guldfarvet, og straks igen vilde fisken vende tilbage i munden på ham, men kunde ikke komme dertil« . . . Dette er jo også kendelig kongens sjæl, der er på vandring.

For at vise, hvor almindelige tilsvarende forestillinger er, skal jeg fra helt andre kredse drage sagn

¹) Grønborg, Medd. på Vendelbomål s. 144. 14.

og fortællinger frem. Fra sydslaviske lande berettes, at der i hver heks bor en djævelsk ånd, der ved natte-tid forlader legemet og færdes som flue, sommerfugl, höne, kalkun eller krage, men især som tudse. Og når således ånden forlader heksen, ligger hun tilsyneladende livløs; men drejer man hendes legeme om, således at fødderne kommer til at ligge på hovedets sted og omvendt, dør hun;¹ thi så kan sjælen ej finde tilbage til dören, hvorfra den gik ud. Ofte kan man i Lille-Rusland sé, at de gamle kvinder i slægten, efter at begravelsen er forbi, våger om natten og holder øje med en skål honningvand, i den tro, at deres døde slægtnings sjæl vil komme som en flue og drikke af vandet.² Blandt spansktalende beboere af Nicaragua, i Central Amerika, tyder man usædvanlige lyde, der kan høres i forladte huse, hvor et dødsfald har fundet sted, som besøg af den afdødes sjæl, der har glemt at få noget med sig og nu kommer tilbage for at hente det glemte, hvorfor man plejer at sætte pen og papir frem, at sjælen kan nedskrive, hvad den ønsker.³

Der går gennem alle disse fortællinger som en rød tråd den forestilling, at sjælen ubevidst, uafhængig af legemet, går på egen hånd. Men den evne kan erhverves. Det er undertiden skét, at efterretninger med ufattelig hurtighed har forplantet sig over store afstande. Dette betragter man i Nicaragua som Voladoraernes, de flyvende kvinders, værk. De har magten til, hvert øjeblik de selv vil, at forlade deres legeme, så at sjælen i et nu kan gå bud til fjerne egne. For at vinde den magt, må de først læse nogle besværgelser, dernæst drejer en anden troldkvinde af faget dem så længe og

¹) Krauss, Hexensagen s. 29 a. ²) Ralston, Songs of the Russian People s. 118. ³) Journal of Amer. Folklore IV. 38.

så hurtig rundt, at de mister bevidstheden. Hermed har sjælen vundet den attråede evne til nårsomhelst at forlade sit legeme. En pater fandt et tilsyneladende afsjælet kvindelegeme, hvormed alle mulige oplivelsesforsøg forgæves blev forsøgte, da kom han i tanker om, at hun mulig kunde være en Voladora, og dryppede voks fra et lys i korsform på hende, og øjeblikkelig vendte sjælen og med den livet tilbage.¹

Lignende krøniker behøver vi dog ikke at rejse over Atlanterhavet for at finde, de er os langt nærmere. Hør kun! Det var mens karlene lå sønderoppe, og mens Nordmændene var med os, en aften, da mange var samlede og holdt en grumme støj, men en af de Norske slet ikke kunde tage del i lystigheden, for han havde kone og børn hjemme, og dem længtes han efter. Han klagede sig, for hans hustru gik på faldende fod, da han rejste hjem fra, og han havde ikke hørt fra hende siden. En af de andre karle siger da: »mon den gamle Finlap, der sidder ved siden af kakkelovnen, ikke kan give dig nogen besked om, hvordan hun har det? »Jo«, siger manden i huset, »det kan han godt, når I bare kan få ham til det, men han skal nok være meget vanskelig at få til den bestilling.« De får da endelig den gamle varmet op ved flasken, og han lover at være et sikkert bud med rén besked. Han sidder nu og lægger hovedet på sin arm, som han kunde sidde og grunde, men straks efter giver han sådan et sært gisp af sig og så et par gysninger, som om han kunde være ved at få ende på det. Lidt efter drattede hovedet ned på den ene side, og nu var han stendød tilsyneladende. Det var han hartad også på en måde, for ånden var rejst ud af kroppen og over bjærg og dal, over land og strand,

¹) Journ. of Am. Folkl. IV. 37.

til soldatens hjem ovre i Norge. En times tid efter begyndte han at røre sig lidt og gabe og skudre sig et korn, og nu var han kommen til sig selv igen. Han fortæller nu, at konen var frisk og rask og havde to dejlige drenge, der nu var tre uger gamle, og idag havde de været i kirke. Han beskrev dem, der bar børnene og alle fadderne så livagtig, at soldaten kunde kende dem hver en. Til bevis på, at han rigtig havde været der, kommer han frem med to sølvskeer med mandens og konens navn på. Så var der vished nok for, at Finlappen havde været i Norge og fået rigtig besked.¹

Men hvor slige forestillinger om sjælens evne til bevidst og på egen hånd at kunne gå på rejsefærd råder, der er springet ikke længer langt til æventyrene om trolden, hvis hjerte eller sjæl er langt borte i et æg, i en and, i en hare, i en drage, der bor i en stor sø i et fjærnt land,² et motiv, der af Ingemann er benyttet i hans æventyrdigtning, Reinald Underbarn.

Med større adgang til fremmed boglærdom end jeg har, måtte der længe kunne fortsættes. Det, som der her er hovedsagen for mig at pege på, er både den løse forbindelse, folket har tænkt sig mellem sjæl og legeme, og dernæst de mangfoldige skikkelser, hvori den ved søvn eller død frigjorte sjæl viser sig. I europæiske sagn tyder alle sjælens former på smidighed, lidenhed, lethed, bevægelighed, måske nogle af de sydlandske undtagne. Foruden de alt nævnte skikkelser kan man ofte træffe sjælen som et dun, en røg, en væsel, hos amerikanske folk som björn eller slange, men det synes overalt at gælde, at det er farligt, at forandre legemets stilling, når sjælen er borte, såvelsom

¹) Grönb. Meddelels. s. 148. ²) flg. ³) Grundtvig, Dske. Folkeæventyr II. 161; andre henv. se Jysk Ordb. under hjerte I. 681. 17.

at kalde den fraværende med navn. Som bevis på, hvor udbredt denne forestilling om sjælen er, skal jeg fra Østasien også fremdrage et enkelt eksempel. I Kina kender man, som hos os, også frygten for »skiftinger«. Skrællingen af bananen brændes til aske og blandes med vand, og deri dypper moderen sin finger og tegner dermed, mærkeligt nok, et kors på barnets pande. Når troidens sjæl kommer tilbage — thi når legemet sover, er sjælen fri — kender den ikke længer, det legeme, den har søgt bolig i, og forsvinder, mens barnets egen sjæl, der kun har ventet på lejlighed, nærmer sig det sovende legeme og, såsnart moderen har udslettet korset, påny smutter ind. Men forsømmer moderen at fjerne korset, kan heller ikke barnesjælen kende sit legeme, men den går bort og barnet dør i søvne.¹ Jeg medtager endnu en krønike fra Birma. Dér forestiller folket sig, at, når en mand sover, er hans sjæl, hvis birmanske navn tydes som »sommerfugle-ånd«, på rejse, tit såre fjærnt fra dens legeme, og når den sovende vågner, er det, fordi sjælen vender tilbage. Derfor har Burmeserne den tro, at det er særdeles farligt at vække et sovende menneske pludselig, thi hvis hans sjæl ikke får tid til at komme hjem, dør manden. Meddelelsen fortsætter: jeg forsøgte ved mange lejligheder at bryde mine egne tjenestefolks fordomme, men opgav tilsidst tankerne derom, da jeg så, hvor ulykkelige de blev derved, så jeg omsider i Mandalay købte et fordomsfrit vækkeur; det vækkede mig i rette tid, når jeg skulde afsted tidlig om morgenen.²

En historie til, og jeg slutter. En katolsk præst i Irland blev en silde aftenstund hentet ud til en dødssygekone i sin menighed. Da de kom nær til huset, udbrød

¹) Folkl. Journ. V. 225. ²) Journ. of Am. Folkl. IV. 113.

præsten: »lad os ile, jeg sér hendes afdøde börns sjæle, der kommer for at hente deres moder.« De havde skikkelse som små lysende flammer. Præsten nåede netop tidsnok ind til at fremsige de kirkelige bønner ved hendes leje, inden hendes sjæl mødtes med börnenes.¹

Som døden sammenlignes med søvnen, knytter der sig til dødens indtræden lignende forestillinger som til søvnens: sjælen skilles fra legemet og går på vandring, og der skal drages omsorg for, at den ikke hindres på sin vej. Såvidt jeg kan se, har i mangt og meget kristendommen her under livets alvorligste afgørelse så stærkt blandet sig i folketroen eller måske taget magten over den, at det er vanskeligt, at henføre de enkelte forhold til deres hedenske eller kristelige oprindelse, eller tyde de enkelte skikke. Almindelig er forestillingen, at sjælen kan ikke slippe bort, når der er hönsefjer, i England duefjer, i den syges seng. I Vestjylland fødes liv med den indgående flod, og med ebben løber menneskeliv ud. Der er spor tilbage af forestillingen om en kamp mellem gode og onde magter om den sjæl, der snart bliver fri. Den stumme, som var synsk, så med tårer i öjnene, at Gud og djævelen kæmpede om den dødes sjæl.² En gammel kone, som begik den gruelige synd at spinde lördagaften, måtte bøde. Da hun lå på sit yderste, kom der den sidste nat en sort höne, der satte sig på rokken, men senere et lille klart lys, en af Guds gode engle, som fordrev trollden.³ På Island fortælles, at Vogsósa-Erik forudsagde, at der vilde komme en svær hagl-æl, når hans lig førtes til kirken, men han

¹) Journ. of Am. Folkl. VI. 268. ²) Kristensen, Sagn II. 316. ³) Cavall. Wärend I. 363.

bad, at hans følgesvende ikke vilde sætte kisten, når de først havde løftet den op, førend de nåede kirken; så vilde også haglbýgen standse. Derefter vilde de få to fugle at se, én hvid, en anden sort, som over kirken vilde rives og bides hårdt. Det var hans bøn, at om den hvide fugl sejrede og satte sig på kirketaget, de da vilde begrave ham på kirkegården, men blev den overvunden, og den sorte satte sig på kirken, måtte de helst kaste dys over ham udenfor kirkegårdsdiget. Alt dette skete, men den hvide fugl sejrede, og Erik blev begravet på kirkegården.¹ I middelalderens digterværker kommer hyppig skildringer frem af en slig strid, Mikael er fører for englenes skarer mod djævlene, men menneskesjælen er byttet, hvorom de kæmper. Som sneen falder tæt fra skyerne på bjærg og dal, drager engle og djævla i kamp, og den stakkels sjæl trækkes frem og tilbage, snart op og snart ned, indtil omsider en af hærene fører den sejrrig med sig.²

Under den sidste strid lukker de tilstedeværende vinduer og døre op, forlængedes døds kampen, blev en møntørv løftet af huset, for at sjælen kunde slippe ud. Hvorfor gløder under heksens dødsseng forkortede hendes strid, véd jeg ikke. Alt vand i spande, skåler blev hældt ud, nogle siger: for at sjælen ej skal komme til skade deri, andre: fordi sjælen, når den forlader legemet, straks tvætter sig ren i det vand, den finder.³ Og sjælen afbildes i Middelalderen som et barn med et hvidt eller sort stykke linned på, eftersom den tilhørte lyset eller mørket; man kan se den som en lille barneskikkelse komme frem af de døendes mund.⁴ Med slige hånd-

¹) Arnasons þjóðs. I. 580. ²) Grimm Myth. s. 796. ³) Mélusine I. 97. 320; hos Jæderne stilles tvætvand og håndklæde til sjælens brug Rochholz D. Gl. I. 167. ⁴) Kr. Nyrup, Theaterforest. s. 40,

gribelige forestillinger om skilsmissen mellem legeme og sjæl kan man forstå, at Indianerstammer ikke tror, at en hængt mands sjæl kan forlade hans krop, fordi rebet snører udgangen sammen for den.¹ Som oplysende angående denne tankegang medtager jeg en Indiansk sygehistorie efter en engelsk missionærs fortælling fra Alaska. Når sygdommen viser sig at være hårdnakket, holder de indianske læge-troldmænd råd, bliver enige om, at en af dem ved en skødesløshed må have slugt den syges sjæl, da han spiste sin middagsmad. Den, som man antager, er den skyldige, bliver ført ind i huset, en af hans kolleger undersøger med sin finger hans hals, en anden ælter hans mave, og en tredje dunker ham på ryggen. Således går man hele rækken igennem, og når der endnu ingen bedring, skrider man til yderligere forholdsregler. Først bliver »overlægens« indvolde eftersete, er det også forgæves, forsøges det sidste råd. Alle i byen får befaling til at blive hjemme, læggerne går ud, skrabes sneen bort fra den sidst afdøde »overlæges« ben, blandt dem *må* sjælen findes. En af mændene kryber på alle fire ind blandt dødningebenene med lukkede øjne, thi kun således kan man se en sjæl. Hænderne er udrakte, rede til at gribe den. En anden ofrer til den afdødes sjæl ved at hælde tran på en gloende ildrage. Men næppe mærker de øvrige læger trannens søde duft, förend de begynder at rasle med skralder og hyle, — nu, som vilde Indianere. Koret svarer: hil hi-i-i-il! De tager sig löjerlig ud, slig bande af hylende Indianere, når man ved faklernes lys sér dem sidde hujende, tudende, med afsindige gebærder, med raslende skralder i hænderne om en lille hob dødningeben.

Revue de Trad. Popul. VII. 646, hvor billeder finnes. ¹) Journ. of Am. Folkl. IV. 179.

Efter en tids forløb opdager manden, der er på vagt efter sjælen, denne siddende blandt benene. Han er ikke sen til at gribe den og bærer den forsigtig bort i det hule af sin hånd til ejermanden.¹

Med disse eksempler forudskikkede, vil man måske indrømme, at vore islandske landsmænd bliver i tankegangen, når dér fortælles følgende historie. Manden var syg, han havde ikke ført noget synderlig eksemplarisk liv, hans kone vågede trofast over ham og kom i tanker om, at det vist ikke var rådeligt, at hun lod sin bondes sjæl gå på egen hånd. Da hendes mand opgav ånden, fangede hun hans sjæl i en skindpose og bandt godt for åbningen, at den ikke skulde smutte fra hende, og begav sig derefter til himmeriges dør, hvor St. Peter først lukker op, da hun banker, derefter St. Poul og endelig jomfru Marie, men alle kender de hendes Jón kun altfor godt, ingen af dem vil lukke ham ind. Fjerde gang hun banker, kommer Herren selv, han spørger, hvad hun vil. Hun svarer: »Jeg agtede at bede dig, min løser, at lade denne stakkels sjæl slippe ind ad din dør.« Kristus svarede: »nå, er det Jón? nej, kone, han troede ikke på mig.« I samme øjeblik vil han smække døren i, men kærlingen er ikke sen, hun kaster skindposen med Jóns sjæl langt ind i himmelsalen, og med det samme blev døren slået i lås. Så blev der lettet en sten fra hendes hjærte, Jón var dog kommen i himmerige, og hun gik glad hjem.²

Man må nu ikke tænke sig, at noget folk har om disse dunkle ting haft en gennemtænkt, skarpt udviklet lærebygning, derfor vil man finde forskellige forestillingsrækker side om side, uden at den ene synes at udelukke den anden. Når et menneske er død og sjælen

¹) Journ. of Amer. Folkl. II. 74 jfr. I. 216. ²) Arnas. II. 39.

dragen bort, måtte man jo tro, så er legemet livløst og magtesløst. Det er dog ikke tilfældet altid, der er endnu en hemmelighedsfuld forbindelse mellem sjæl og legeme tilbage, måske mest hos slette mennesker. Enken efter en ond herremand døde, hun blev lagt på langhalm, og pigerne bagte pandekager om aftenen og brugte dygtig smør i panden, meget mere end de plejede, og en af dem siger: »hvad om madammen havde sét dette her?« Så grinede den døde og snerrede ad dem: »hvad om madammen havde sét dette her?«¹ En anden gang fortæltes om en stor herre, der døde, så skulde det gå fornemt til, og der skulde våges ved liget, men ingen vilde sidde der mere end én nat. Omsider får fru en kone fra fattighuset til at besørge ligvagten og for at være sikker på hende, låser hun døren. Lidt efter at konen er kommen til sæde, falder den ene arm af liget ned. Konen som troede, at den var kommen af lave på naturlig måde, lagde den til rette. Så falder den anden ned, den bliver også lagt til rette. Så falder de begge ned, og nu bliver vågekonen ræd, men inden hun får sig ret betænkt på, hvad hun skal gøre, rejser den døde sig op i siddende stilling, puster hæsleg og sér sig om til alle sider; men lidt efter lagde han sig al stille igen, og så mærkede hun ikke til mere.² Fra Sverig berettes, at snedkeren, der gör ligkister, varetager nøje, at lade kisten stå åben en nat, inden den afleveres. Det er, for at liget kan få lejlighed til at prøve kisten, om den er lang nok. Såfremt det ikke er tilfældet, bliver håndværkeren vækket af den døde, og det samme gælder, om han i tankeløshed skulde have lagt låget på.³ Jeg slutter med en fortælling fra

¹) Kristensen III. 151. ²11. ³) Kristensen III. 168. ²²³. ³) Wigström, Folkdiktning II. 114.

Island, hvor oldtidsforestillinger har levet under langt renere former end her i Danmark. Det var forðum, hedder det, landssæd at våge over de døde, og sædvanlig skete det ved lys, om natten da ikke var særdeles klar. Så døde engang en troldmand, hedensk af tænke måde og umedgørlig. Få havde lyst til at våge ved hans lig. Dog fandt man en mand, som var modig nok og vilde påtage sig sagen. Han begyndte da sin nattevagt. Natten før den døde skulde lægges i kisten, gik lyset ud, lidt før det blev dag. Da rejste den døde sig op og sagde: »fornøjeligt er det at være i mørke!« »Den fornøjelse skal du dog ikke få noget af,« sagde manden, der vågede, dermed kvad han en vise, hvoraf indholdet var, at jorden lå i dagens klarhed, natten var borte; var lyset gået ud, skulde den døde dog tie. Derefter greb han fat på liget og tvang det ned på ryggen, hvorved det blev stille den del af natten, der var tilbage. Ved en anden lejlighed teede en mand, der hed Finn, sig så ilde, at det ikke var muligt at få hverken karl eller kvinde, der vilde sy ligklædet om ham. En kyste han, så hun mistede forstanden. Endelig traf de en kone, der ikke bekymrede sig om, hvordan liget skabede sig. Da hun næsten var færdig, sagde Finn: »husk nu på at bide tråden over!« Hun svarede: »min mening er det at rive den over, du forbandede karl!« Derefter rykkede hun tråden over, brød nålen i stykker og stak stumperne ind i den dødes fodsåler. Senere hørte man ikke, at han gjorde fortræd.¹ At stikke nåle i ligets fødder kendes også herhjemme som middel til at hindre døde i at gå igen.

Den gamle skik har desuden krævet, at den døde på sin rejse skulde have penge med, — dette skal jeg

¹) Arnas. I. 226.

komme tilbage til senere, og der var adskilligt at varetage for, såvidt ske kunde, at hindre den dødes genkomst på de kendte steder. Hvori det ligger, er mig ikke klart, men almindelig synes den forestilling at være, ej blot at døden sætter et skel mellem to tilværelser, men at de, der er indgået i sjælenes land, mister ethvert hjartebånd, der knytter dem til de levende, at sige da hvor kristentroen ej har omdannet forestillingerne. Dog findes her, som hartad allevegne, stridige anskuelser udtrykte i fortællingerne. Den døde førtes i ældre tid ud gennem muren i husets gavlende, hvor der var muret en bue, hvis løse sten let kunde slås ud. Således har det været rundt om i den sydvestre del af Nørrejylland og en del af det vestlige Sønderjylland. Den dag idag sés »ligporten« på to gamle gårdes gavlender i Darum.¹ Mens liget blev ført til kirkegården, blev åbningen atter tilmuret. Mange samstemmende vidnesbyrd fra oldtiden indtil vore dage synes bestemt at tyde på, at man har lukket for den vej, den afdøde førtes ud af huset for at hindre sjælen i at finde tilbage og forstyrre de efterlevende. Der blev endvidere kastet vand ud efter kisten, ligstrået blev brændt, alle husets døre lukkede, og den døde, for hvis skyld alle disse anstalter fandt sted, vandrede imidlertid med til kirke. Hans sjæl gik foran ligfølget, derfor skal man vogte sig for at gå midt ad vejen, når man møder en ligfærd, thi man kan derved let komme til at støde på den afdødes sjæl, siger Islænderne. Noget lignende fortælles fra Ober-Pfalz, men medens det dér hedder, at sjælen må holde vagt i énsomhed på kirkegården, indtil den bliver afløst ved næste ligfærd, tænker Nordamerikas Huroner sig sagen

¹) Afbildning, se Feilb. Bondeliv s. 41. Mejborg, Gl. danske Hjem s. 120.

noget anderledes; sjælen vandrer foran sit døde legeme, når dette bliver ført til graven; dér blev den, indtil døds-måltidet blev holdt, men gik dog jævnlig ind i byen og spiste levningerne i kedlerne; deraf kom det, at mange ikke havde lyst til at røre, hvad der blev tilbage af maden. En tysk forsker, som nævner dette, tilføjer, at herved forklares den gammelromerske skik, hvorefter en »archimimus«, formanden for de mimiske skuespillere, gik foran liget ved begravelser og efterlignede den dødes person i ord og væsen efter evne.¹

Efter tysk folketro bliver sjælen gerne i sit hjem til begravelsesdagen og følger på den med liget, idet den sidder på kistens låg, hvilken plads den først forlader, når graven tilkastes. Et ulykkeligt møde er det, om ligtoget kommer imod en ridende eller kørende, thi så vil sjælen gerne følge med tilbage; dér henter den én med sig. Når den første ligbærer kommer hjem, er den afdødes sjæl med; han må da sige til sjælen: »har jeg ikke redt din seng godt nok til dig? nuvel, jeg vil gøre det bedre!« så går sjælen rolig tilbage til graven.

Efter at legemet er kommet til hvile på kirkegården, skal sjælen én gang hjem til sin jordiske bolig, og det sker tredie dags aften, hvad enten præsten har ved graven læst i hatten eller ikke, og hører man den aften hundene gø, véd man, hvad det betyder.² For at hjælpe sjælen på vej, bliver der i Østprøjsen ved byskellet, eller om man skal længere bort, ved sogneskellet lagt et knippe halm, at den kan hvile sig derpå. Somme steder tror man, at sjælen vender tilbage med ligfølget og sidder bag det brede håndklæde, ved hvis hjælp kisten blev sænket i graven, og som hænges op ved

¹) Arnason II. 552. Schönwerth, Ober Pfalz I. 281. Liebrecht Volkskunde s. 270. ²) Skattegr., VIII. 190. J. Kamp s. 169.

dören, eller at den sidder som gæst ved sit eget bord, hvorfor der hensattes en stol, et lys og fornøden mad og drikke til den. Når de fremmede skilles, forlader den sit hjem, for aldrig mere at vende tilbage.¹

Endnu er der den sidstankomne sjæls kirkegårdsragt. Den afløser sin nærmeste forgænger og må holde ud, til den får en efterfølger. Under forskellige former kommer denne tankegang, hvor fantastisk den end er, frem rundtom. På Island siges, at liget af den mand, der først begravnes på en ny kirkegård ikke rådner, men bestandig må tage imod dem, der efter ham bliver begravne. Denne mand kaldes »vågemand«, thi han skal våge over kirkegården. Ej helt sjældent har man truffet slige »vågemænd«, de sér barske ud, men er røde i ansigtet som andre mennesker, og deres legemer er ikke forrådnede. Nogle siger, at de er rødklædte, andre, at de bærer en grøn kjole. Dette skete således på Alptanæs. Præsten fik bud om det, han svarede, at de måtte tilkaste graven straks, og siden blev ingen jordet i det hjørne af kirkegården.² I Skotland og England volder det vanskelighed, når en ny kirkegård indvies, at få sognefolkene til at begrave deres døde dér, fordi det er en almindelig tro, at det første lig er tiende til djævelen. Flere gange har man måttet vente længe med at tage en sådan i brug; endelig blev en dag en fremmed tigger funden død på landevejen, det blev det første lig, og så var der intet mere i vejen. En ganske morsom historie fortælles fra Skotland, om hvorledes denne vanskelighed blev undgået. I Aberdeenshire havde et sogn fået en ny kirkegård, men ikke var det muligt at bevæge nogen i sognet til at lade deres døde jorde der. Hvad var der at gøre? En skomager, til hvem

¹) Wuttke, Aberglaube nr. 746. ²) Arnas. I. 223.

mange af kirkefolkene kom, påtog sig at bringe sagen i orden. Han gjorde en aften bekendt, at der var »gravsvin« i den gamle kirkegård, folkene blev urolige, men mente, at skomageren måtte være fejl på det. Men nej. Han foreviste en ualmindelig stor, død vandrotte. »Er det et gravsvin? Er det det dyr, der æder ligene?« sagde folk og stod i afstand og så på rotten. »Ja, det kan I tage gift på,« sågde skomageren. Mange kom og skulde se dyret, og — det næste lig blev begravet på den ny kirkegård.¹ Der synes at måtte være også her i landet på sine steder en overtro forbundet med benyttelsen af en ny kirkegård, men hvilken véd jeg ikke. Da for nogle år siden en ny kirkegård var bleven indviet på Bornholm, var det ikke muligt at få nogen til at lade deres døde begrave der som den første.

Når sjælen har overstået døds kampen og skilmissen med legemet, hvad så? Jeg forbigår forestillingerne om skærsilden, om de hvide og de sorte gengangere, om de gloende, og tager nogle andre rækker frem, der turde have større ælde. Grimm anfører² et ord af en forfatter fra det femtende århundrede, hvor det hedder: »der er dem, som siger, at når sjælen har forladt legemet, tilbringer den første nat hos den hellige Gertrud, anden nat hos erkeenglene, men tredie nat går den til det sted, der er bestemt for den.« Men hvor en menneskesjæl tilsidst skal lande, afgøres, når den kommer til erkeengelen Mikael, der står rede med sin vægt. Billedet kan ses i Århus domkirke. Mikael er iført lange hvide klæder, i den ene skål sidder et lille nøgent menneske, i den anden forestiller pengeposer gerrighedens synd, djævlene stræber af al magt at tynde denne skål ned,

¹) Henderson, *Folkl. of the North. Counties* s. 121. W. Gregor, *Folkl. of the N. East of Scotland* s. 215. ²) *Myth.*³ 54.

for at sjælen, der sidder knælende og med foldede hænder i den anden, kan vippes op.¹ Billedet skal være almindeligt i middelalderen, undertiden sér man Jesusbanet fra Maries skød gribe den bönfaldende sjæl. I legendevisen hedder det:

1. Den rige mand drager guldkorset fra bryst,
han tænkte så lidet på Jesus Krist,
2. Døden den kom i den rige mands gård,
tager rige mand bort, för solen opstår.
3. De satte den sjæl på rige mandens mund,
da banded hun kroppen i samme stund.
4. De satte den sjæl på rige mandens bryst,
råde Gud fader, hvor den finder trøst!
6. De satte den sjæl på vægtskål og [vog],
haver du noget syndet, jeg får dig vel dog!
7. Der kom tre bloddråber på vægtskålen ned,
så alle helvedes ånder gruede derved.
8. Den tid den sjæl havde regnskabet gjort,
så slap hun dog indenfor himmeriges port.²

I et islandsk sogn fortælles om præsten, der drömte, at han så over den dødes bolig en stor vægt. I den ene skål lagde engle alle hans gode gerninger, i den anden djævle alle de slette. De var både mange og tunge; men til at opveje dem alle var der kun en stump brød, som den afdøde gerrige mand engang i medynk havde givet en fattig og forsulten mand. Nu begyndte djævlene at fryde sig, men englene sagde: »lad os vente på dommens kommel« Derefter blev der stor stilhed, men da så præsten, at der faldt en guldmønt ned fra himlen ved siden af brødet og skålen sank, djævlene fór bort, englene derimod opløftede sejrsråb, men i det samme vågnede præsten.³

¹) Købke, Dske Kirkebygn. s. 86. ²) Grundtvig DgF. nr. 105.

³) Arnason II. 37.

Denne forestilling om de dødes vejning, eller at vægten skal udtrykke dommens afgørelse, må være grumme gammel; den har dybe rødder og lever vel, ialtfald i børnenes lege, endnu. På antike vasemalerier kan man se Hermes, sjælens fører, med vægten. Der er fremdeles ægyptiske billeder, måske fra dødebogen, der fremstiller menneskesjælen på vægten i nærværelse af underverdenens dommere. Og endelig er der en noksom bekendt barneleg, »Bro bro, brille«. Ved dens afslutning afgør vi herhjemme, hvem der hører »solen« og hvem »månen« til, og rykkes dernæst om sejren. Men i katholske lande, f. eks. Italien, gælder afgørelsen himmerig og helvede. Børnene, der én for én fanges, bliver vejede, efter vægtens afgørelse engle eller djævl, som da tilsidst leverer hinanden et feltslag, hvor englene sejrer, men djævlene under gråd og klage går bort.

En gammel kone i Vestjylland blev engang spurgt om, hvorfor de døde skulde have penge med sig i kisten. Svaret lød omtrent således, måske med en spøgende vending: »jo, thi ellers må de blive siddende i Naboskrog, når de ikke har noget at betale fortæringen med.« Til denne mønt, som den døde får med sig i underverdenen, knytter sig en hel ny række forestillinger. Thi at skikken har været brugt, og måske bruges endnu, hvem véd? — derom kan der ikke være tvivl. Den er ældgammel og viser hen til sjælens rejsefærd efter døden. Mellem menneskeverdenen og de dødes rige er en lang, besværlig vej, på den et sund, en flod, hvor der skal betales færgepenge, eller en bro, der er overmåde vanskelig at passere, men penge skal der med for at komme uhindret og skadesløst frem. Rundt om i øst og vest

syd og nord i Europa er dødningehoveder fundne med små sølvmonter i munden. I hedenske grave, i kristne grave fra det tredje århundrede, i stenkister fra det femtende århundrede. Gravmonter kendes også som en skik fra vore egne dage. I middelalderen synes monter at være opfattet som en afgift til himmelens portner, den hellige Petrus, i nyere tid er den jævnlig tydet som en sum, for hvilken den levende afkøbte den døde hans efterladte ejendom, men så indgroet har forestillingerne om sjælens rejsefærd været, at man medgav de døde selv paraply og galoscher. Fra Sverig fortæller Linné, at manden fik tobakspibe, fyrtøj og penge med sig i graven. Ligeledes giver man døde lys med i kisten, at de kan se på deres mørke vej.¹ Underlige tanker rejser sig i ens sind, når man sér, hvorledes en religiøs forestilling trods alle omskiftelser, trods revolutioner i borgersamfundet, i menneskers forestillingskreds, trods folkevandringer, reformation og revolution, tilsyneladende uforandret bevarer sin livskraft gennem årtusinder. Hos oldtidens Græker fortælles om færgemanden Karon, der sætter sjælene over en af underverdenens floder, og til hvem hver sjæl måtte bringe færgespenge med fra de levendes land. Endnu lever lignende forestillinger hos Grækerne.² Fra den sildige middelalder fortæller Grimm, at en bådfører blev vakt af en munkeskikkelse, der lagde ham færgespengene i hånden, og forlangte at blive sat over floden. Først stiger seks munke i båden, og næppe er den kastet los, førend en mængde sorte og hvide skikkelser fylder den, så færgemanden med nød og næppe finder plads til sig selv. Med besvær når han over, passagererne stiger

¹) Wuttke, Aberggl. nr. 734. Koehler, Volksbrauch im Voigtlande s. 441. ²) Schmidt, Volksleben d. Neugriechen s. 236.

ud, en stormvind griber båden, og fører den atter tilbage, nye rejsende venter, som med iskolde hænder trykker manden færgelönnen i hånden, og båden går atter og atter mellem begge bredder, ladet til randen af rejsende.¹ En genklang af denne eller lignende fortællinger tænker jeg, at de danske sagn om bjærgfolkenes flytning er. En aften kom nogle bjærgmænd til en fattig fisker ved »Pinen« og bød ham en skæppe penge for at han skulde lade sin båd gå hele midsommernat frem og tilbage over sundet. Dette lod han sig ikke byde to gange. Om natten til den bestemte tid kom så en fremmed og mindede fiskeren om hans løfte, idet han kaldte ham op. Fiskeren var straks rede og fik befaling til at gøre alt i orden og tage fat på årerne og sejle afsted, når det blev forlangt. Buddet kom, og fiskeren blev ved hele natten igennem at sejle frem og tilbage mellem begge bredder, men han kunde slet ikke se, hvad han sejlede med. I dagningen blev der stor uro og larm ovre på den modsatte bred, og hermed var fiskeren fri. Jævnlig ender sagnene med, at bjærgmanden sætter sin lue på fiskerens hoved, denne sér så stranden vidt og bredt fyldt af underjordiske.²

Disse fortællinger kan sammenstilles med et sagn, som den byzantinske historieskriver Prokopius omtaler med den tilføjelse, at han selv har hørt det af beboerne. Disse tror, at de afdøde menneskers sjæle bliver færgede over til en ø, som kaldes Britia. På kysten af fastlandet bor under frankisk overherredømme en del fiskere og bønder, der er fritagne fra arilds tid for alle skatter og afgifter mod at færge de afdødes sjæle over. Denne færgesfart bliver besørget i en vis orden, og den, hvem arbejdet tilfalder, lægger sig til at sove i tusmørket;

¹) Grimm, Myth.² 791. ²) Kristensen, Folkeminder III. 8. s.

ved midnatstid bliver der banket på døren og klangløse stemmer kalder på ham. Han står da straks op og går ned til strandbredden, hvor der ligger tomme, fremmede både. Når færgemændene kommer ombord, mærker de, at bådene er fyldt af rejsende, så deres rand knap er en fingersbredde hævet over vandet. De sér dog ingen og lander efter en times forløb, skönt de med deres egne både behøver et helt døgn til overfarten. Såsnart båden når land i Britia, forlader passagererne den straks, og den kommer til at ligge højt på vandet. Men heller ikke da sér de nogen, men hører kun en røst, der højt og klart spørger enhver om navn og fædreland. Kvinder opgiver deres ægtefællers navn. Den samme fortælling gentages i det tolvte århundrede og der siges, at der i Britia lyder veklager af skygger. De mennesker, der bor derovre, sér blege skikkelser og afdødes sjæle vandre om, og hører en sagte mumlen af de flyvende skygger. Dette minder om begyndelsen af den fireogtyvende sang i Odysseen, bejlerne er slagne af den hjemvendte Odyssevs, Hermes kalder på deres sjæle:

frem han med staven dem skynded' og hvislende fulgte de guden, ret som en flaggermussværn, i den inderste vrå af en fjeldkløft
hvislende flyver omkring, når ned fra den ludende klippe
en af flokken er styrtet, og tæt de klynger sig sammen,
så med hvislen de vandred' i hob, og foran for skaren
Hermes, beskærmelsens gud, ad skumrende veje dem førte.

Istedetfor et færgested ved et sund, en havarm, hvorover de døde sættes, træffes en anden beslægtet forestilling, at en bro skal passeres, hvor det kun lykkes de retfærdige at komme over; thi der er et bestemt

skel mellem de levendes og dødes land. Denne tankegang kender vi fra vore egne sagn. Da Hermod følger Balder til Helhjem, red han ud i natten gennem mørke dunkle dale, så at han intet så, förend han kom til Gjølåen og réd på Gjallarbroen, som er dækket med skinnende guld. Modguder hedder den mø, som vogter broen. Hun spurgte ham om navn og æt og sagde, at dagen för var fem fylker af døde mænd redne over broen, »og ikke dunderer broen mindre under dig alene, ikke har du døde mænds farve, og hvorfor rider du her på Helvej?« Han svarer: »jeg skal ride til Hel at søge Balder. Har du ikke sét noget til Balder på Helvejen?« Men hun svarede, at Balder var reden over Gjallarbroen, »men ned og nordpå ligger Helvejen.«¹ Det er vel den samme bro, Thorkild kommer til, »en guldbro over en å, der efter skæbnens villie gör skel mellem mandhjem og Thurseverdenen, en bro, som intet levende menneske må betræde.«² Vi genfinder den i den norske »Drømme-kvæde« under det gamle navn Gjallerbroen, den er belåst med jærn og hvasse söm og hænger så höjt i vinden, og det hedder:

26. Jeg har gået ad Gjallarbro, hun er ikke god at gange,
hunden bider, ormen slår, studen mændene stanger.
28. Jeg har gået ad Gjallarbro, den er både brat og bred,
Vossemosen jeg vaded igennem, den er både dyb og led.

Senere følger så versene:

33. Salig er den, her i verden fattig har givet sko,
han tör ikke barfodet gange på hvasse tjörnemo.
34. Salig er den, her i verden fattig har givet ko,
han tör ikke svimmel gange på höje Gjallarbro.

¹) Gylfaginning k. 49. ²) Saxo, Fortæll. om Thorkils rejse til Udgård.

35. Salig er den, her i verden fattig har givet korn,
han tør ikke ræddes på Gjallarbro for hvasse studehorn.¹⁾

Men den gyngende farlige bro på sjælenes vej møder vi ikke blot i Eddasagn og Drömmekvæder, hvor der fortælles om den levendes drømmerejser til sjælenes land, men som et stykke af vore tiders tro om de døde. Fra N. England har W. Scott bl. a. optegnet en ligsalme, brugelig ved jordefærd, og som en kvinde skal have afsunget til henimod midten af syttende århundrede. Den lyder i nær gengivelse af den skotske tekst:

1. En nat som denne med gru og gys,
— hver en nat og dens mørke, —
med ild og vand og med kærters lys,
Gud vore sjæle styrke!
2. Såsnart du herfra på rejse går,
ved Tjörnemosen om kort tid du står.
3. Gav fattig mand du hoser og sko,
sæt dig ned og drag dem på;
4. Hvis aldrig du bortgav hoser og sko,
dig torne vil stinge, du må mig tro.
5. Er Tjörnemosen igennemstridt,
til Rædselens bro du kommer forvist.
5. Når Rædselens bro du overskred,
foran dig ligger skærsild med lue hed.
6. Gav mælk eller drik du til fattig mand,
dig ildens gløder ej røre kan.
7. Gav aldrig du mælk til den fattige mand,
vil skærsildens lue dig brænde forsand.

Som yderligere oplysning meddeler W. Scott en overtro fra Yorkshire. Folk tror, at det er godt, om man én gang i sit liv giver en fattig mand et par nye sko, thi når man dør, skal man gå barfodet gennem et stort land, fuldt af torne og gyvel, med mindre man ved

¹⁾ Landstad, Folkeviser s. 74 flg.

almisser har friet sig fra smerten; thi i så fald vil en gammel mand ved landgrænsen vente på den afdøde med de samme sko, som han i levende live bortgav, og med dem på kan man gå gennem tykt og tyndt uden sår eller skramme. I norden kendes også »helsko«, der bindes på den døde mands fødder til rejsen, og i en del af Tyskland giver man lig »dødningsesko« med i kisten, ligesom sine steder »totenschuh« er bevaret som navn på måltidet ved jordefærden.¹

Et vidnesbyrd endnu fra en anden egn. Gamle kvinder i kanton Zürich fortæller, at vejen til himlen er besværlig, smal og tilgroet af torne. Ikke langt fra himmelporten findes en dyb afgrund, og over den fører et gangbræt fuldt af skarpe og spidse rageknive. Under det ligger en gloende drage med opspærret gab. Sjælen må efter sin død bære sine synders byrde over den bro, og det hvad enten den er let eller tung. Mange, der har svære synder at slæbe på, styrter ned i den rædselsfulde afgrund lige i dragens gab. Når sjælen kommer lykkelig over broen, møder den en sort mand, der spærrer vejen for den og ængster den hårdelig. Men tilsidst kommer Gud Fader selv med mange engle sjælen til hjælp og fører den ind i himmerige.²

Slaviske folk har lignende tanker. Sjælen går ved døden på rejse, og bøhmiske bønder siges at give den døde støvler på, som han kan slide op på sin pilgrimsfærd og siden kaste bort. Undertiden siger man, at rejsen går over regnbuen, til andre tider, at det er mælkevejen, sjælene vandre på. I Perm kaldes mælkevejen »vejen til Jerusalem«. Efter et sagn i Tula

¹) Grimm Myth.² 795. Rochholz D. Gl. I. 186. Tylor Anfänge I. 487. ²) Wolf, Z. f. Myth. IV. 178.

står der ved indgangen til Mælkevejen fire høstkarle med skarpe leer, der hugger enhver i stykker, som prøver på at gå ind.¹

I jødiske og muhamedanske sagn omtales også dødningsbroen, tynd som et hår, skarp som en ragekniv, og hvor man blandt hedningefolk vender sit blik og spørger om de dødes kår, får man noget nær den samme besked, at sjælen går på en lang og farlig rejse, fuld af vanskeligheder og hindringer, inden den når frem til det fredens eller jagtens hjem, man forestiller sig hisset. Huroner Indianerne har fortalt de første missionærer om en bro, der førte over dødens flod. En hund vogter den, angriber de slette mennesker og driver dem i floden. Choctaw Indianerne forestiller sig, at vejen går mod vest over en lang, slibrig, afbarket fyrrestamme, der når fra bjærg til bjærg og ligger som bro over rædslernes flod. De gode slipper over ind i Indianernes paradis, de onde styrtes ned i afgrunden og kommer til at bo i hungerens og elendighedens mørke land. Mexikanerne tænkte sig det samme. De døde skulde færdes ad farlige veje, gennem en kløft, hvor en slange lå, en plads, som bevogtedes af en alligator, otte ørkener, otte bjærg, hvor så skarpe vinde blæste, at de skar i huden som rageknive. Først på den femte dag nåede den døde frem.² Og spørger man Indianeren: hvorledes véd I besked om dødningsvejen, der er jo ingen kommen tilbage derfra? — så kan man få svaret, at der er mange blandt præster og jægere, der har været der, er komne tilbage og har fortalt om alt, hvad dér findes. Den tyske rejsende Kohl meddeler en sådan

¹) Ralston, Songs of the Russian People s. 109. ²) Tylor, Anf. II. 92. Andree, Parall. II. 126.

beretning, som han erholdt af en Indianerkvinde, hun sagde:

Jægeren var syg, meget syg og døden nær. Det så ud, som om han var død, — og hans sjæl gik på rejsefærd. Han gik lige mod vest i retning af den nedgående sol. Først måtte han arbejde sig igennem skov og tæt krat med stort besvær, der var ingen sti. Derefter fandt han spor af mange stier, der løb sammen fra alle sider, det er stierne for de afdøde fra alle Indianernes byer, de samles i én, stor, bred vej. Nu tog han raske skridt og håbede at indhente sin fætter, der var død for kort siden, og som hverken havde fået bøsse eller kogekedel med sig. Derfor skyndte han sig. Omsider nåede han det store jordbær, der ligger på vejen. Han vidste nok, at han ikke måtte røre det. Ved siden af det stod en person, som var iklædt en sort ravneham. Raven spurgte: »hvorhen går du?« Han svarede: »til vejende«. Raven fortsatte: »du er træt, vent lidt.« — »Nej.« — »Du er sulten, spis!« — »Nej, jeg fortsætter min vej, til jeg når dens ende!« Dermed gik han forbi og kom uden at finde sin slægtning til den store flod, der omgiver de dødes land. Længe vankede han omkring ved bredden af den uden at kunne finde nogen bro. Endelig hørte han røsten af en, som råbte: »herhen, herhen!« Han fulgte opfordringen og blev klog på, at det ikke var en person, der råbte, men den store træstamme, der, fastgjort ved sine rødder, lå ud over strømmen og ved sine gyngende og slingrende bevægelser frembragte en skrigende lyd, ligesom træerne i skoven, når de knasende gnider sig imod hinanden, frembringer en lyd, der klinger, som om de råbte: herhen! Han sprang ud på stammen og

balancerede heldig over og nåede sjælenes rige. Det var en ubeskrivelig stor by; sålangt man kunde öjne var på alle egne, langs flodbredden, på skrænterne, telte i hobetal. Ingensteds var der endê på dem at se. Allerede i afstand hørte han den dæmpede lyd af sange og trommeslag og så, at man morede sig på bedste måde. Rundt om blev der spillet bold.

Jægeren søgte i denne store skare sine afdøde forældre, og skönt han var nær ved helt at opgive tanken om, at det kunde lykkes, varede det ikke længe, inden han mødte dem. Hans moder var grumme glad ved at se ham, men hans fader rynkede sin pande og sagde: »hvad har du her at göre, sön?« Dermed vilde han straks jage ham bort. Men moderen hindrede sin mand deri, tog sönnen ved hånden og førte ham ind i deres hytte. »Du ser syg ud, sön, men du er ikke død, som vi. Kom ind, hvil dig, få noget at spise!« Hun rakte ham dermed en lille sort frugt og noget, der så ud som törret kød. Men det lyste altsammen som glotröske og vilde ikke smage ham. »Hvad vil du dog her?« blev faderen ved at skælde, »du har jo din kone og dine börn hjemme. Det vil endnu vare længe, inden du kommer for at fæste bo her.« Jægerens to farbrødre, der var døde for mange år siden, kom også til og sagde: »hvorfor er du kommen herhen? Gå tilbage og pas på dine börn!« Så måtte han endelig gå. Hans moder tog meget bedrøvet afsked med ham, indviklede noget, der lignede rød farve i et stykke papir, lagde det hele i en lille æske, gav ham det og sagde: »pas godt på det, du vil have gavn af det!«

Hjemvejen var langt vanskeligere end henvejen. Da han nåede floden, svulmede den, og dens bølger bruste,

som drevne af den vildeste storm. Rundt om på bredderne lå stumper og stykker af tallose sønderbrudte vugger, hvilke han slet ikke havde fået øje på tidligere. Indianerne tror nemlig, at næsten alle småbørn forulykker ved denne bro, derfor er mødrene utrøstelige, når deres børn dør. Han hørte heller ikke broen længer råbe: »herhen!« men istedet en raslen og hvæsen som af slanger og så, at træstammen var forvandlet til en stor slange, der slyngede og snoede sig, så han blev forfærdet ved at se det. Men han måtte over, som hans fader havde sagt til ham, at han kunde komme hjem til sine børn. Han sprang ud på slangen og nåede med nød og næppe den anden bred.

Da han kom til jordbærret, var det også forvandlet og lignede en dyngede glødende jærn. Istedenfor Ravnen stod der en stor, ondt udseende mand, der truede ham med en vældig hammer. Men jægeren lod sig ikke kyse og fortsatte sin vej.

Efter at have gået nogen tid, mødte han endelig sin fætter, der sagtens kun havde gået langsomt og som han under sin egen ilende hast måtte være gået forbi. Jægeren vilde have ham med sig, men fætteren skulde videre, thi han var virkelig død, havde intet valg og *måtte* ind i sjælenes land. Så gav jægeren ham kedel og bøsse samt nogle gode råd, hvorpå han skiltes fra ham. Tilsidst blev han dog vild selv. Sålænge han kunde følge den brede vej, gik alt godt, men der, hvor de små stier mundede ud i den, var det ham umuligt at finde den sti, som førte ind til hans egen by. Han gik vild på prærien og så sig på engang omgivet af røg og flammer, det tørre græs var allevegne kommet i brand. Han frygtede, at han aldrig mere skulde komme

hjem og få sine børn at se, men omsider tog han mod til sig, styrtede sig midt ind i flammerne. Men anstrengelsen og angsten angreb ham så stærkt, at han stønnede dybt og vågnede.

Han så da, at folk stod rundt om ham og græd; det var hans hustru og børn, de troede, at han var død og sørgede over ham som over en afdød.

•Jeg har været i sjælenes land. Jeg har sét min moder, men jeg er vendt tilbage til eder!«

Han kom i tanker om tryllemidlet, som hans moder havde givet ham og bad sin hustru se efter, om der ikke var noget i hans lomme. Hun fulgte hans anmodning og fremdrog en lille æske af birkebark, hvori et sammenviklet papirstykke og deri atter en lille purpurrød paddehat. Denne gemte han, spiste af den og levede endnu længe med hustru og børn.¹

Det vil da være tydeligt af det foregående, hvor udbredt forestillingen om de dodes rejse er, hvorledes mennesker fra fjerne tider, i fjerne lande har tænkt sig, at der måtte findes en besværlig vej, der over havarme eller strømme førte sjælene ind i livets land. Der vilde kunne fremdrages meget mere, mange flere enkelte træk, men jeg tænker, at de væsentlige linier findes i min fremstilling. En stor gruppe af forestillinger er dog kun netop berørt, den, at den døde *bor i Graven*, som i sit hus, hvorfra han besøger de levendes land som genfærd. Den vil kræve en særskilt behandling, jeg har den tro, at meget i nutidens spøgelsestro afspejler brudstykker af disse oldtidsforestil-

¹) Kohl, Kitschi-Gami I. 295 flg.

linger. Det fortælles fra Italien, at, når der ryddes op i grunden under de store paladser, findes der blandt gruset stumper af dejlige marmorbilleder, sønderslagne så de knap er at kende, mønter, rester af alle slags brugsgenstande, — ovenpå alt dette færdes nutidsmennesker, bygges moderne slotte, anlægges veje, lignende indtryk får jeg stærkere og stærkere, eftersom jeg sysler med folkeminderne, at den bygning, vort liv, vor tanke bor i, bærer i sin grundvold resterne af tusende slægters liv og tanker.

CHRISTEN SIMONSENS

HISTORIER

VED

POUL BJERGE.

VANDINSPEKTØR PALLE FLØE har velvillig overladt mig Haandskriftet til det følgende. Det vil være overflødigt at skrive nogen lang Indledning dertil. De nødvendige Oplysninger om Forfatteren og de Forhold, han skildrer, fremgaar tydelig af selve Optegnelserne. De er saa fornøjelige, saa de skal nok holde almindelige Læsere fast, og Historikerne vil vide at skatte dette friske og tro Kulturbillede fra en af Jyllands mindst kendte Egne og de Forhold, hvorunder en vestjydsk Bondekarl kunde arbejde sig frem til Velstand. Derfor kun et Par Ord om Udgivelses-Maaden. Stykkerne foreligger i Smaahefter, nogle blot paa et halvt Ark. Enkelte findes i flere Udarbejdelser. Jeg har valgt den, jeg fandt bedst skrevet; sommetider har jeg taget Begyndelsen fra den ene og Slutningen fra den anden, men altid har jeg søgt at holde mig til hans egne Ord og Sprog vendinger. Optegnelsernes Retskrivning er naturligvis gammeldags, men næsten fejlfri og følgestræng. Jeg har gengivet det med ny Stavemaade, men beholdt

den jyske Tone, der helt igennem ligger over Fremstillingen. Chr. Simonsen døde sidst i Firserne.

CHRISTEN SIMONSENS LEVNEDSBESKRIVELSE.

FORTALT AF HAM SELV.

Jeg er født i Bousø i Stauning den 30. Juni 1797, og da jeg var ni Aar gammel, kom jeg til min Morbroder, Mads Hansen, Mejlby, hvor jeg var baade Sommer og Vinter i syv Aar, og blev holdt godt til Lære baade i Skole og hjemme samt klædet med god Klædning; men det var ikke for min Dyds Skyld, men for mine Forældres Skyld.

Jeg fik mange gode Formaninger, uden det gjorde synderlig Virkning paa mig. (Jeg har siden brugt disse Formaninger og Irettesættelser mange Gange til mine egne Børn). Jeg blev ogsaa holdt godt til Arbejde og Sparsomhed. Jeg passede hans Stude om Sommeren, men ikke saa godt, som jeg burde. Jeg havde altid selv noget at bestille, navnlig gjorde jeg mange Tegnebøger,¹ som endnu bruges, endda de nu maa være firs Aar gamle. Jeg fiskede, og snarede Fugle. Jeg fik undertiden Naboernes Drenges til at passe Studene, og saa gik jeg til Ringkøbing efter Læder eller til Herregaarde og Præstegaarde og solgte Fisk og Fugle. Det kom jeg endda godt fra. Jeg begik mange andre Fejler, Tid efter anden, af den Grund, at jeg havde mere Interesse for mit eget, for at tjene noget, end at passe, hvad jeg skulde; hans Kone vilde jeg ikke agte,² og der var ingen andre i Gaarden, jeg vilde agte, end ham selv. Alt dette gik mig tidt galt, hvorfor han revsede mig haardt, og for det meste fortjente jeg det ikke bedre.

¹) Lommebøger. ²) lyde.

Det var vistnok hans Mening at danne mig til en ordenlig Menneske; det har jeg ofte senere erfaret.

Jeg tjente gerne noget om Sommeren i de sidste Aare ved det, som før er meldt. Jeg øvede mig ogsaa om Vinteren i Tegning, som jeg siden havde mange Fortjenester ved. Saa en Dag i Efteraaret vilde jeg tælle mine Penge, det var omtrent to Mark Kurant, mest Kobber. Da min Oldemoder og Moster ogsaa var der, vilde de af deres gode Mening have disse Penge til nyttige Ting. Det vilde jeg ikke. Saa vilde de tage dem med Magt, men jeg fik dog i den tykke Ende af Pungen. Det blev til noget Tummel, de kunde ikke tage den fra mig, og i det samme kom min Morbroder ind ad Døren. »Hvad er det for en Væsen med den Dreng? spurgte han. De fortalte, at de vilde bruge de Penge til noget nyttigt. Derpaa svarede han efter lidt Betænkning: »Ja, det er ikke klogt; naar han har forstaaet at samle dem, saa holder han vist nok af dem senere, og det vil forvolde ham Ulyst til siden at samle.

Saaledes gik Tiden. Saa blev jeg konfirmeret, da jeg var femten Aar den 30. Juni næsteften, og fik de anstændige Klæder dertil. Den første Mikkelsdag derefter kom jeg til Gaardmand N. Jensen, Østerby, at tjene som Karl. Jeg rejste med mine Klæder paa Nakken og var glad, men de andre var vistnok mere glad. Da jeg havde været der nogen Tid, blev jeg snart klog af, at det var en Fejl, at jeg var kommen der. Kosten var maadelig, og Arbejdet var strængt; ingen Enighed mellem Folkene; luse var de, og Urenlighed over alt. Jeg blev der dog den Aar. Men jeg beklagede ofte min store Fejl og angrede, at jeg saa vanartig og utaknemlig havde bevist mig for saa mange

Velgerninger, de havde tildelt mig hos min Morbroders. Det kom naturligvis ogsaa for deres Øren, og det gjorde en god Indtryk hos dem alle, især hos hans Kone.

Jeg kom saa næstefter til Skindberg at være Riverdreng om Sommeren og tærse til Fælles med Andenkarlen om Vinteren og løbe Ærinder. Det var jeg godt fornøjet med. Kosten, syntes jeg, var god nok, men de andre Folk lastede den; det kunde være af, jeg var ikke godt vant sidste Aar. Jeg havde dog godt der i Skindberg af mine forrige Øvelser. Jeg gjorde mange Smaating for Pigerne og tegnede dem deres Billeder, som de morede dem med indbyrdes. Saa kom ogsaa Jomfruerne og vilde have mig til at tegne deres Portrætter. Jeg svarede: »Det mener De ikke af!« »Jo, vi skal nok betale dig.« »Ja, jeg vil gerne gøre det for slet intet.« Det blev jo det bedste, jeg kunde. Saa noget efter kom der i Vintertiden 1814 nogle fornemme Karle og tre Frøkener af deres nære Slægt og var der i nogle Dage, maaske Uger, det husker jeg ikke. Der iblandt disse var en Datter af den rige Strandbygaard. De kom fra Ribe Kant og var bange for Fjenderne, og havde mange Kostbarheder med. Alle disse tre Frøkener med deres egne Jomfruer kom en Aften ind i Køkkenen til os Tjenestefolk og spurgte: »Hvem er den Dreng, der kan tegne Portrætter?« »Her!« svarede jeg. »Kan du tegne os nu i Aften?« »Nej, jeg kan ikke gøre det rigtig.« »Ja, det er ligemeget; men det skal være nu i Aften, og vi skal nok betale dig.« Jeg tog mig det paa at tegne de tre Frøkener, og de maatte stille dem for mig, den ene efter den anden. Det blev en lang Aften med megen Morskab. Da Enden omsider kom, spurgte de: »Hvad bliver vi nu skyldige?« Jeg svarede: »Intet derfor skal jeg have.« Men den rige

Frøken Strandbygaard kom først og gav mig én Rigsdaler; ogsaa de andre to Frøkener gav mig hver lige-saa. Saa gik de ind fra os og havde de usle Tegninger i den Tid, de var dør samlede, at more dem med. Da de var gaaet, sagde Karlene: »Det var da Chr. Simon-sen, der gik af med Profitten«.

Det gik nu dør den meste af Tiden med Fornøjelse, men i Høsten var det tykke Korn mig over Haanden. Pigerne, som vel sagtens havde nok med dem selv at gøre, tog dog efterhaanden en Neg for mig, men med Tilføjende: »Nu har vi faaet Far paa Chr. Simonsen«. I hvor godt jeg syntes om det i Skindberg, saa burde jeg dog tjene noget mere. Som ældre kunde jeg let begribe, at det var ikke godt for unge Folk at tjene længe paa saadanne Steder, hvor der læres meget slem, raadden Snak, Banden og alt andet afskyligt. Derfor har jeg altid senere holdt mine egne Børn fra at tjene saadanne Steder.

Saa kom jeg til at tjene for Karl i to Aar paa Knudgaard hos P. Kragmose. I den Tid, jeg var der, blev jeg buden af min Morbroder til at være Vidne i Kirken til deres første Barns Daab. Det blev jeg glad ved. Det gik jævnt hen, men jeg tænkte altid paa noget Haandværk at komme til, men hvorledes jeg kunde det var mig uforstaaelig. Det træffest en Dag den anden Vinter, at Tømmermand og Snedker Morten Hjort i Skern, der var en dygtig Haandværker, kom der. Jeg kaldte ham til mig i Laden. Jeg viste ham et Hænge-skab, jeg havde gjort; jeg havde laant noget Haand-værkstøj, og P. Kragmose gav mig Fjællene til den — og saa taledes jeg med ham om at komme til ham til Mikkelstdag. »Nej, det kan du ikke, men nu til Maj-dag kan jeg bruge dig,« svarede han. Det blev bestemt,

at han en Dag vilde møde mig hos mine Forældre; om P. Kragmose var med, husker jeg ikke. Da vi kom der og talte om dette, sagde min Moder: »Hvad kan det hjælpe? Naar du en Tid staar i Lære og tjener intet og skal saa have Haandværkstøj, saa staar du der. Vi kan ikke hjælpe dig.« Hun græd over det. Saa sagde M. Hjort: »Kan han lære det rigtig godt, saa er det ligesaa god, som I kunde give ham fem Hundrede Rigsdaler, og I kan vel hjælpe ham noget med Klæderne, og af Haandværkstøj kan han begynde med lidet.« Det gjorde en god Indtryk paa mine Forældre, saa det blev afgjort.

Det blev saaledes, at jeg skulde til ham fra Majdag og til St. Hansdag, og min Fader lovede at hjælpe P. Kragmose noget i denne Tid. Vi satte da en Salsbus i Aadum. Saa kom jeg til ham igen i Efteraaret i omtrent tre Uger, og da gjorde vi en Skatol og en Dragkiste. Den samme Vinter gik jeg i Stauning omkring og gjorde meget Kluddersnedkeri, og det var da min Lykke, at en gammel Snedker døde, og to yngre rejste fra Stauning.

Jens Andersen Mejlby bestilte mig den samme Vinter til at gøre ham to Karm Vinduer til næste Sommer. Han var dog saa forsigtig at spørge mig, om jeg kunde gøre Sprøjser. Det sagde jeg ja til, men jeg kunde det slet ikke; men jeg havde det Haab at lære det. Jeg lod mig leje til M. Hjort fra Graversdag i omtrent fjorten eller femten Uger og have lidt Dagløn. Den Foraar skulde han gøre nogle Sprøjsevinduer, og da troede jeg at lære at gøre Sprøjser. Men hvad skete? Jeg spurgte ham, om han vilde lære mig det, men det nægtede han, »thi det er en Kunst,« sagde han, »som jeg maatte give én Rigsdaler for at lære. Vil du give mig det?« Mine Penge var faa, og jeg svarede ikke

noget. Da vi var kommen der, hvor Vinduerne skulde gøres, sagde han, at jeg skulde hen til Skern i fire Dage til to Mænd, og han sagde mig, hvad jeg skulde gøre. Da jeg kom der, kunde jeg forstaa paa dem, at de fire Dage skulde jeg være der. Jeg vilde nok have gjort det færdig i kortere Tid, thi jeg tvivlede. Da jeg kom tilbage, var Sprøjserne gjort. Jeg betragtede dem ofte og tillige det Haandværkstøj, men hvorledes de saadan var afskreven, at det kunde passe saa akkurat, kunde ikke begribes af mig.

Saa omtrent ved St. Hansdag kom jeg til min Morbroder for at gøre en stor Del om i Salshuset og tillige, naar det behøvedes, at arbejde i Hø og Korn. Jeg tjente rigtignok en god Sommerløn eftersom andre Karle, der var mere dygtige end mig. Min Morbroder gav mig fire Mark om Dagen, og hans Kone gav mig Blaatøj til Trøje og Bukser.

Da Avlstiden havde nær Ende, kom Jens Andersen og vilde nu med det første have de Vinduer gjort. Jeg sagde ja. Næste Søndag derefter gik jeg og agtede mig over til en Snedker Thomas Krogsgaard i Lønborg, der nylig var kommen fra Stauning og var mig godt bekendt. Undervejs besluttede jeg at gaa ind til en gammel Snedker, Jens Toftgaard i Sønderby, som vist kunde gøre Sprøjser. Jeg fortalte ham, at Morten Hjort ikke vilde lære mig at gøre Sprøjser, og hvorledes han sendte mig hen til Skern i den Tid, han gjorde dem. Jeg nævnede slet ikke om min Løfte til Jens Andersen, men ytrede, at det var mig ubegribelig, at man kunde faa det saa akkurat, at Ruderne kunde blive lige store. Han svarede: »Det er slet ingen Kunst.« Og saa tog han nogle Pinde og lagde sammen og gjorde derpaa de nødvendigste første Streger. Saa sagde jeg: »Nu

tror jeg nok, jeg forstaar det«, og jeg spurgte, hvad jeg skulde give for det. Slet intet var Svaret. Jeg takkede og var glad og gik med det samme tilbage.

Jeg kom saa til J. Andersen og havde da faaet noget Haandværkstøj dertil; men Høvlebænken var for ringe. Det tog den første Dag med at gøre en Slagbue med seks Ruder i. Næste Dag fik jeg da to lavet og det hele færdig tredje Dag, og det var de godt fornøjet med. Saa i Efteraaret kom Morten Hjort til Halby at gøre to Dragkister. Der blev det ham fortalt, at jeg havde gjort to Karme Sprøjser til J. Andersen. Han gik der til for at se dem, og han sagde, at de var godt gjort. Det fortalte J. Andersen mig.

Vinteren derefter udvidede jeg Tid efter anden min Haandværk, og eftersom jeg tjente noget, fik jeg bedre Værktøj og en ny Høvlebænk, som jeg selv havde gjort; men den beholdt jeg ikke længe. — Siden lærte M. Hjort mig at gøre rigtig Høvlebænke, og jeg fik det fornødne Skruetøj af ham. Jeg gjorde siden mange til andre Snedkere. Og saa fremdeles drev jeg Haandværket til god Fordel.

Jeg arbejdede meget for Jens Iversen, Østerby, ved at flytte hans Udhuse og gøre alt Indværk i en ny Salshus, og i samme Tid arbejdede jeg ogsaa noget for Chr. Sand. Ved den Lejlighed blev jeg kendt med en ung Pige, Ellads Marie, en Datter af Hans Sand i Rindom, der var Broder til Chr. Sand. Hun kom der flere Gange til Gilder, som jeg ogsaa var med til. Denne Bekendtskab gik Tid efter anden videre i omtrent fem Aar, saa vi lovede hinanden Ægteskab, og det holdtes.

I min Alders tre eller fireogtyvende Aar og efter to Aars Gang til Session mærkede jeg nogen Fejl ved mig selv paa Legemet. Jeg havde ogsaa Ulyst til Kongens Tjeneste,

maaske i flere Aar, og min kære E. Marie havde heller ingen Behag i at tænke mig borte i den lange Tjeneste. Talen mellem Folk i Almindelighed var, at havde man ingen Penge at lægge paa Sessionsherrerens Alter, var det vanskelig at blive fri, naar man ikke var at kalde vanskabt. At anskaffe mig en Kapital dertil paa egne Vegne vidste jeg ingen Raad til. Saa henvendte jeg mig til min Morbroder; han lovede mig ogsaa nogle Penge dertil. Tiden kom, og Sognefoged Chr. Hansen skulde være mig noget behjælpelig. Min Morbroder laante mig tresindstyve Rigsdaler i Sølv Hamborg Kroner, og da jeg gik ud, løb hans Kone ind i Storstuen og mødte mig igen i Forstuen med en Specie: »Den skal du dog have, hvis det kniber«. Aftenen før Mødedagen var Sognefogden først inde ved Doktoren, og jeg bag efter. Det blev derved akkorderet, at hvis han kunde skaffe mig Fripas, skulde jeg give femogtyve Rigsdaler. Og jeg fik Fripas og betalte de femogtyve Rigsdaler og var glad. Det varede endda ikke længe, inden jeg fik dem tjent og min Morbroder betalt.

Saa blev det Tid efter anden værre for mine Forældre at faa deres Kørearbejde gjort. Min Fader kunde ikke gaa stort hen at arbejde for Folk. Saa gjorde vi Akkord, at jeg skulde tømre for deres Ploven og Køren, og derfor skulde jeg have en Værelse til mine Tømmer-sager. Tillige skulde jeg have Frikost paa Helligdagene og en tre Uger i Juletiden og Rengørelse og noget Syning ved mine Klæder. Det gik nu en Tid saaledes; jeg tømrede for Folk der omkring; nogle gjorde god Vederlag med deres Køren, andre for lidt. Saa gjorde jeg en ny Akkord med dem i Nærheden. For en Plovbed skulde jeg gøre to Dages Arbejde og for en Kørebed halvanden Dag, og det enten det var af mig eller en

Svend, enten det var Vinter eller Sommer, som det behøvedes. Dog forbeholdt jeg mig, at naar der skulde gøres Møbler eller bygges Huse, skulde jeg have Penge. Denne Akkord blev vi ved i den Tid, jeg tømrede, omtrent tyve Aar.

Saa blev det meget daarlige Tider. Mange gik i Armod, og Fader havde ondt ved at laane Penge; men jeg købte Materialier til min Haandværks Brug. Det syntes mine Forældre ikke godt om, men at jeg kunde hjælpe dem, det kaldte de bedre. Saa begyndte de at tale om, at jeg kunde faa deres Sted og betale deres Gæld og forsørge dem. Jeg vilde nok have deres Sted, men Byrden, frygtede jeg for, var for stor. Dette blev fortalt min Morbroder, og han kom en Dag. Jeg kunde mærke paa ham, at han var i nogen Forlegenhed. Dels — han havde selv hundrede Rigsdaler tilgode, og dem vilde han nok have, og ved Regningens Opgør blev — mine Forældres Gæld — tre Hundrede Rigsdaler mindre to, hvoraf Christen Sand havde alt i Pant for hundrede Rigsdaler; det øvrige var mest smaa Summer, og dels — hvorledes kunde han tale: Han vilde gerne hjælpe mine Forældre, han vilde ogsaa nok have hans Tilgodehavende, og mig vilde han heller ikke skulde komme paa Knæerne. Det blev afgjort, at jeg skulde have Stedet, betale Gælden og forsørge mine Forældre. Min Morbroder lovede mig at lade hans hundrede Rigsdaler blive staaende for det første, naar jeg betalte Renterne. De smaa Summer havde jeg bestandig Krævere paa Halsen for, eftersom de hørte, jeg tjente noget.

Husene var jo meget simpel, og jeg havde for lidet Plads til mine Sager. Saa samlede jeg Tid efter anden Materialier hjem til en ny Salshus, ti Fag, og jeg agtede

ogsaa snart at gifte mig med Ellads Marie. Saa sagde mange: »Vil han nu i saadanne usle Tider og med saa stor Gæld bygge en Sals?« Jeg kunde nok mærke paa Folk, hvad de ménte om mig. Navnlig kom jeg en Aften sildig ind i Præstekøkkenen, og jeg forlangte af Køkkenpigen Karen at tale med Præsten. »Det kan du ikke godt, for han er i Seng. Hvad vil du af ham?« »Jeg vilde nok laane en Par Rigsdaler af ham for en kort Tid.« Saadan havde min Fader tidt gjort. »Dem kan du faa af mig,« sagde hun. Dagen efter kom Præsten og spurgte hende: »Hvem var det, der var i Køkkenen i Aftes?«. »Det var Chr. Simonsen. Han vilde have laant to Rigsdaler af Dem; men saa laante jeg ham dem.« »Du faar dem vist aldrig igen,« sagde han. Det fortalte hun mig senere som en Slags Løjer.

Salshuset blev bygget i Sommeren 1824, men meget var forberedt Aaret før og i Vinteren forud. Jeg havde to Læresvende den Sommer; thi jeg havde meget Arbejde for andre. Den ene Svend var den anden Aar, og han var dygtig. Han gik meget ene ud til andre. Min Farbroder Hans havde jeg den Aar. Han sagde, naar han kunde faa en Lerhul ved Brønden i den lille Gaard pikket med Sten, saa skulde han nok ælte det gamle Ler af den nedbrudte Hus med en Kalkkølle, og min yngste Søster, Johanne, bragte Leret til mig. Jeg og den ene Svend gjorde Tømret færdig meget tidlig paa Forsommeren. Jeg murede selv den udvendige Mur, som staar endnu, og Skorstenene og Ovnene, og min Fader murede Mellemvæggene. Han tækkede det alene saa nær som én Dag, han havde en Tækkemand til Hjælp. Jeg havde en Murmester én Dag at trække Væggene af og en Pige én Dag at kline. Disse

tre Dage var de eneste fremmed Folkarbejde, vi havde til det hele.

Den 9. Oktober 1824 havde Ellads Marie og mig Bryllup hos hendes Forældre i Rindom, og hun fik en god Udstyr og en halvhundrede Rigsdaler. Hun sagde, at hun havde selv tjent dem hos Købmand Seidelin i Ringkøbing og bragt dem hjem. Vi fik dog aldrig mere af den gode lille Gaard, skønt de havde intet Gæld; men vi var dog lykkelig. Til Skade døde hendes Fader Sommeren næst efter.

Jeg havde Tid efter anden meget at tjene ved Kirken ved Akkord. Sommeren 1820 eller 21 lagde jeg med to andre til Hjælp Loft over den hele Plads fra Taarnet til Koret, samt ni ny Bjælker og noget mere Reparation, hvorved jeg havde halvtredje Mark om Dagen, ellers fik man i den Tid kun tolv Skilling om Dagen. Men det gik mig ikke saa godt ved Skolen i 1822; thi ved Licitationen var i Konditionen sat omtrent en Par Steder. Denne omtrent var jo at kalde en Drivhjul, som jeg benyttede mig for meget af, og Skolekommissionen ogsaa vel meget af til den modsatte Side. Der var i Kommissionen en Nag til mig fra Licitationen. Jeg fik nemlig en anden til at indbyde det, som saa efter Aftale lod mig faa det. Da jeg nu havde det saa bekvem, nær hjemme, og lod være at byde, saa trode de andre Tømmermænd og Kommissionen, at det nu vel sagtens var langt nok nede. Jeg fik det kasseret, og saa akkorderede jeg med dem. Det erindrer mig, at det blev fjorten Rigsdaler i Afdrag, saa jeg kun kunde have ti Skilling om Dagen paa min egen Kost.

Det gik efter Haanden meget godt. Min Fader og Moder var os behjælpelig ved alt, saa jeg senere kunde

forstaa, at mine Forældre var mig mere til Gavn end til Skade. Jeg brugte næsten bestandig Haandværket, og for det meste havde jeg to Læresvende om Sommeren og én i Vintertiden. De var hos mig i to Aar. Det gav mig en god Fortjeneste, thi jeg skulde intet give dem i Løn; jeg kunde altid faa Læringer nok paa de Vilkaarer.

Jeg havde ogsaa en god Fortjeneste ved at male vor Altertavle, som Kirkeværgerne akkorderede mig til at gøre for tyve Rigsdaler, og saa skulde jeg selv være ansvarlig for at faa det antaget ved Provstesyn. Der blev snart gjort Protest derimod. Saa kom Kirkeværgerne til mig: »Hvad skal vi nu gøre?« »Ja, I kan godt forsvare det; men jeg vil ogsaa trække mig tilbage,« sagde jeg; thi jeg var ikke saa glad ved den Ansvarhed ved Provstesynet. Det blev ved samme Lejlighed besluttet at rekvirere en Licitation afholdt af Herredsfogden paa Raadstuen. Der mødte jeg ogsaa og blev det tilslagen for den Sum femogtredive Rigsdaler Kurant, og det blev approberet, og Kirkeværgerne betalte Licitations Gebyr. Jeg troede, at jeg nok kunde faa Portrætmaler Seidelin, som min Kone havde tjent i seks Aar, til at gøre de Billeder; men det vilde han ikke. Han vilde enten ene have det eller slet intet. Jeg besluttede selv at gøre det, men at øve mig noget i at gøre de Billeder i Forvejen paa noget andet, som ogsaa var det klogeste; men det blev meget forlidt, thi jeg havde altid travlt. Jeg havde to Svende; den ene en meget klog og dygtig Karl til alt, hvad han kom til.

Det blev nær hen i mod den Tid, det skulde være færdig. Saa tog vi uden nogen videre Forberedelse fat paa Sagen. Præsten vilde gerne gøre mig Vejledning og sagde, at Jesus skulde være alvorlig, Johannes

mild, Judas skelmskagtig, og ved Korsfæstelsen skulde Jesus være meget bleg, men derimod ved Opstandelsen skulde han være mere blodagtig farvet og med Sejrs-tegn, Sefter, der ogsaa betyder naadig, i den højre Haand. Det var ogsaa en god Rettesnor for mig. Jeg fik det færdig i god Tid, og der blev i Retten udnævnt to Købstadmalere til at syne. Den ene var jeg bange for af den Grund, at han havde klaget til Herredsfogden, at jeg gik ind i Købstadrettigheder; men det fik han ikke noget ud af. Det gik mig lykkelig med Synet, og han viste ingen ond Vilje imod mig. I omtrent tredive Aar var der ingen Provster, der ankede over dens Ægthed, men saa kom Provst Bloch i Lønborg. Han talte heller ikke om dens Farvægthed, eller Billedernes Uensigtsmæssighed, men blot om, at det ikke var kunstig nok, og at det skulde gøres af en Københavns Maler. Det blev dog endt med en Ringkøbings Maler, og saaledes er det endnu, men om det er bedre, end det var før, tør jeg ikke melde om. — Jeg satte ogsaa den forgyldte Kors paa den store Tavle og fik fem Rigsdaler Kurant derfor.

Det gik saaledes jævnt godt i flere Aar; jeg tjente godt og fik min Gæld betalt. Saa begyndte vi at tænke paa at faa noget mere, at vi selv kunde være kørende. I en Tidsrum af omtrent to Aar var jeg flere Gange i Handel, dels i Stauning, dels udensogns, men det sidste vilde mine Forældre nødig, og vi selv vilde ogsaa hellere være i Stauning.

En Søndag Eftermiddag, i Efteraaret 1835, kom jeg fra Skern, og jeg gik da ind i Bjerregaard, og der kom det paa Tale, at han — M. Vestergaard — nu vilde sælge sin Gaard, og sagde han, »Den kan du købe mig af godtkøb, for jeg har købt min Kones Fødegård i

Langkær«. Vi talte naturligvis længe om de mange Vilkaarer, som ikke var billige; men vi blev dog enige paa den Betingelse, at han skulde staa fast ved vor aftalte Handel i otte Dage til den Pris elleve Hundrede Rigsdaler Kurant uden Besætning, men med meget Udstyr,¹ og jeg kunde saa raade mig selv i den Tid. Min Kone og Forældre syntes ikke saa galt om det. Dagen efter gik jeg hen til min Morbroder og fortalte ham det. Min egen Sted var jo ikke solgt. Han spurgte, hvad jeg mente, den kunde koste. Jeg troede, den burde i det mindste koste fem Hundrede Rigsdaler. »Men i Fald du ikke kan faa den solgt, hvad saa?« »Ja, jeg kan nok faa mine Forældre til at blive der som Bestyrere, og jeg kan nok for en kort Tid gøre Kørearbejdet, hvis jeg ikke i Vinter faar det solgt.« Jeg gik ogsaa ned til Chr. Sand, min Kones Farbroder, og fortalte den ovenmeldte Handel, thi han havde flere Gange sagt mig: »Nu du bliver ældre, skal du have noget mere Ejendom, saa I kan blive kørende, thi I samles til en stor Flokfolk«. Det blev da den Dag bestemt, at Mandagen, den ottende Dag, vilde de følge med mig. Da vi kom der, var begge Niels Bondes der, og de vilde ogsaa købe Gaarden; men de gik snart. Det var maaske til Skade, at de vilde købe det. Mine Medfølgere prøvede paa at faa noget Besætning med og noget afslaaet af de Udstyr til en Dreng og tre Piger, Gmd. Mads Bjerregaards Børn, og af lidt Ophold til gamle Birte Bjerregaard, som jeg skulde tage imod fra foregaaende Nytaar; men der var intet ved det at gøre. Handelen blev sluttet, og da Talen var om Kaution, sagde Chr. Sand: »Nej, Kaution vil jeg ikke være, men

¹) D. v. s. Udstyr, der skulde svares af Gaarden. Se det følgende.

jeg vil laane dig hundrede Rigsdaler uden nogen Bekostning derpaa.« Saa sagde Morbroder til M. Vestergaard: »Vil du tage mig for godt?« og det blev straks bejaet.

Næste Dag solgte jeg min Sted i Bousø for fem Hundrede Rigsdaler uden Besætning, og begge vor Flyttetid var den 1. April 1836. Folk sagde da om mig, at nu klør Chr. Simonsens Ræv nok efter ny Bænke.

Dette Udstyr var jo ikke ubetydelig. De tre Piger skulde hver have en Seng og noget Klæder samt frit Bryllup. Den ene Bryllup blev med det første leveret med Penge, og de to andre hviler endnu paa Bjerregaards Ejendom. Drengen skulde have en halv Seng og noget Klæder. Alt dette varede kun fire Aar omtrent; thi vi tog rigtig fat paa det for Alvor. Vi havde mange Faar, og Fyldet betalte jeg dem med Penge. I den Tid blev der sparet paa Klæder til os selv og til vore mange Børn, der Tid efter anden blev større og flere, saa der maatte lægges Flid paa for at faa noget gjort til os selv ogsaa. En hver — gamle og unge — sparede sig ikke især i Vintertiden. Jeg har i de lange Vinter Aftener kareet mange Lispund Uld. Ogsaa min Fader og Børnene karede meget, saa jeg tror ikke, der nogensinde blev noget lejet gjort. Den Ophold til gamle Birte Bjerregaard, som jeg skulde tage imod fra Nytaar af, slap jeg let med. Hun døde inden 1. April, saa jeg kom kun til at give fire Mark og to Skilling dertil.

Dagen før 1. April kørte N. P. Jepsen Langkær den halve Dag med mine Bæster og den anden halve Dag med hans egne med mit Haandværkstøj og Materialier m. m. Den 1. April var haardt Vejr. Min Fader kørte med min Moder og min Kone og to Børn og min Kones Skatol m. m. Han kørte fast uden for Porten, for Krik-

kerne var jo simple. Vor næste Nabo J. Jessen kørte med min Skatol m. m. m. Jeg trækkede med Køerne, vor ældste Søn Hans med Faarene, og Simon efter dem, og Chr. Holm drev en Svin. Saaledes kom vi til Bjerregaard. Det var jo simpel. Men jeg troede, at Gud ogsaa var med os, ligesom jeg mange Gange før og siden har erfaret Guds beskærmende Haand ved mine ukloge og forvovne Handlinger.

Vi havde fire Køer og ti Faar. Saa købte jeg fire Køer, ti Faar og to Kørestude og to smaa Studehorker samt Plov og Harve og to Vogne; den ene var god nok, men den anden var meget simpel. Til Besætning laante jeg af min Morbroder to Hundrede Rigsdaler. Da han saa saa' min Besætning, sagde han: »Jeg vilde hellere have laant dig hundrede Rigsdaler mer, at du kunde have faaet noget bedre Besætning.« »Ja,« sagde jeg, »det være I takket for, men jeg frygter for at faa mere Gæld. Jeg mener, at jeg bedre Tid efter anden kan forbedre det end faa store Summer med Renter betalt.« Da 11. Juni Termin kom, fik jeg fem hundrede Rigsdaler for min Sted i Bousø, og min Morbroder lagde de seks hundrede Rigsdaler, som Gaarden efter Akkorden skulde koste, til. Han forlangte ingen Bekostning paa Papirer, og han døde omtrent en Par Aar, efter vi kom til Bjerregaard.

Det gik da Tid efter anden, som jeg sagde, at jeg fik Besætningen forbedret, saa den tilsidst blev god nok. Vi mistede da i Bjerregaard to Køer, en Plag og en Føl. Vi havde ingen Mistforening, saa vi fik kun Huderne. Min Gæld blev efter min Morbroders Død overdraget til hans ældste Søn Hans. Jeg fik Bevilling i 1850 eller 51 til at parcellere Gaarden i tre Parceller. Saa byggede jeg den udvendige Salshus paa Øster-

marken 1853. Aaret 1856 solgte jeg de to vesterste Parceller, omtrent de to Tredjedele af Hartkornet, uden Besætning for fire Tusende Rigsdaler, og samme Aar, den 8. Juni, flyttede vi med en Børneflokk, syv ialt, og min Moder. Hun døde en Par Aar efter, næsten 87 Aar gammel. Min Fader døde paa gamle Bjerregaard, næsten 88 Aar gammel. Vi var der i omtrent fem Aar. Saa solgte jeg det til min Søn Hans med Udbesætning og lidt Indbesætning for atten Hundrede Rigsdaler og en lille Aftægt. Jeg havde da faaet en lille Plet Jord bevilget fraskilt til Bebyggelse og Haveplads, som jeg dyrkede i mange Aar og fik Præmier derfor paa tyve Kroner.

Jeg havde i en Række af mellen tredive og fyrretyve Aar mange Tillidsbestillinger, navnlig som Sogneraad, Fjorenge Medbestyrer og Kirkeværge samt Værge for mange Enker og Piger, hvorved jeg spildte meget Tid; men det glædede ogsaa ofte dem og mig, naar jeg fik en Sag godt udført. En, som navnlig gav mig Glæde at spilde lidet Tid for, var min Morbroders Enke, som jeg i min Drengetid havde været uartig imod. Nu havde hun den Tillid til mig at tage mig til Værge. Jeg havde ogsaa Juresager baade for mig selv og andre, som altid fik en god Udfald for mig, men det gik saaledes, at jeg fik Uvenner og Modstandere, som endnu ikke er uddød, og som mange Gange har været mig til Ubehagelighed.

Nu er det min sidste Sag at arbejde for min arme Sjæl og gøre min Flid ligesaa godt derfor, som jeg har gjort for de mange ugudelige¹ Handler, som jeg ofte syntes at spille den bedste Rolle i. Nu er det mig om at vinde Guds Tillid og Naade for min sidste Levned og den evige Tid.

¹) D. v. s. verdslig.

NOGLE ERINDRINGER FRA 1807—27.

Vor Regering var allieret med Napoleon den første i Frankrig, der ikke var saa stærk til Søs som til Lands. Saa var de store Magter vel sagtens bange for, at Napoleon skulde faa vor Krigsflaade. Af den Grund — méntes — kom Englænderne 1807 og erobrede vor Krigsflaade. Men det værre var, vi var med det samme belejret baade til Lands og til Søs af flere Stormagter, men Englænderne til Søs mést her i Vesterhavet. Saa var vi saadan indespærret i syv Aar. Man kunde ikke faa nogen udenlandsk Produkter eller faa vores Produkter sendt videre end til vor hjemme Handelsfolk. Men alligevel ved Snildhed og Forrædere blev der vovet mange Spil,¹ og noget kom ud og ind. Det galeste, jeg hørte tale om, var en Købmand i Ringkøbing, der var akkorderet med vor Regering at skaffe Fødevarer til vor Krigsarmé paa den Betingelse, at han skulde paa hans Resiko føre det ud af Gabet, saa skulde Regeringen selv tage imod det. Han havde det ogsaa med Englænderne saadan, at han skulde levere til dem. Kom Englænderne nu og tog det, betalte de det meget dyre, men Pengene gjorde de jo selv, og kom den danske Regering og fik det, betalte de ogsaa godt.

Landet blev fuld af falske Penge, hver vilde handle, alting steg op i en uendelig Højde. En fed Svin kunde sælges til en Pris af tusende Rigsdaler Kurant (seksten Hundrede Riggsbankdaler). I samme Tid var Thomas Andbæk ved Lem Kirke og hørte dér ved Kirken, at en Mand i Sognet havde købt en Ko for tolv Hundrede Rigsdaler Kurant. Saa sagde Th. Andbæk, der havde handlet med Kreaturer: »Jeg har i mine unge Dage

¹) d. v. s. Puds.

købt cirka hundrede Køer for cirka tolv Hundrede Rigsdaler Kurant. Der var i disse Aar saadan Mangel for Skillemønt, at nogle Købmænd lod trykke Marksedler paa den Betingelse, at ved Opfordring skulde de veksles med Kurant. Det var paa almindelig Papir. Jens Harpøt i Ringkøbing gjorde ogsaa Marksedler. De var skrevne paa Stavoltkort med egen Haand: »For 6 saadanne gives 1 Rdr. af Jens Harpøt«, og Stemp [Stemplet var et J og et H i et Bogstav, og i en Krans der omkring »I Ringkøbing«].

Denne Jens Harpøt var Købmand og rig, men ugift. Han blev kaldt for en Særling, men gjorde mange gode Gerninger, som er værd at efterligne. Han havde to Brødre, Søren og Christen. Den sidste var fattig. Ham tog han i sit Hus og hans Enke efter hans Død. En Datter af deres tog han og opdrog som sin egen og gav hende to Tusinde i Medgift paa hendes Bryllupsdag. Det skete en Dag snart efter Christens Død, at J. Harpøt gik paa Gaden i en rød Vest og mødte hans Broder Søren: »Føjl Skam dig! Du sørger ikke for din Broder.« J. Harpøt sagde: »Jeg sørgede for ham, mens han var levende, nu kan du sørge for ham, efter han er død.« Han holdt meget af hans Tjenestefolk. Han sad selv til Bords med og uddelte Maden, som altid var godt og nok; men de maatte ikke tage i mod mere, end de kunde spise.

Der kom en Enkekone fra en af de Smaasteder ved Bondsbækmølle i Hanning med en Ko, som var pantet for Skatten, seks Rigsdaler. Hun havde kun én Ko til. Hun skulde møde paa Torvet i Ringkøbing Dagen næstefter. Hun forlangte flere Steder Logie, men ingen havde

Plads. En var dog saa god at vise hende til J. Harpøt. Han forhørte hende om hendes Omstændighed. Da hun kom dertil, at hun ingen Logi kunde faa, da hun ingen Penge havde, sagde J. Harpøt: »Det vil jeg nok tro; thi ellers havde de Herrer Værtshusmænd hellere end gerne taget imod dig. Nu kan du gaa ud til min Karl med din Ko, at han kan fodre den, og du kan komme med ind til mig at faa noget at spise.« Om Morgen, da hun og Koen var vel røgtet, takkede hun mange Gange. Hun skulde saa hen paa Torvet. Han sagde til hende: »Den bliver vel sagtens solgt for Spotpris, men du skal give godt Agt paa, hvad den koster, og hvem der faar den, og kom saa straks til mig.« Den blev solgt for tre Rigsdaler til Peder Holm. Hun skyndte sig til J. Harpøt. Han afsted, og hun bagefter. »Har du købt den Ko, Pér?« »Ja.« »Hvad har den kost?« »Tre Rigsdaler.« »Har De, Greven, solgt den Ko for tre Rigsdaler?« »Ja.« Saa rev J. Harpøt Rebet og Koen fra P. Holm og gav Enken sin Ko: »Tag nu din Ko; de første seks Uger skal jeg nok være dig sikker for, at Koen ikke skal sælges for Skatten.« Greven hævdede Auktionen. Enken solgte hendes Ko inden de seks Uger for otte Rigsdaler. Saaledes kan den rige, der er godgørende og kender Loven, hjælpe den fattige uden nogen Tab.

En Pige, som tjente en Enkefrue, blev om Natten arresteret. Hun kom fra en Fastelavnsbal. De havde saa ulovlig brækket hendes Kiste op i hendes Fraværelse uden Politiets Tilsyn. J. Harpøt, der altid vilde hjælpe de forurettede, vilde ogsaa hjælpe hende, selv om hun var skyldig i en ubetydelig Værdi. Han ynkedes over Pigen, der skulde sidde i Arresten i Vinterkulden uden Seng og Varme. Han bar selv paa hans Ryg en Seng om paa Raadhusstuen til hende. Han forsvarede

Sagen af den Grund, at deres Adfærd var mere strafværdig end Pigens. Saa faldt Sagen snart. — Toldvæsenet, som altid vilde have deres Næse i al Ting, var ofte i Forlegenhed med ham.

Jeg maa tilbage til Krigsaarene.

Vore Soldater laa oppe i det Tydske og Fyen og Sælland, fik deres Lønning af de falske Penge, som havde ikke større Anseelse og Værdi, end de maatte give tre Dages Lønning for en Dram. Det var mest Husmandssønner, som udgjorde Krigstjenesten i deres bedste Aare, elleve til tolv Aar. Det var skamlig og ærgerlig, at de fattige Karle skulde ofre deres bedste Tid for Landets Forsvar, og saa endda af mange af de rigeste og klogeste blive betragtet som Udskud.

De fleste Bønder var Fæstere til Hergaardene, og deres Bøndergods var inddelt i Lægder, hvoraf de skulde skaffe en vis Antal Soldater til Armeen. Det kunde nu ikke gaa lige op; nogle havde for faa Karle, og nogle for mange. Saa var det Karlene strængt paalagt at opholde sig i den Lægd, de var født. Hermændene handlede med disse Karle, som vi handler med Kreaturer. Undertiden gav de én bort til en anden Hermand. Det skete ogsaa, at de spillede en Femkort om en Karl. Disse Karle var i længere Tid ringe ansét i Armeen, og de blev behandlet urimeligt og grusomt. Derfor rømte mange bort til fjerne Egne. Blev de opsnappet, var de ulykkelige; men ogsaa nogle kom en lang Tid efter i Velstand, og andre i Armød. Disse, som blev tro og tjente Soldat, handlede de ogsaa meget strængt med. Der var en Mand i Stauning, Peder Jepsen i Langkær, der har ejet de to Gaarde: Vestergaard og

den, som Niels Christensen nu beboer. Han var Soldat i atten Aar. Og da han først tjente otte Aar, havde Hermanden en øde Gaard og en Enke eller Pige, han skulde have paa alle de ublu Betingelser, han blev foreskrevet. »Det vil jeg gu ikke.« »Ja, saa kan du gaa Soldat i otte Aar igen.« Da han saa havde de otte Aar udtjent, havde Hermanden atter en øde Gaard og en ugift Kvinde, han skulde have. »Nej, det vil jeg dog ikke.« »Nu, saa kan du atter gaa i otte Aar.« Men det blev kun to Aar, thi saa forstyrrede Kong Frederik den sjette Hermændene i deres store Herlighed ved en Lov om en ekstra Session, der blev holdt paa Raadstuen. (Da blev min Fader udskreven til Soldat). Det skete i sidste Halvdel af 1700 til stor Fordel for Bønderne.

Der var mange andre Karle, der blev behandlet paa samme Maade og giftet ved Tvang. Men der var ogsaa flere Hermænd, der gjorde godt.

Der var Niels Rindom, der var Købmand i Ringkøbing og Hermand til Holmgaard. I den Tid gjorde Soldaterne Mønstring paa Rindom Hede, og Officererne slog for Alvor. Det blev jo bringet for N. Rindom. Saa gik han der over. Han var klædt og talte som en god Bonde. Han stod først som en anden simpel Tilskuer. Saa udbrød han: »Jeg vil ikke have mine Karle saadan slaaet.« Men det hjalp ikke. Han gentog i en højere og heftigere Tone: »Jeg vil sku ikke have mine Karle saadan slaaet,« og med det samme gik han. Saa blev der kommanderet Hvil. »Hvad var det for en Mand?« blev der spurgt af den Øverste. Svar: »Det er vor Husbond paa Holmgaard og en rig Købmand i Ringkøbing. Hvad han foretog i den Sag, var Soldaterne ubekendt, men de slemme Prygl fik Ende.

Der var en Hermand paa Vennergaard, Kaalund. I den Tid leverede hans Bønder Skatkorn. De klagede til ham over Amtsforvalterens Maal. Saa tog han ud til Amtsstuen og maalte Tønden. Han smed den ud og slog den itu. Saa beregnede han, hvormeget Korn de havde taget i Overmaal og tvang Forvalteren til at køre det til Vennergaard. Bag efter fik Bønderne Ordre at komme til ham efter deres Korn. Han gik ikke saa strængt til Værks at sende Bud efter Hovfolk som ellers var Tilfældet. Han havde en Avlskarl, Peder Thuesen, her fra Stauning. »Naar du vil hjem, Pér, saa kan du vel bud nogle Hovfolk; men sig ikke de skal, men sig, om de kan.«

Kammerherre Benzon, Stamherre til Lønborregaard, har været mange Bønder bekendt for hans Godhed. Han lod hans Bønder og flere af hans Kreditorer kalde til Møde paa Raadstuen i Ringkøbing i Medværelse af Herredsfoged Grev Sponneck. Min Fader havde købt en Mærskeng fra Fæstegaarden Bjerregaard for tyve gamle Rigsdaler, som jeg skulde betale. Jeg mødte, og mange flere. Enhver svarede, at de havde ingen Penge og vidste heller ingen Raad, naar de kunde betale. Saa traadte jeg frem med en Kautions Bevis fra min Morbroder M. Hansen. »Det er godt, den Mand er god.« Det var det eneste Kammerherren fik. Saa sagde Grev Sponneck, der sad ved hans Side: »Du kan overlade det til mig, saa skal jeg nok skaffe dig disse Penge.« »Nej, det nænner jeg dog ikke.«

Nu skal jeg fortælle om tre kloge Koner.

Mette Holm i Stauning var en Gang i Besøg hos en Slægtning i Knudgaard, hvor hun blev anvist mange

smukke Væve, som Konen i Gaarden selv havde spundet og ladet væve. Det roste Mette. »Ja, jeg synes, jeg vilde have noget gjort til Børnene, mens vi har Gaarden,« svarede Konen i Knudgaard. Det var i de daarlige Tider. Saa sagde Mette: »Vi gør ogsaa Væve til Klæder, men de er ikke saa fine; de er saadan, at de kan holde Kulde og Skam ude, og saa sælger vi det øvrige, om vi ikke kunde blive ved Gaarden.« [Man forstaar: Den første væver, for at de kan have en Del Tøj, naar de gaar fra Gaarden; den anden — den kloge — væver ogsaa; men hun sælger det fineste, for om de ikke kunde blive ved Gaarden.]

En Gang i den Tid, da Rikke var Krorkone i Tarm — hun førte sig i Tale og Dragt som en anstændig Bondekone — kom en Herre derind, som forlangte noget Spisning; men han vilde helst kun have lidt Skarn deri. Hun kom med noget godt røn Mad og noget Skarn paa en anden Lerken: »Nu kan De tage deraf, som De helst behager. Jeg véd ingen Maade paa at komme Skarn i Mad.«

I 1813 eller 14 var her i Skern i en otte Dages Tid indkvarteret en Trop danske Dragoner. To blev indkvarteret i Rahbæk. Den ene voldreseret med Siden op for Vinduerne med blottet Sabel og bandet og truet, at hvis de ikke fik saadan Forplejning, som de kunde være tjent med, saa skulde kan nok etc. Kirsten var i Stuen og sad inden Kirkesæde efter et Barn. Hun gik hel uforskrækket ud til dem: »Hvi gør du saadan slem Adfærd. Det er jo tidlig nok, naar I faar det prøvet.« Hun lukkede Gæstestaldøren op: »Der kan I sætte Hestene ind.« Dragonerne sagde siden: »Vi fik det saa godt, vi kunde forlange,« og at han aldrig kunde glemme denne Kones Færdighed og kloge Tiltale. Søndagen

næstefter gik hun i Kirke, og Barnet blev døbt, og de to Dragoner var budne til Kirke som Vidner ved Daaben. Han, den ovenmeldte Dragon, ofrede en fem Daler Seddel, som han ved Alteret rev itu og gav Præsten den største Stykke og Degnen den mindste.

Der var ogsaa nogle i de Tider, der tog en fem Daler-seddel og tændte deres Pibe ved. Saa galt er det da ikke gaaet endnu, men det varsler for store Ulykker, efter som der ødsles med Penge i mange Retninger. Provst Bloch sagde her i vor Kirke, da jeg ved St. Hans Kirkesyn modsatte mig det Stads, han forlangte: »Ja, før kunde det være nok, naar Kirkerne blot vedligeholdtes; men nu er man kommen til den Resultat, at Kirkerne skal prydes.« Saa svarede jeg: »Naar vi har en god Præst, og vi besøger Kirken flittig, kalder jeg det den bedste Prydelse.« Det sandede han med mig.

Naar jeg taler om det meget Luksus, som der ødsles saa mange Penge til, saa faar jeg tidt det Svar, at det svarer til Tiden, og »du kan jo ikke følge Tiden«. Saa fortæller jeg, hvordan det gik de fleste, som ret vilde følge Tiden og samle Gæld i de gyldne Tider 1808—10—12 og 14. Der var ogsaa nogle saa kloge at sælge en Kreatur og dermed betale deres Gæld, men andre sagde: »Det er ikke noget med de Renter.« 1815 blev der sluttet Fred, og saa blev snart de mange Kurant Sedler indkaldt, hvorfor vi fik kun cirka en Rigsbank-mark for hver Rigsdaler Kurant. Skatterne blev store efter den lange Krig. Der var mange Gaarde her i Egnen, der havde Gæld til Statskassen, og som blev solgt for to—tre—fire Hundrede Rigsdaler. En Ko tre—fire—fem—seks Rigsdaler, en Pund Smør fire Skilling

og en Lispund Flæsk en Mark og otte Skilling. Her gik mange fra Gaardene af Armod. Mange Tjenstefolk, der havde gjort større Handler, end de havde Penge til, fik det aldrig betalt.

GAMLE HISTORIER FRA SYTTEN HUNDRED.

Folk fortalte om en Præst, vi havde i otteogfyretyve Aar fra omtrent 1740 af, at han havde gaaet i den sorte Skole. Han kunde sætte Gengangere ned og vise stjaalne Genstande igen. Folk troede paa det, og det var godt, thi af den Grund turde ingen stjæle. I den Tid var Politi Opsigt meget maadelig. — Folk havde deres Agre delt i smaa Pletter. Der var undertiden nogle, som pløjede vel nær paa Naboernes, og deres Død forvoldte, at de maatte gaa igen for at pløje det tilbage. Saadanne Gengangere manet Præsten ned. En Gang en Aften maatte hans Karl Gregers holde uden for Kirkegaardsporten, og Præsten gik derind. Da det varede for længe for Gregers der at staa, gik han hen og saa over Digen. Da havde Præsten én nede til Knæerne. Gregers skyndte sig til Vognen efter en Vognkæp og ind paa Kirkegaarden og gav Gengangeren en god Skrald paa Akslen. Men saa stod Gengangeren oven paa Jorden; det vilde han ikke have mere af. Gengangeren fik naturligvis Betaling for den Skrald og sin Ulejlighed; men Folk troede paa, det var rigtig Sandhed. Gregers fik en stræng Irette-sættelse, og Aftenen næsteften maatte han følge Præsten til Kirkegaardsporten. Gregers blev saa stræng kom-manderet til at følge den nordre Vejspor tilbage; men han var skæjtbenet, og Vejsporet hul, saa hans Ben ikke kunde rummes i den. Hvad Præsten og Gengangeren talte, véd jeg ikke.

En Dag, da samme Præst stod og prædikede, holdt han op og sagde: »Stat!« Folk blev saa forbavset i Kirken over det; men da Kirkefolkene af Vestersognet gik hjem, stod en berygtet Tyv paa Brinken østen Præstegaarden med noget af Præstens Have i Haanden. Han stod stille, til Præsten kom, saa blev han løst. Siden den Tid turde ingen stjæle i Stauning. Tyven var naturligvis købt dertil af Præsten. Folk var jo ikke alle saa taabelige, at de troede paa det.

Saa fik vi L. Brølund til Præst næsteften. Han vilde ogsaa bruge den Kunst. Han havde faaet hans Ridehest skoet hos Jens Smed i Raberg, der var tyk og boven og en Mester til at sko Hester. Saa havde Folk bildt Præsten ind, at det ikke var godt gjort. En Dag, da Præsten kom ridende forbi Smeden, raabte han ind. Smeden kom ud og stod paa en Sinderdyngge uden for Smededøren. »Det duer ikke, saadan du har skoet min Hest,« sagde Præsten. »Lammer en?« »Nej!« »Ja, saa kan du ride, min Dreng!« »Var det ikke for din Kone og Børn, skulde jeg mane dig ned paa Stedet.« »Da vild' det svare knas i æ Sinderdøng,« sagde Smeden, der ikke var bange for Manen. Det var det sidste Manen og det bedste Svar.

Den samme J. Smed i Raberg var en mere ualmindelig dygtig Mand, men han sagde »Du« og »min Dreng« til alle, baade store og smaa. Det hændte sig i en Forsamling, hvor By- og Herredsfoged Grev Sponneck var tillige med Præsten Jespersen, at J. Smed sagde til Greven: »Mon du er saa meget, min Dreng, som du viser til.« Det var jo højt fornærmelig. Greven blegnede og udbrød i Strænghed imod J. Smed. Saa

fortalte Præsten Greven, hvordan en Smed, han var, navnlig til at besko Hester. Siden lod Greven hans Hester bringe til J. Smed at beskoes. Præsten fortalte Greven, at J. Smed var Smed; før han kom i Militærtjeneste, og der kom han omsider til Regiment Smeden og lærte, mest ved Øvelse, at besko Hester. En Dag om Sommeren havde han staaet i sin bare Skjorte og Bukser og fire-beskoet halvtredsindstyve Hester. Det tog fra Solens Opgang til Nedgang, og han fik ikke anden Mad end en Bid Brød og en Dram efter Haanden. Den Dag fik han Udmærkelse for.

Jeg har hørt en gammel Mand fortælle, at Hekse eller Trolde holdt en aarlig Samling paa St. Hans Nat i Norge, hvortil Fruentimmerne kunde ride samme Nat paa deres Ovenskoffel. Han fortalte ogsaa, at Kvinder kunde lade sig omskabe til Hunde, og naar man kunde træffe at sige Kvindens Navn til Hunden, saa stod hun nøgen.

Samme Mand fortalte ogsaa, at en Sømand her fra Egnen havde en Kæreste her hjemme; men han var langt borte i Udlande. En Dag, han holdt sig lystig i Selskab, kom en Heksesemester og sagde: »Du er saa glad; men i Morgen skal din Kæreste have Bryllup.« Det gjorde stor Indtryk paa ham. »Ja, jeg kan skaffe dig hjem i Nat.« Det skete. Han kom straks for Døren med en Hest til ham og Sømanden. Saa red de i Luften. Hestens Sko slog mod Spiren paa Ribe Kirke. Ved Hjemkomsten spurgte Sømanden: »Hvad skal det koste?« »Intet nu, men jeg kommer en Aften og vil have dig til at færgede over Elben.« De færgede hele Natten; men Sømanden kunde intet se. Han spurgte, hvad det var,

han havde færget. Svar: Det var Hekse og Trolde. Saaledes er de kommen ud af Danmark.

En Biskop, som en Gang forhørte Børnene i Kirken, spurgte en Dreng, hvad Abrahams Kone hed. Drengen svarede: »De kaldte hende vel enten Frue eller Madam.«

»Ja, men det var hendes Døbenavn?«

»Hun var jo en Jødinde og ikke døbt.«

»Men saa ved Omskærelsen?«

»Det var en Pigebarn, og der var intet at skære af.«

En anden Bisp forhørte Børnene i Kirken. Den bedste af Drengene, der tjente Præsten og skulde have staaet øverst, kom for sent. Saa blev han staaende for neden. Da saa Bispen kom til ham, trode han, det var en Diot¹, da saadan stor Dreng stod der ved de smaa: »Kan du sige mig, hvem der har skabt dig?« spurgte Bispen. Drengen svarede intet. Da de kom hjem fra Kirken spurgte Præsten Bispen, hvordan han var fornøjet med Ungdommen.

»Jo, ret godt. Undtagen den store Dreng, der stod for neden.

»Han er rigtignok den bedste.«

»Saa vilde jeg gerne have ham bedre forhørt.«

Drengen kom ind. Bispen spurgte: »Hvorfor svarede du mig intet?«

»For det var jo ikke et Spørgsmaal til mig.«

»Saa vil du maaske slaa en Værre med mig, at jeg ikke kan binde dig?«

»Ja, naar den ikke er stor.«

»Jeg vil værre fem Rigsdaler.«

»Men jeg har kun tre Rigsdaler.«

¹⁾ d. e. Idiot.

»Saa lægger jeg de to til«, sagde Præsten.

»Men saa maa jeg vel ogsaa spørge Dem for andre fem Rigsdaler.«

Bispen spurgte: »Kan du sige mig, hvad Evas Moder hed?«

»Ja, det er nu saa længe siden; men det var da Adam. Kan De nu sige mig, hvad min Moder hed; det er kun fjorten Dage, siden hun døde.«

Kancelliraad Hansen paa Lundenæs var en Bonde-
mands Søn fra Gelderuplund. Han og Niels Skaarup
i Bølling havde begge tjent i Varde, og da sad de og
spillede Kort sammen paa deres Staldkamre, og de blev
ved dette Bekendtskab gode Venner og siden ved at
være Dus. En Dag, da Niels var paa Lundenæs paa
Hovarbejde, satte Hansen ham i Rette. Det syntes
Niels ikke om, og han sagde til Hansen: »Kan du
huske, da vi sad i Varde og spillede Kort, da var jeg
dog mere end dig. Jeg tjente en Købmand, og du kun
en Avlsmand. Jeg havde dog blaa Limrering paa mine
Strømper; du havde intet paa dine.« »Vi taler ikke
om, hvad man har været, men hvad man er.« [»Hvad
vi er? Vi er — saa bandede Niels — en Par store
Kæltringer begge to.«]¹

En anden Gang kom Hansen kørende i Karet med
fire Hester, og Niels kom i en simpel Vogn med Stude
for. Han sad, som han sov, og kørte ikke af Vejen.
Hansen sagde til sin Kusk: »Aa, kør dog af Vejen;
Manden er vel fuld.« Da de kom jævnsides, sagde
Hansen: »Nu, er det dig, Niels? Hvi kørte du ikke af

¹) Fortællingen har jeg hørt i min Drengetid, men med den
Slutning, der staar inden for kantet Klammer.

Vejen?« »Havde I ikke kørt af Vejen, havde jeg gjort ved Jer, som jeg gjorde ved de sidste, jeg kom om ved.« »Hvad gjorde du ved dem?« »Den Gang de ikke kørte af Vejen, saa kørte jeg af den.« Hansen sagde til ham: »Dit Køretøj er dog meget simpel. Tøkkes du ikke, at jeg er mere end dig, da jeg saadan har mine Hester beklædt med Lædertøj og Messingbeslag?« »Ja, der er en gammel Ordsprog: Jo mere Messing, jo større Kæltring.«

Samme Niels Skaarup kom ofte i Ordstrid med Herredsfogden. Ved en Auktion holdt han Fortælling, og Folk samledes om ham i Stedet for Auktionen. Herredsfogden sagde: »Hold Mund! Niels Skaarup.« Men det hjalp ikke. Saa talte Herredsfogden til Sognefogden: »Sæt ham ud!« »Om han kan?« sagde Niels. »Ja, kan han ikke, saa skal Fanden føre dig ud.« »Om han vil?« sagde Niels igen. »Saa kan jeg,« sagde Herredsfogden. »Gud været lovet, der har givet Mennesket saa stor Magt. Mathæus 9. Kap. 8. Vers.«

OM NATMÆND.

Den første Rakkerfortælling, jeg kan erindre, var af min Oldefader. De nedstammet fra en udenlandsk Folkeslægt, de kaldte Tatere. De forrettede saadanne foragtede Gerninger som at flaa Hunde og Katte, Hester og nyfødte Kalve. De gældede Kalve, Lam og Grise. De aad mange urenlige Ting uden Kogen eller Stegen, navnlig Hunde og Kattekød, Heste og Kalve Kroppe, som laa henslængt. Naar de havde været et Sted, blev alting vasket efter dem, endog Stedet, hvor de havde siddet. Levnede de nogen Mad, blev det kastet for Svin eller paa Møddingen. De blev efter Haanden blandet

med noget af vore Folk, men beholdt bestandig Navnene: Rakkere, Natmænd og uærlige. De fik de Navne paa Grund af deres Handlinger: Rakkere, for de rakket til sig, Natmænd og uærlige for det taalte ikke Dagens Lys. Det er nu i de sidste halvtredsindstyve Aar gaaet over i mere Lighed, men hvorelænge det vil vare, før Uligheden helt udryddes, er ikke godt at vide.

Den første Rakker her ved Kvemborg var en Under-officer, der hed Niels. Hans Kone døde, og de havde to Sønner paa seks og otte Aar. Dem vidste han ingen Raad til at forsørge, og sætte dem i Opfostringshuset paa Kongens Regning, nænte han ikke; thi saa skulde de tjene Kongen alle deres Dage. Han foretrak at rømme med Børnene. Han var i hans Uniform med Kaarde ved Siden. Da han kom her i Aanum Sande, blev han tre Militær va'r, der kom efter ham. I hans store Angst saa han, der laa en flaaet Helmos ved Siden. Den gik han hen og partede med hans Kaarde. Da de tre saa det, vendte de og gik tilbage. Nu var han jo Rakker. Han gik omkring og gjorde Akkord med Beboerne i Stauning, Dejbjerg og Skern om at sætte en Hus paa Skællen mellem de tre Sogne. Det blev gjort ved de tre Sognes Hjælp paa den Betingelse, at Niels skulde forrette deres Rakkerarbejde for en ordentlig Betaling. Det var jo langt bedre for Folk end før, da de skulde have alt det Rakkerarbejde udført af de omløbende.

Niels var en kraftig Mand og dygtig. Han forrettede alt det for Folk, som de forlangte, med Tilfredshed. Nu manglede han hverken til Føde eller Klæde til sig og Drengene; men han manglede en Kone, der kunde lære Drengene noget, som han ikke selv kunde eller faa Tid til; thi ingen vilde tage sig af dem eller have dem at tjene. En Pige fra Letter var i Heden at plukke Lyng.

Niels gik op og hjalp hende. En Dag, da de i Letter spiste Middagsmad, kom Niels og forkyndte, at Pigen var tyk ved ham, og han vilde ægte hende. Saa tog Manden og skar en Flig af Dugen for an Pigen. Hun sagde straks grædende, at nu kunde hun se, at hun var foragtet. Saa bejaede hun at ægte ham, og de blev viet. Hun var ham behjælpelig med alt og lærte Børnene det bedste, hun kunde.

Hvorlænge den Familie levede eller var der, kan jeg ikke fortælle; men den Rakkerembede blev omsider ledig. Saa fik de bruge de omløbende en Tid. Dem var de ikke godt fornøjet med; de fortjente den Navn: Uærlige.

Om en Karl, Jørgen Loddell, der tjente i Aanum, gik der det Rygte, at han vilde rømme for at undgaa Krigstjeneste. Det kom ogsaa for Godsherrens Øren. Saa blev det berammet af Forvalteren, at man en Dag skulde fange ham og faa ham indskreven til Soldat. Det blev ogsaa bragt for Jørgen, og han flygtede ad Faster til; men Forvalteren og en Par Tjenere var nær efter ham. Da han kom Kjelstrup nær, og han saa Forfølgerne, rendte han i Hast hen til en kraftfuld Rakker, der stod og floj en Helmos. »Kan du ikke redde mig? De kommer fra Hergaarden og vil tage mig til Krigstjeneste.« Rakkeren væltede Helmosraden paa Jørgen, og han tog selv i den. Da hans Forfølgere saa det, lod de ham ligge og vendte tilbage. Han var jo saa Kandidat til en Rakkerembede. Jørgen havde en Kæreste, og de havde en Barn til fælles, men hun svigtet ham ikke, fordi han var bleven Rakker. Han fik Huset ved Kvemborg og den Rakkerbestilling i de formeldte tre Sogne. Og fra dem nedstammer de Rakkere, som min Fader og jeg har kendt.

Deres Søn, Jens Jørgensen, fik Huset og Bestillingen, og der er meget at fortælle til hans Ære. Han kom en Morgen ind til C. Hahnes i Hee. »Du er tidlig paa Færde.« »Da kom jeg sildig hjem fra Brejning i Aftes. Der oppe tog jeg Huderne af atten Helmoser, aad atten Melmader og drak atten Dram'.« Han havde mange Børn. De kunde jo ikke faa Tjeneste, tiggede ikke og stjal heller ikke med Faderens Vilje. Jens Jørgensen var tjenstvillig mod enhver. Naar Børnene gik her med deres Mælkekande, fik de den fyldt uden at tigge og mangen Gang en Klat Smør til. Hans Kone var af de omløbende Rakkere og besad ikke saadan Dygtighed og ædel Tænkemaade, og det var Skade for Børnene. Min Fader tjente i Skern og gik til Dejbjerglund tillige med de andre til Hove. De gik flere Gange om Morgen derind at tænde deres Pibe. Jens kom med hans Tobaksdaase og sagde til en af Børnene: »Hent du Ild!« Det træffede til, at han holdt Morgenbøn med Børnene.

Om Somrene og Efteraarene handlede han med Helmoser. Undertiden tog han til Marked med flere i Kobbel. Naar han kom fra Marked og havde en Svir, sang han tidt:

»Nu har jeg spillet min Kort saa redelig og vel,
de andre Karnallier ler dem ihjel.«

Mellem Markederne satte han Helmoserne herved paa Mærskens og ingen modsatte ham det. Hans Navn J. N. (Jens Natmand) var klippet paa den venstre Side meget stort. Han var akkorderet med de fleste Gaardmænd, at erholde aarlig en Kvart Skæppe Rug og af de mindre Byg for at skære deres Kalve, Lam og Grise; men Helmosflaen fik han særskilt Betaling for. Han var ogsaa som Dyr læge. Han gav Folk mange gode

Raad med en lille Bekostning. Huset var fra først af maadelig, og nu vilde den falde. Og saa blev der bygget norden for paa Dejberg Hede, og senere blev der bygget til Østerenden, saa den gik ind paa Skern Hede, og saaledes blev Stauning fri for de Folk. Men den Rakkerstands Foragt og J. Jørgensens Minde bør aldrig glemmes. Efter min Mening vil der ledes efter saadan en Mand med saa slet en Opdragelse og uden Skolelærdom, der ikke har andet end hans egen Erfaring og saa endda kan lære sine Børn saa godt.

DE JORDEGNE BØNDER I GAMLE DAGE.

AF

N. RASMUSSEN SØKILDE.

TIL denne Afhandling er afbenyttet baade trykte og utrykte Kildeskrifter. Af haandskrevne Kilder skal nævnes: Rigsarkivets Samlinger: Lensregnskaber (Nyborg, Odensegaard og Hagenskov), Synsvidner efter Svenskekrigen 1660 (Fyn og Laaland), Fynbo Landstings Skøde og Pantebøger, topografiske Samlinger, Jordebøger, samt Tegnelser og Registre. Fremdeles Matrikulsbøger i Matrikulsarkivet, Rækker af fynske Skifte-, Skøde- og Tingbøger i Amts- og Retsarkiver, Stedmaals- og Fæstebøger i Amtstue- og Herregaardsarkiver og endelig en Samling af Pergaments- og Papirsbreve fra Mygindegaard.

Af trykte Skrifter fremhæves en Samling af stedlige historiske Topografier, A. Berntsens Danmark og Norges frugtbare Herlighed, Kristian den femtes Danske Lov, Kolderup Rosenvinges Retshistorie, det udkomne af det af Rigsarkivet udgivne Værk: »Kronens Skøder efter Reformationen«, Dr. Fridericias værdifulde Undersøgelser over Danmarks Landboforhold i det 17. Aarhundrede

(Hist. Tidsk. 6 R. 2 B.) C. Christensens Agrarhistoriske Studier, S. Jørgensens Uddrag af Ting- og Skiftebøger om danske Landboforhold i ældre Tider, Joh. Stenstrup, Allens og Barfods og flere andres historiske Skrifter.

I.

DE JORDEGNE BØNDERS VILKAAR FØR OG EFTER
GREVEFEJDEN. KAMPEN OM HOVERIET.

Af Oldtidens Bønder udgik tidlig de saakaldte Adelsbønder, hvoraf Kongen gerne udtog Hærmænd eller andre betroede Mænd, som han lønnede med større eller mindre Dele af det herreløse Gods, der fandtes rundt om i Landet. Den øvrige Del af den besiddende jordejende Bondestand fik Navn af *jordegne* Bønder eller Odelsbønder, men den Mand, som ikke selv ejede sin Jord, men maatte leje den af andre imod at svare enten Arbejde (Dagværk) eller Afgift (Landskyld eller Landgilde), var ogsaa Bonde: Landbo eller Fæstebonde for saa vidt han ikke var *Bryde*, *Gaardsædemand* eller frigiven Træl.

Efterhaanden som Samfundsforholdene udviklede sig, fik de Mænd, som modtog Len af Kongen, større Friheder og Fordele og ganske naturligt mere Anseelse. Det var fra Oldtiden af enhver fri Mands Pligt at deltage i Landets Forsvar; Unddragelse heraf blev straffet haardt, ja kunde endog koste Livet. Der skelnes tidlig imellem *Landeværns-* og *Ledingspligt*. Værne om Landet skulde enhver vaabenfør Mand, hvad enten han var *fri* eller *ufri*; men i Leding maatte kun fri Mænd drage: Bonden selv eller hans vaabenføre Søn. Paa Valdemarernes Tid var Værnepligten en personlig Pligt,

knyttet til Jorden, men Bonden maatte bære alle Omkostninger ved Udrustningen baade af sin egen Person eller sin Stedfortræder og af Skibene.

Gæsteriforpligtelsen paahvilede baade Købstad- og Landboere, Selvejere som Fæstere. Kun Adelens Bønder vare fri for at yde Kongen og hans Følge Gæsteri, de ydede det kun til deres eget Herskab. For hver Pund Skyld (omtrent $2\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn), der gaves i Landgilde, skulde ydes et Døgns Gæsteri for to Heste og Karle. Det var altsaa 6—8 Heste og ikke sjælden mere for en almindelig Bondegaard paa 6—8 Tdr. Hartkorn. Et saadant Besøg var ikke billigt. Baade Folk og Heste skulde underholdes rigelig. Steg, Saltmad og Øl til Folkene, Hø og Havre til Hestene. Først i det sekstende Aarhundrede blev Afløsningen almindelig mod en Penge- eller Kornafgift.

Foruden disse Byrder maatte Bonden ogsaa yde andre Skatter, naar disse paabødes, hvad enten det nu var Penge, Arbejde eller Produkter. Den gamle Paa-ligningsmaade efter Bol kunde under de forandrede Landboforhold ikke længer bruges. Landet blev da efterhaanden inddelt i Lægder, saaledes at ti Selvejerbønder skulde, naar Skat udskreves, give tyve Speciedaler, men ikke sjælden betydelig mere. Fæstebønder betalte halvt mod Selvejerne, men Adelens Ugedagstjenere var aldeles fri.

For at værne om Kronens Indtægter af de jordegne Bønder, udstedte Dronning Margrethe 1396 det Lovbud, at ingen Adelsmand (the godhe mæn i righet boo) maatte tage til sig eller købe frit Bondegods, ej heller mindske Kongens Indtægt i nogen Maade. Det samme gentages i Frederik den andens Haandfæstning 1559, at Danmarks Riges Raad og Adel ikke maatte købe eller pante

frit Jordegods uden Kongens Tilladelse. Disse Lovbud bleve samtidig et Værn om Selvejerbondens Ejendom. En Selvejergaard maatte heller ikke sælgès uden for Slægten, uden at dens Ejer først havde falbudt den til sine nærmeste Frænder tre Tingdage i Rad. Allerede 1474 vidner Oluf Johansen i Faxe, at Jens Andersen i Borup tre Ting tilforn havde opbudt sin jordegne Gaard i Borup til Frænder og Næste, saa og til Fru Gertrud i Roskilde.

Fandtes ingen Køber til en saadan udbudt Gaard, blev den efter forudgaaet Vurdering overtaget af Lensmanden paa Kongens Vegne eller overdraget til en nærliggende Herremand. Selvejerbonden maatte heller ikke, ifølge et Lovbud af Frederik den første, uden Kongens Tilladelse afhænde nogen enkelt Del af sin Gaard, ejheller maatte nogen Gaard udstykkes imellem Arvingerne, men den af disse, som havde den største Part, skulde enes med de andre, udkøbe eller godtgøre dem for deres Parter, men saa var det Besidderens Pligt at holde Gaarden ved Hævd og Magt, svare alle kongelige Kontributioner og ikke forhugge Skovene til Udligt.

Der blev allerede i Kong Kristian den tredjes Reces af 1539 lagt et Baand paa Ejendomsretten, der tillige blev et Værn for de jordegne Gaardes Selvstændighed, idet det blandt andet hedder: . . . »Og efterdi der findes mange Medarvinger blandt Bønderne, som have Lod og Del i en Bondeggaard, og endog én besidder Gaarden, da fordrister Medarvingerne dem alligevel til at hugge i Gaardens Skove, som forhugges og saa godt som i Grunden ødelægges« — saa maatte kun den Bonde, som besad Gaarden, bruge dens Ejendom. I Kong Kristian den tredjes Lovgivning genoptoges den tidligere Bestemmelse, at de jordegne Gaarde som Familieejen-

dom ved Arv udelt skulde tilfalde én Arving, og paa Grund af Kongens Overhøjhedsret eller Herlighedsret maatte jordegne Gaarde ikke sælges uden Lovbydelse og deres Grund og Ejendom ikke forringes.

Ved Landboforholdenes videre Udvikling fik Lensmændene som en Følge af den yderligere Krigsforpligtelse Fritagelse for de Krigsafgifter, der hvilede paa Bønderne. Lensmændene fik kongelige Rettigheder, saavel over Kronens som sine egne Fæstebønder med Højheds og Herlighedsret over de jordegne Bønder. Enhver kongelig Lensmand kunde tilkøbe sig Jordegods (med Kongens Tilladelse ogsaa Ejendomsret i Selvejergaarde), og lægge Fæstebønder til Ugedagstjeneste under sin Gaard. Han blev begunstiget med Skattefrihed og Ret til at oppebære alle Bøder under tre Mark Sølv.

Den Folkefrihed i Danmark, der fik en brat Ende ved Kong Kristian den andens voldsomme Fremfærd mod den svenske Adel, var allerede forberedt i hans Faders Tid. Kong Hans havde Øje for Bondens Selvstændighed og overdrog mangan en kongelig Fæstegaard til Bondeejendom, dog med Forbehold af Herlighedsretten og saaledes, at de Jordebogsindtægter, som hidtil havde hvilet, ikke maatte forringes. Det var én af de Veje, ad hvilke de ulige Vilkaar opstod, hvor under Bønderne med mere eller mindre indskrænket Ejendomsret besad deres Gaarde.

Efter den ulykkelige Borgerkrig, den saakaldte Grevefejde, blev enhver Selvejer, der havde taget Parti for Kristian den andens Sag og havde fulgt Skipper Klement eller andre Hovedmænds Opraab, dømt fra Gods og Ejendom; og det var Sejrherrén »Kong Kristian

den tredjes Naade mod sine oprørske Bønder« — at lade dem sidde som Fæstebønder i deres fri jordegne Gaarde. Kun naar Bønderne kunde bevise, at de ikke havde deltaget i Kampen eller været i Ledtog med Skipper Klements Parti, kunde de i heldigste Tilfælde faa Kongens Brev paa at beholde deres Gaarde med samme Landgilde som før »Fejden«, men man har ogsaa Exempel paa, at Landgilden er bleven omsat uden Hensyn til, hvad den var før Krigen. Saaledes fik Mads Thygesen 1543 Brev paa sin og sine Medarvingers Part i hans fri Bondegård ved Klipstrup, *»lige saa frit som før Fejden, da han har bevist, at han blev fangen med Kongens Krigsfolk i Fyn og ikke har været hos Skipper Klement, dog skal der svares saadan Landgilde til Riberhus, som Claus Sestede sætter«*. I den fra Rigsarkivet udgivne Samling af Kronens Skøder finde vi en hel Del saadanne kongelige Benaadningsbreve, men langt talrigere ere de Afhændelser, der fandt Sted af det Bønderne fradømte Gods, der for Størstedelen tillige med det fra Kirken og Kloster inddragne gik over i Adelsens Hænder. Magelæg fulgte paa Magelæg imellem Kongen og Adelen, hvis Opgave det var at samle Jordegods i Nærheden af sine Hovedgaarde. En meget stor Del, saavel af det ny som af det gamle Krongods, blev bortskødet med Højheds- og Herlighedsret over mangfoldige jordegne Gaarde rundt om i Landet til den nærboende Adelsmand med Ret til for denne ogsaa at tilkøbe sig Ejendomsretten. Og det var ikke enkelte spredte Gaarde, men hele Landsbyer. Og for at nævne et Par Exempler anføres, at Frands Brockenhus til Egeskov 1552 fik Skøde paa saa godt som hele Krarup Sogn (tolv Gaarde i Krarup, otte i Snarup og fem i Søfælde) med Ret til at tilforhandle sig Ejendoms-

retten. Efter en endnu større Maalestok gik det til 1573, da Erik Rosenkrans ved Magelæg fik Ret til at tilkøbe sig Ejendomsretten over alle de jordegne Bønder paa Taasinge, omtrent 160. Netop denne i saa rigt Maal givne Tilladelse blev en væsentlig Kilde til den haardnakkede Kamp, der i henved to Hundrede Aar førtes imellem Herlighedsejerne paa den ene og de jordegne Bønder paa den anden Side. Ad mange Veje søgte Herlighedsejerne at tilvende sig Ejendomsretten over de dem underlagte Selvejere. Ugunstige Tider, Misvækst og »Fædød« bidrog til, at mangfoldige jordegne Bønder maatte give dem under Herremandens Værn. Selv Kong Frederik den anden søgte paa flere Maader at erhverve Ejendomsretten i jordegne Bøndergaarde. 1578 fik Lensmanden paa Tranekær Fuldmagt til at købe Bonderetigheden i en Del jordegne Gaarde paa Langeland. 1580 udgik der omtrent ligelydende Breve til Lensmændene paa Varberg og Koldinghus, og disse Breve gik ud paa, at da endel jordegne Bønder havde klaget over at være satte for højt i Kronskyld, der bevirkede, at mange Gaarde laa øde, saa skulde Lensmændene foreholde dem, at dersom de vilde afstaa deres Bondeejendom og lade sig indskrive i Jordebogen for ufri Bønder, skulde deres Landgilde blive nedsat. Lignende Bestræbelser — siger Dr. Fridericia — spores dog ikke under de følgende Konger, tværtimod bleve mangfoldige jordegne Bønder Adelens Fæstebønder, og fra Fæstebønder Ugedagstjenere med Fritagelse for at betale den kongelige Landskat. Indsendelse af en Seddel som Bilag ved Lensregnskaberne var nok til at faa Bønder, som antoges til Ugedagstjenere, udslettet af Skattelisten.

Den jordegne Bonde havde kun sig selv at stole paa, medens Fæstebonden kunde kaste en god Del af sine

Bekymringer for Livets Ophold paa Herskabets Regning. Manglede han Sæde- eller Brødkorn, tyede han til Herskabet, hvor han i Reglen fandt den Hjælp, han søgte, om end mod Opmaal og Rente i dyre Domme.

I samme Omfang, som Herremændenes Rettigheder steg, maatte Bøndernes synke. Foruden den *fulde Skat*, som de jordegne Bønder maatte betale, havde de en Del Forpligtelser i Form af Krigsstyr, Ægt og Arbejde (Innæ) og det ofte besværlige *Gæsteri*. Den Pligt, at jordegne Bønder skulde udføre Ægt og Arbejde til de kongelige Slotte udvidedes efter 1536 i en betydelig Grad. Kronen ansaa sig for berettiget til at kræve Ægt og Arbejde til Slotte og Ladegaarde saa vel af Selvejer som Landboer. Det tidligere spredte Gods inddroges efterhaanden ved Køb og Mageskifter i større samlede Godser; dertil kom, at Avlingen til Slotte og Ladegaarde efterhaanden udvidedes og krævede mere Arbejde, end Gaardsædemændene og Ugedagstjenerne kunde overkomme. At Bønderne modsatte sig, hjalp intet. Kongebreve og Domme vidne om, at Selvejerne maatte bøje sig.

Saaledes fik Bønderne i Hads Herred 1545 Befaling om at gøre Arbejde til Aakær med at pløje, harve, høste og køre Gødning, og hvem, der trykkede sig derfor, skulde Lensmanden sætte fra og andre Arvinger paa Godset igen. De paastode Fritagelse som deres Forældre før dem, men Dommen ved Kongens Retterting gik dem 1552 imod.

1546 sad Kronens Bønder og Tjenere paa Gedser Gods Ordren til Ægt og Arbejde overhørig, men de fik strængelig Ordre til at rette sig efter Tilsigelsen.

Folmer Rosenkrans til Stensballegaard havde ved Magelæg med Frederik den anden faaet Herlighedsret i en jordeggen Gaard i Vær Sogn. Bonden Mads Kle-

mentsen havde ydet billig Afgift til Kronens Slot Aakær. Nu vilde han vide, om Rosenkrans med den hidtil ydede Afgift og det aarlige Arbejde vilde tilsige ham og hans Hustru fri Frelse ubeskaaren paa deres Gaard. Rosenkrans fordrede imidlertid, at Mads Klementsens skulde være hans lydige og tro Tjener — og det vilde Bonden ikke række Haand paa. Ved Kongens Rettertingsdom 1560 blev Mads Klementsens dømt til at være Folmer Rosenkrans en tro, hørsom og lydig Tjener og give ham slig Landgilde, Ægt, Arbejde og anden Tyng, som han havde gjort til Aakær Slot.

1567 befalede Kongen baade jordegne Bønder og andre aarlig til Skjoldenæs at age ti Læs Ved, høste i tre og age Møg i én Dag aarlig for at skaane Ugedagstjenerne, der ikke kunde overkomme Arbejdet.

Bønderne i Hald Len, der hidtil havde været fri, fik 1570 Befaling til fremtidig at yde Arbejde til Gaarden. Ligeledes fik alle jordegne Bønder i Andst og Malt Herreder 1579 Befaling til at yde Ægt og Arbejde til Koldinghus og Skodborg som andre Kongens og Kronens Bønder i Lenet og saaledes flere andre Steder, hvor Selvejrbonden vægrede sig ved at gøre Hoveri sammen med Ugedagstjenerne.

Kampen fortsattes igennem Frederik den andens og de følgende Kongers Tid, efterhaanden som Mageskifter og Handel med Jordegods havde bragt Strøgodsset og jordegne Gaarde under nærliggende Herregaarde.

Bestemmelserne i Kristian den femtes Danske Lov, »at Herlighedsejerne ikke maatte besvære Selvejrbønder med utilbørligt Arbejde, og ej videre, end hvad Billighed kan udkræve, som eragtes at være den fjerde Del mod en Fæstebonde,« blev næppe taget til Følge. Klager over udvidet og paalagt Hoveri lyder lige saa

vel fra Selvejerne som fra Kronens og Adelens Fæstebønder.

To velhavende Bønder i Vester-Aaby Sogn, Johan Olufsen i Kragegaard og Anders Andersen i Pejrup, havde 1702 erhvervet hver en Halvdel af Ejendomsretten i et Bolsted paa noget over 2 Tdr. og 5 Skp. Hartkorn. Herligheden af Stedet tilhørte Knud Krag, men Landgilden var henlagt til Aaby Kirke. Nu havde Herlighedsejerne meddelt de nævnte Bønder Fæstebrev paa Stedets Grund under den sædvanlige Ordlyd, at der skal gaa og gives efter Loven, men der var ikke krævet Hoveri, kun to Slettedaler i Penge. Nogle Aar senere — ved Skøde af 18. Oktober 1807 — overgik Herlighedsretten til Justitsraad Børge Trolle paa det nærliggende Nakkebølle, og nu krævede han Hovning af den nævnte Halvgaard. Da Bønderne ikke vilde finde sig deri, førte den strænge Herre dem til Tinge, hvor han forlangte Anders Andersen og Johan Olufsen tilkendt at yde billig Hovning, og hvis de ikke vilde føje dem dertil, at have deres Fæste forbrudt. Joh. Olufsen gik ind paa Børge Trolles Forlangende, men And. Andersen paastod sig fremdeles frifunden for Børge Trolles uberettigede Fordringer, og Dommen gik ham imod. Han blev tilkendt at yde Børge Trolle to Hovdage ugentlig, »eftersom hans Fæstebrev ikke ham derfor befrier! — — — men melder, at han skal gøre og give af samme Grund, hvad med Rette bør ske, og sig efter Loven at forholde — —.« Saa blev Bonden tilkendt at yde Hoveri efter Hartkornet og betale Sagens Omkostninger med to Rigsdaler.

1731 mageskiftede Ejeren af Erholm, Konferensraad Simonsen, sig Aarup By til af Kong Kristian den sjette. Konferensraaden paastod da, at Peder Jørgensen

saa vel som de øvrige Mænd i Aarup By skulde yde Ægt og Arbejde og være Fæstere under Stamhuset Erholm. Dette vilde Peder Jørgensen ikke finde sig i, da én af hans Forfædre, Peder Andersen, havde genkøbt Gaarden af Kong Hans, hvem den var falden til, og nu havde hans Slægt i mere end 200 Aar boet og bygget der. 1532 havde Peder Andersens Søn Ole Pedersen ejet Gaarden og fik Biskop og Riddermænds Brev paa, at nævnte Gaard i Aarup skulde tilhøre ham og hans Arvinger, efter det af Kong Hans udstedte Skøde, som fri Ejendom. Men om Gaardens Frihed og Ejendomsret udspandt der sig desuagtet 1731 en længere Proces, hvor P. Jørgensens Søn, Jørgen Pedersen, optraadte med Kraft og Kækhed paa Faderens Vegne, og han gav ikke tabt, fordi han 1741 blev taget til Soldat i sit 37. Aar. Endelig kom en i 1746 nedsat Kommission til det Resultat, at Jørgen Pedersen ejede Bygningerne, men ikke Jorden. Han rejste derfor Sagen paany, og Højesteret dømte Konferensraaden til at betale Jørgen Pedersen 2000 Rdlr. og give ham Frihed til at rejse, men Gaarden skulde tilhøre Erholm.

II.

DE JORDEGNE BØNDER FORTSÆTTE KAMPEN FOR DERES SELVSTÆNDIGHED.

Tidens Slør dækker over mange af de Forhold, under hvilke de gamle Selvejerbønder afstod eller tabte deres Ejendomsret. Hvad der imidlertid er levnet fra hine Dages Kampe, giver Vidnesbyrd nok om, at det gik, som det kunde, og ikke altid som det burde. Vi have foran paavist, hvorledes Herlighedsretten til de jordegne

Gaarde afstodes af Kongen, og var den erhvervet med Ret til at tilkøbe sig Ejendomsretten, fulgte denne i mange, ja vel i de fleste Tilfælde af sig selv. Godsejerne havde mange Midler til deres Raadighed, hvorved de kunde tilvinde sig Ejendomsretten over de dem undergivne jordegne Gaarde. Men i mange Tilfælde tager Lensmanden eller Kongen den forurettede Bondes Forsvar. Under Paaskud af, at Møller Hans Hansen i Haarby havde forsidet sin Mølle (ladet den forfalde), sætter Herlighedsejeren, Gjerd Drefeld, ham fra Møllen. Den ulykkelige Mand klager til Kongen, som 1515 giver Lensmanden Eske Bille paa Hagenskov Ordre paa, at han skal tage nogle agtede Dannemænd med sig for at undersøge, om Mølleren i Haarby virkelig saaledes har forsidet sin Mølle, at han ikke tør nyde den efter Kong Hans' Brev.

Karine Ejlers gjorde Tiltale mod Lensmanden paa Hagenskov, Ejler Rønnow, fordi hendes Fædrene Gaard i Saltofte var hende og hendes Søkende frakommen, købt ind under Kronen, og en anden Bonde sat dertil. Paa Kongens Retterting blev Lensmanden frikendt for Karines Tiltale, da hendes Fader, Niels Krødt, 1558 formedelst Armod havde opbudt Gaarden paa Tinge, hvor ingen Frænder vilde kende sig ved den, opbygge den eller betale Skatter. Nu havde Bonden, som var sat i Gaarden, opbyggt den og skulde beholde den. Desuden havde Niels Krødt selv paa Tinge bedet Lensmanden om for Guds Skyld at benaade ham, saa han kunde blive fri for Gaarden, thi han kunde ikke holde den.

Ingeborg Bilde til Søholm lod 1567 en jordegne Bonde i Frøslev i Stevns udkaste af sin Gaard under det Foregivende, at Bonden havde handlet uredelig med

nogle Oldensvin; men Jomfru Bilde dømtes til at sætte Bonden i Gaarden igen.

Da Adelen ikke maatte købe Selvejergods, lod Fru Margrete Friis til Egelund 1589 en af sine Fæstebønder købe en jordeggen Gaard for derpaa at sagsøge ham for 50 Rdlr. og ved Indførsel at tilvende sig Gaarden, men Forfølgning mod Bonden nægtedes.

Enken Anne Niels Olufsens havde Part i en jordeggen Gaard, som de andre Medarvinger solgte til Fru Helvig Hardenberg til Arreskov, der uden Enkens Vidende havde erhvervet Tilladelse dertil. Enken lod da 1596 Fru Helvig tiltale, men den mægtige Frue lod udtage tolv Samfrænder, der takserede Annes Part, og Retten dømte, at hun skulde lade sig nøje hermed. Men det er, som der klinger et Medlidenheds Suk for den fattige Bondes Enke, der saaledes maatte vige fra sin Slægts Gaard, naar Dommen derefter lader Kongen tilføje: »Dog haver Brede Rantzau, vor Mand og Tjener, bevilget, at Fru Helvig eller han selv skal give Anne 40 Daler for vores naadigste Forbøn og hendes Armods Skyld, og dersom hun vil beholde sin Anpart i nævnte Gaard, da at betale hende det, som kristeligt og billigt er.«

Før 1664 var Kongens og Kronens Rettighed i nogle jordegne Gaarde overdraget til Gisselfeld med Ret til at tilhandle sig Ejendomsretten fra vedkommende Bønder. Senere var en anden Gaard i Dalby Sogn (1693) af Peder, Aage og Morten Mortensen skødet til Gisselfeld, »fordi den tildels var øde«, og Ejerne manglede Midler til at besætte den med, ligesom heller ingen vilde tage den i Fæste.

En Gaard i Højelse var 1689 i afskediget Sognepræst Claus Hansens Besiddelse. Det var en gammel

jordegen Gaard, der i Tiden fra 1554 til 1664 har været solgt fra Bruger til Bruger indtil Claus Hansen købte den sidstnævnte Aar af daværende gamle Bonde Mads Pedersen, der havde forklaret, at Gaardens ældre Ejere selv havde valgt Gisselfeld til deres Værn og Forsvar mod dem, som i nogen Maade vilde gøre dem Skade, og det havde de gjort ad Frivillighedens Vej. De havde derfor ydet aarlig 2 Mk. i Penge, 1 Mk. 4 Sk. i Stød foruden Gæsteriafgift. Ved Skyldsætningen 1690 sattes Gaarden for 8 Tdr. Hartkorn, hvilket gav Anledning til, at man fra Gisselfeld fordrede en højere Afgift. Claus Hansen undslog sig for den, da Gaarden var en Selvejergaard, og Gisselfeld kun havde Ret til Herligheden og det fra tidligere Tid bestemte Vederlag. Men den rige Godsejer tog ikke i Betænkning at fastholde sin Paastand og benytte sig af Præstens Uformuenhed og Frygt for Retstrætte til at skaffe sig en Fordel paa hans Bekostning. Den gamle Præst maatte saaledes, for at slippe fri for en forhøjet Afgift i sin egen og Kones Livstid, afstaa Ejendomsretten til sin Gaard.

I Vesteraaby ved Faaborg var der hen ved 1580 mindst 15 Selvejergaarde, men i Løbet af en Snes Aar svandt deres Tal betydeligt ind. 1579 blev Herligheden til fire af dem med Ret til at tilkøbe sig Ejendomsretten overdraget Knud Venstermand til Finstrupgaard, og flere fulgte snart efter. Disse Gaarde stode alle for »*vekslende Landgilde*«, det vil sige, de gav det ene Aar *Rug*, det andet Aar *Byg* og det tredje Aar *Havre*, og desuden vekslende de i tre Aar med et Faar, et Lam og en Gaas, men hvert Aar Smør, Gæsteri- og Erridspenge. 1610 var der foruden nogle Gaarde, hvis Landgilde var henlagt til Kirke og Præst, kun tre jordegne Gaarde tilbage, hvis Herlighed henlaa under Lensmanden paa Nyborg

Slot. Den ene af dem gik tabt under eller efter Krigen 1660, den anden, der tilhørte den hæderlige Bonde Gunde Nielsen, holdt sig trods mange Trængsler lige til 1675, da han blev sagsøgt for en Gæld paa 200 Rdlr. til den mægtige Ridefoged Peter Børtning paa Rantzausholm. Gunde Nielsen havde for længe siden lovbudt sin Gaard paa Tinge, nu lovbød han den paany til en anden Ridefoged, Henrik Wrangel, imod at beholde et Gadehus og to Skæpper Sædeland i hver Mark med Foder og Græs til en Ko, men det vilde Wrangel ikke gaa ind paa. Han vilde have Gaarden for Ingenting. Gunde Nielsen maatte træde fra Gaarden for at tage Bolig i Huset, men hvad han havde ønsket at beholde som Husmand, maatte han slaa en Streg over.

Der var tre Bønder i Aaby, som ydede deres Landgilde til Sognepræsten og Kapellanen i Faaborg, og dem regnede man med til de jordegne Bønder, skønt deres Ejendomsret ikke var meget værd. To af disse tilhørte de gamle Sandemænd Kristoffer Hansen og Kristoffer Markvardsen, som 1669 forlode de faldefærdige Gaarde. Jorden blev udlejet til Fogden paa Nakkebølle, og den ene Gaard faldt ned af sig selv. Det sidste, man har om disse to Bønder, er et sørgeligt Tidsbillede. Under en Sag, som opstod i Anledning af et blodigt Slagsmaal 1675, fik man Brug for Salling Herreds Sandemænd. Det oplystes da, at den ene var død, de to jordegne Bønder i Aaby Kristoffer Hansen og Kristoffer Markvardsen vare begge gaaede fra deres Gaarde og geraadede i Elendighed, saa de gik omkring og tiggede Brødet, og om Hans Jensen i Ulbølle vidste ingen Rede.

Resten af den sidste jordegne Bondeggaard i Vester-aaby holdt sig til 1759, da de to Naboer, Lars Mortensen i Sølvbjerg og Henrik Rasmussen i Gellebrede, der begge

vare Fæstebønder under Brahetrolleborg, solgte deres halve jordegne Bondegaard i Vesteraaby til deres Hershkab, Grev Reventlow, for 325 Rdr. Gaarden var skyldsat for noget over 3 Tdr. 2 Skpr. Hartkorn.

Pejrupgaard

eller som den senere kaldes, Bondegaarden i Pejrup (Sydfyn), er en gammel jordegne Gaard, hvortil adskillige interessante Træk knytter sig. Gaarden tilhørte 1592 Søren Skrivers, og den stod da i Jordebogen for Nyborg Slot for vekslende Landgilde (første Aar 14 Skpr. Rug, andet Aar 16 Skpr. Byg og tredje Aar 27 Skpr. Havre foruden aarligt Gæsteri og andet Smaaredsel.) Søren Skrivers Søn Mogens Sørensen havde allerede 1593 modtaget Pejrupgaard, og han var inden 1600 bleven Herredsfoged i Salling Herred, hvilket Embede han beklædte til sin Død 1637, men efter den Tid gik det tilbage for Enken Maren Mogens Sørensens, og da Landets Pengevæsen var kommen i Uorden efter Kristian den fjerdes kostbare Krige, gik det ud over Kongens og Kronens Gods og ikke mindst de jordegne Gaarde, som uden videre maatte pantsættes *»for ydet Forstrækning«*. Pejrupgaard maatte saaledes dele Skæbne med saa mange andre jordegne Gaarde, og blev i Foraaret 1653 tilligemed en Del andet Jordegods udlagt til Falch Gjõe for hans Forstrækning til Flaadens Udrustning, over 3000 Rdlr. Men ved denne Panthavers paafølgende Død overgik Nakkebølle til Niels Krabbe, som fik fornyet Stadfæstelse paa Pante- og Herlighedsret til Pejrupgaard. Paa flere Maader søgte man at fravriste Arvingerne Ejendomsretten, men de holdt fast med en forunderlig Sejghed, skønt de indbyrdes kivedes om Besiddelsesretten. En af disse, Palle Kristensen paa Højrupgaard,

tog sig imidlertid for midt under Krigen 1659 at ind-sætte sin Datter Maren Pallesdatter i Gaarden, og 3 Aar senere var dens Bygning meget slet, hvilket gav Anledning til, at en anden Medarving, Henrik Wrangel, der netop var Foged paa Nakkebølle, paa egne og øvrige Medarvingers Vegne 1662 fik fældet følgende Dom over sin egenmægtige Svoger:

»Da efterdi det bevises, at Palle haver indsat sin Datter i Maren Mogens Sørensens jordegne Gaard i Pejrup uden Øvrighedens og hans Fuldmægtiges Tilladelse, hvorudover Gaarden, som til Nakkebølle er pantsat, er ruineret og øde og ej har givet Landgilde og kongelige Skatter, saa bør Palle Kristensen betale denne Gaardfældning, Landgilde, Hovning osv. inden femten Dage tilligemed Sagens Omkostninger eller lide Nahm og Vurdering i Gods og Formue.« —

Palle var ikke tilfreds med denne Dom, hvilket igen gav Anledning til nye Stridigheder imellem ham og Wrangel. For at dække en anden Fordring paa 227 Rdlr., som Wrangel havde, tilbød Palle et Pantebrev paa 250 Rdlr., en Obligation paa 200 og en Del Jordegods i Jylland og Fyn, men Wrangel vilde ikke modtage »*slig Scharens Udlæg*« for sine rede Penge. Han kunde ikke for disse Papirer ombygge Maren Mogens Sørensens Gaard i Pejrup. Palle havde ingen Penge, hvorfor Wrangel søgte at fravende ham hans gode Bøndergaarde i Højrup; men nu tilbød han at opbygge Pejrupgaard, et Tilbud Wrangel heller ikke vilde modtage, men lod sig indføre i to af Palles bedste Gaarde i Højrup den 10. December 1664.

Palle blev nu vred, og Striden blev heftig, men Pejrupgaard stod øde, indtil Palle paa ny med øvrige Medarvingers Minde maatte tage sig af den, men nu kom

Wrangel igen og vilde lægge sig der imellem, skønt han havde de fleste Medarvinger imod sig. Kort at fortælle: Den stridbare Foged paa Nakkebølle opnaaede ikke sin Hensigt at faa Gaarden tildømt Nakkebølle, da en af Medarvingerne, Jørgen Josefsen, klarede sig saa vel i Gaarden, at han indkøbte seks Søsterlodder, inden han fik Wrangels Minde til 1669 at sælge Gaarden til Henrik Andersen i Pejrup.

I det følgende Aarhundrede fandt en ny Kamp Sted om Bondegaarden i Pejrup. Joh. Fred. Cicignon til Nakkebølle vilde gerne have Gaarden helt og holdent ind under sin Hovedgaard; saadan en jordegne Gaard midt i hans Gods var ham en Torn i Øjet. Det var trykkende Tider for Bønderne. Kvægsygen havde gentagende Gange revet op i Gaardens gode Besætning, og daværende Ejer, Peder Nielsen; gav da efter for Cicignons glimrende Tilbud og solgte sin Ejendomsret i Gaarden under 23. November 1762 imod at faa udbetalt kontant 800 Rdlr. medens han fremdeles skulde besidde Gaarden som Fæster *uden Hovning og Landgilde*. Hans Sønner skulde efter ham tiltræde den uden Indfæstning, og disse skulde holdes fri for Soldatertjenesten. Desuden forbeholdt Peder Nielsen *for sig selv, sine Sønner og Sønnesønner*, Ret til, i Fald Nakkebølle enten skulde sælges eller overgaa i anden Families Eje, at genindløse Gaarden for de 800 Rdlr.

1815 blev Nakkebølle solgt ved offentlig Auktion, og Peder Nielsens Sønnesøn, der sad som Fæstebonde i sin Bedstefaders jordegne Gaard, var nu i sin gode Ret til at paastaa sin Gaard genindløst for de 800 Rdlr., hvilket ogsaa skete under 30. December 1816.

III.

MAALSBØNDERNE.

Paa samme Maade, som de gamle jordegne Gaarde Tid efter anden maatte yde Ægt og Arbejde sammen med Fæstebønderne, blev den oprindelige billige Kendelse til Herlighedsejerne under Navn af Husbondhold i Tidens Løb mange Steder lige frem en almindelig Indfæstning. Vi finde fuld Stadfæstelse herpaa ved at følge enkelte jordegne Gaardes Historie igennem Kampen for Selvstændigheden, indtil der enten kun var Navnet tilbage, eller de ligefrem bleve almindelige Fæstegaarde.

De gamle Maalsbønder dannede en egen Klasse blandt de jordegne Bønder. De havde den Forpligtelse at yde visse Produkter til Slottets eller Lensmandens Husholdning og at holde en vaabenfør Mand som Portvagt ved det Slot, hvorunder de hørte. Et Stykke af et Par saadanne gamle Maalsgaardes Historie — den ene under Hagenskov, den anden under Nyborg Slot — giver et godt Indblik i deres Pligter og Rettigheder, Ejerskifte, Arv og Søkendeskitte, i hvilke Forhold de jordegne Bønder langt ned i Tiden delte Vilkaar med adelige. Ligesom Adelens Jordegods ved Arv- og Søkendeskitte deltes efter Hartkorn, saa deltes Selvejergodset i Broder- og Søsterparter, kun med den Forskel, at Medarvingerne i de fleste Tilfælde kun havde den uindløste Medejendomsret til deres Fædrenegaard af det blotte Navn. Derfor hedder det i Kristian den femtes Danske Lov: »Selvejer Bonde, som besider nogen Bondegaard, skal bruge alle Gaardens Eje baade i Skov og Mark, og ingen af de andre Medarvinger skulle bruge noget af Gaardens Tilliggelser, men annamme fyldist af den, som Gaarden besider, hvis den kand ydermeere taale over den

sædvanlige Tynge, efter dens, som Herligheden haver, og Samfrænders Tykke.«

Mygindgaard

tilhørte Kong Hans, der imidlertid gerne vilde sælge den, og en Handel med Anders Lauridsen i Smerup, der var bleven enig med Kongen om at give 160 Øksne for Gaarden, kom ikke i Stand, da Lensmanden paa Hagenskov, Christjern Sommer, og Herredsfogden i Baag Herred, Hans Andersen i Bukkerup, lagde sig derimellem eller, som det hedder, »forvendte det for Anders Lauridsen«, fordi han ikke vilde give dem stor Gunst eller Gave derfor, medens Hans Andersen selv 1513 lod sig forlene med Gaarden. Denne myndige og hensynsløse Mand havde allerede i Kong Hans' Tid erhvervet sig selv og sin Slægt Ejendomsbreve paa flere af de Gaarde, der hidtil havde været Fæstegaarde under Slottet imod, at Jordebogens Indtægter (Landgilden) dog ikke maatte forringes. At han ogsaa har erhvervet sig Ejendomsbrev paa Mygindgaard, er let at forstaa, da han, saalænge Chr. Sommer var Lensmand, omtrent kunde handle, som det bedst passede for ham. Saaledes lod han to Bolsteder i Bukkerup nedbryde og lagde Jorden ind under sin Gaard, uden at han deraf gav nogen Ydelse til Slottet. Mygindgaard har han rimeligvis overladt til sin Søn, den senere Ejer

Jeppe Hansen, om hvem vi vide, at han foruden en Datter, Dorthe, havde to Sønner, hvoraf den ældste, Hans, maa have været opkaldt efter sin Bedstefader, den myndige Herredsfoged i Bukkerup. Jeppe Hansens Datter, Dorthe Jeppesdatter, var senere gift med Niels . . . , hvis Tilnavn vi ikke kender, der maa have haft Gaarden i Eje, da baade Jeppe Hansens og Niels' Arvinger

Aar 1570 udstedte et Skøde i Tingsvidneform, hvor den ærlige Dannesvend Claus Persen i Mygind har faaet fuldt Tingsvidne af otte trofaste Dannemænd, at de nævnte Arvinger; Hans Jeppesen og dennes Broder tillige med Claus Nielsen paa egne og tre Søstres, Dorthes, Ane og Marie Nielsdatters Vegne, samt Peder Nielsen paa egne Vegne, tilskøder deres Frænde *Anders Clausen*, der var de første Arvingers Morbrodersøn, den Søsterlod i hans Bondegaard, der var falden efter de sidste Arvingers Farmoder, Dorthes Jeppesdatter.

Af Anders Clausens Børn kender vi Simon, der var Herredsfoged i Baag Herred 1599, samt Søren, Niels og Jens Andersen.

1590 den 30. Maj udsteder Herredsfoged Anders Hansen i Lilletoft et Tingsvidne paa, at Hans Clausen i Mygind inden Tinge skøder og afstaar fra sig og sine Arvinger en fuld Broderpart i den Maalbondegaard i Mygind, hans Broder Anders Clausen ibor, til nævnte Anders Clausen, det være Huse, Agermark, Eng, Skov ogsaaavidre.

Ni Aar senere, 1599, var den ældre Anders Clausen død, og Herredsfoged Simon Andersen i Lilletoft udsteder da Tingsvidne for to af hans Sønner, Søren og Niels Andersen født i Sønderskov, at de sælger og skøder al deres Lod og Del, som de arveligen tilkommer i den Maalbondegaard i Mygind, som Anders Clausen nu ibor efter deres salig Fader Anders Clausen og Broder Jens Andersen.

Saalænge Erik Hardenberg var Lensmand paa Hagenskov, spores ingen Forandring i den gamle Maalsgaards Rettigheder, men da Jakob Ulfeld 1605 fik Lenet underlagt, sættes Mygindgaard i en ret betydelig Landgildeydelse: 3 Ørter (30 Skpr. Rug), 5 Ø. (60 Skpr. Byg

og 22 Skpr. Havre) og 2 Dlr. Gæsteri. De to andre Gaarde i Byen, hvor Claus Hansen og Bendt Lauridsen boede, stode for samme Landgilde. Anders Clausen sad endnu ved Gaarden 1605, men 1610 staar Peder Andersen for den, men er i Tiden fra 1647 til 1651 afløst af Anders Johansen, hvis Gaard ifølge Synsvidner efter Svenskekrigen af 24. September 1660 var meget ruineret paa alle Huse, hvis Brøstfærdighed efter hin Tids Forhold ansloges til den anselige Sum 100 Slettedaler. De to andre Gaarde i Byen vare ligeledes slemt medtagne. Den ene var brøstfældig paa Vinduer, Døre, Loft og Tag m. m. for 70 Slettedaler den anden for 90.

Der stod Trætte om Mygindgaard allerede før 1652, saa Anders Johansen havde ikke stor Glæde af at sidde i en jordegne Gaard. Fra flere Sider brøde Arvinger fra ældre Slægtled ind med deres Paastande. 1652 den 8. Marts udsteder Herredsfoged Isak Movridzen paa Helnæs et Tingsvidne paa, at Jørgen Feddersen Amager havde irettelagt et Tingsvidnebrev paa Skovby Herreds Ting af 5. Septb. 1651, at Anders Simonsen i Favrstrup og Johanne Simonsdatter i Allesø indgaar Forlig med Anders Pedersen, til hvem de skøder og afhænder al deres Lod og Del i den Ejendoms Bondegaard i Mygind, som han nu bebor, og som deres salig Fader tilforn iboede, og takker Jørgen Feddersen for god Betaling. Efter denne Adkomst fremstod Jørgen Feddersen og tog paa Anders Simonsen og Søsters Vegne Anders Pedersen i Haand og skødede og afhændede til ham og Hustru Anne Nielsdatter al deres Arvedel i Mygindgaard efter deres salig Fader Simon Andersen og afdøde Faster Birgitte Andersdatter, som døde i Mygindgaard.

Samme Aar den 25. April udstedte Herredsfoged Isak Movridzen et nyt Tingsvidnebrev til Fordel for

Anders Pedersen, at Laurids Andersen Mygind solgte og afhændede til Anders Pedersen og Hustru, alt hvad han kan være berettiget efter sine salige Forældre, Anders Clausen og Johanne Simonsdatter, i Mygindgaard, hvor de boede og døde.

1664 laa Gaardens Herlighedsret endnu under Hagenskov Slot, men inden 1688 var den overgaaet til Odense Hospital og Gymnasiet sammesteds, saaledes at Hospitalet ejede 1 Td. 5 Skpr. og Gymnasiet 11 Td. 2 Skpr. Hartkorn. 1688 var Laurids Christensen og senere Isak Jørgensen Ejer af Gaarden, men den Ejendomsret, der nu var levnet, var ikke stor; der maatte *ydes saa rigeligt* Landgilde, som nogen Fæstegaard af samme Størrelse skulde yde. Der skulde betales Indfæstning og Fogedpenge, om end det gik under det mere dækkede Navn: Stedmaal eller Husbondhold. Der skulde afgives Ægtkørsel med de jordegne og Hovning eller Penge derfor med Fæstebønderne. At være Husbonden (Herlighedsejeren og hans Fuldmægtig, Ridefoged eller Ladefoged) hørig og lydig fulgte af sig selv, og de Forretligheder frem for »ufri« Hovtjenere, bleve yderligere beskaarne, saa der tilsidst kun var Navnet tilbage. Et Par Fæstebreve fra forrige Aarhundrede give tilstrækkeligt Vidnesbyrd om de daværende Tilstande.

Den 12. Juli 1726 udsteder Direktionen for Odense Hospital og Communitet Fæstebrev til Ungkarl Movrids Isaksen paa Halvdelen af hans Fader Isak Jørgensens Gaard i Mygind By, hvis fulde Hartkorn var 13 Tdr. 5 Skpr. 3 Fdk. 2 Alb., som Faderen godvillig har opladt, lige som han maa nyde den anden halve Del efter Isak Jørgensen og Hustrus Død. Movrids Isaksen maatte straks tiltræde, nyde og bebo sin Livstid bemeldte halve Bondegaard, saalænge han deraf i rette Tider yder og

leverer i Landgilde efter Jordebogen, som er af den hele Gaard 3 Td. 6 Skpr. Rug, 7 Td. 4 Skpr. Byg, 2 Td. 6 Skpr. Havre, 1 Alb. Penge og 2 Daler Gæsteri samt forrette Hovning eller svare Penge derfor efter Direktionens Bestemmelse, endvidere i rette Tider at udrede og betale alle kongelige Skatter, samt være det ham foresatte Herskab horig og lydig, holde Gaardens Bygninger i forsvarlig Stand, Jorden gøde og dyrke, Skov opelske, lægge Humlekuler, plante Pile og Frugttræer, Markerne med Grøfter og Stengærder forsvarlig hegne og ellers i By og Mark holde god Fred og Skik med sine Naboer og Bymænd. Han maa afholde sig fra at bortvende eller forringe noget af Gaardens Tilliggende og udi det øvrige rette sig efter kongelige Forordninger. Til Husbondhold har han betalt tyve Rigsdaler.

Hen imod Slutningen af Aaret 1756 var den gamle Isak Jørgensen afgaaet ved Døden, og da Enken var 73 Aar, oplod hun Gaarden til Fordel for Sønnen, som jo alt i 30 Aar havde besiddet en Halvdel deraf, men Gaarden havde nu atter skiftet Herskab. Dens Herlighedsret var overgaaet til Grev Rantzau til Brahesborg; den maatte saaledes fæstes paa ny, og den blev ikke billig. Men forinden Fæstet kunde bringes i Orden, maatte der foregaa Skifte og Deling imellem Enken og hendes Børn: tre Sønner og tre Døtre. De to Døtre gave straks Afkald paa videre Arv, medens den tredje, der var forlovet, skulde have et Bryllup saa godt som 200 Slettedlr. De to Sønner fik hver 260 Slettedlr. og et Stykke Ejendoms Eng (Særkøb) til 2—3 Læs Hø. Enken afstod Ejendomsgaarden til sin Søn Movrids imod en aarlig Aftægt af 12 Skpr. Rug, 12 Skpr. Malt, 10 Skpr. Boghvede, 4 Skpr. Havre, 3 Skpr. Humle, 1 Skp. Salt, $\frac{1}{2}$ Skp. Sigtemel, 1 Side røget Flæsk, 4 fede Gæs,

4 Skpr. Æbler — alt tillavet. Endvidere 1 Ko og 3 Faar i Foder og Græs, 2 Læs Brænde og 8 Læs Tørv.

Under 21. Januar 1757 er der af Grev Chr. Rantzau udstedt Fæstebrev til Movrids Isaksen paa den halve Del i den Bonde-Ejendomsgaard, som hans Fader Isak Jørgensen fradøde, med alt dens rette Tilliggende i Mark og By, at nyde, bruge og i Fæste at beholde hans Livstid, imod at svare alle kongelige Kontributioner med den sædvanlige Landgilde efter Jordebogen (rigtignok forøget med $3\frac{3}{4}$ Fdk. Rug, 1 Skp. $3\frac{1}{2}$ Fdk. Byg og 1 Skp. Havre) og Hovningspenge 3 Rdlr. saa længe, der ej forlanges Hoveri. Endvidere Ægtkørsel med andre fri Tjenere paa Godset. Han holder Gaarden med Besætning og Sæd i vedbørlig Stand og Drift og for øvrigt rette sig efter Hs. kgl. Maj. Forordninger, være mig og min Fuldmægtig hørig og lydig, alt under dette Fæstes Forbrydelse. I Indfæstning og Husbondhold har han betalt 50 Rdlr. og desuden en Tiendedel i Fogedpenge med 5 Rdlr. .

Eskelund.

Det ældste Ejendomsbrev paa denne Gaard er udstedt af Kong Valdemar (Atterdag) fra Nyborg Slot 1370, hvorved Kongen vitterliggør, at han af Gunst og Naade havde bevilget, at Hans Gommesen, som hidtil havde tjent til Nyborg, maatte kvit og frit nyde, bruge og beholde uden al Besværing og Tynge al hans Gaards Tilliggende efter hans Ejendomsbrev, der havde været fremlagt, lige som Kronens andre Maalsmænd, dog at han rettede for sig til Nyborg Slot, alt hvad hans Ejendomsbrev indeholdt.

Det følgende bekendte Brev Gaarden angaaende er udstedt af Kong Kristian den første 1460 og er en

Stadfæstelse af dens Friheder som kongelig Maalsgaard i Henhold til Kong Valdemars Brev. Der var nævnte Aar gjort Indsigelse imod Gaardens Friheder af Anders Madsen paa Holme Lods Vegne. Han forment da, at Claus Bruns Moder, der ejede Gaarden, skulde og burde skatte med dem i deres Lod, hvortil Cl. Brun svarede, at hans Moder var maalfri, hvilket hun beviste ved Kong Valdemars Brev, som Kongen og Raadet fandt det retfærdigt at efterkomme i alle Ord og Punkter. Paa Marsken Claus Rønnows Spørgsmaal, af hvem han saa skulde have sin Skat, svarede Kongen og Raadet, at Hr. Claus burde have sin Skat af Holme Lod, hvad som Skattebønderne bør at give, og hvad der gaar af Maalgods, det bør Kirstine at give.

1523 udsteder Frederik den første som udvalgt Konge til Danmark et Brev til Mads Brun i Eskelund, at han maa nyde og bruge nævnte Gaard i Ravndrup By med al dens rette Tilliggende for en ret Maalbonde, som hans Forældre har haft af de tidligere Konger i Danmark. Dog med saa Skel, at fornævnte Mads Brun og hans Arvinger skal aarlig give til Nyborg Slot Maalpenge, Gæsteri og hvad Andet, som findes med Rette at gøres og gives af samme Gaard.

1534 udstedte Oluf Rosenkrants, Hovedsmand paa Nyborg Slot, et Brev til Mads Brun i Ravndrup, at han havde gjort ham Nøje paa Rigens Vegne for den Karl, han skulde holde her i Porten, hvorfor han gav ham fri for samme Karl at holde, saalænge han sad for Lenet.

1577 var Gaarden i Ridefoged Knud Abrahams Besiddelse. Han haandhævede dens gamle Friheder og gav ifølge Jordebogen for 1592 kun det for en jordeggen Gaard sædvanlige Gæsteri $2\frac{1}{2}$ Mk. 8 Alb. og 10 Sk. i

Maalpenge, medens der af hver af de andre Gaarde der i Byen, der vare Kronens Fæstegaarde, gaves 1 Td. 2 Skpr. Hvede, 4 Skpr. Rug, 7 Skpr. Byg, 8 Skpr. Havre, 1 Galt, 14 Læs Ved, 6 Tdr. Kul, 1 Læs Hø, 1 Læs Halm foruden Gæsteri.

1646 købte Niels Ibsen Gaarden og betalte den paa Grund af dens Friheder med over 1000 Rdlr. Han fik de gamle Breve konfirmerede af Kong Kristian den fjerde. Han forment da, at den ej burde takseres som en almindelig Bondegaard, men som en fri Maalbondegaard, da der ej gaves aarlig under 15 Rdl. af den og kun 12 Sk. i Maalpenge, som er lig $2\frac{1}{2}$ Skp. Htk. foruden Gæsteri. Gaarden led meget i den svenske Krig 1658—60 og var næsten bleven afbrændt, men den takseredes dog 1670 af 8 jordegne Bønder for 640 Rdlr. med hvilken Vurdering baade Ejeren og Kreditorerne, til hvem den blev udlagt for Gæld, erklærede sig tilfreds.

Samtidig tabte Gaarden sit gamle Navn Eskelund, som den atter i vore Dage har genvunden. I Matriklen 1688 findes den anført som »Nr. 7 i Ravndrup, hvor Jesper Pedersen paabode«, dens Hartkorn 4 Td. 2 Fdk. 2 Alb. »under Lykkesholms Hovedgaardstakst«, hvilket sikkert kun vil sige, at Gaardens gamle Særrettigheder for en Del endnu respekteredes under Herlighedsejeren, da Gaarden hele hundrede Aar senere var Selvejergaard, idet Henrik Grønbeck ved Skøde af 27. Juni 1787 solgte sin »Selvejergaard Ravndrupgaard i Gislev Sogn, med Skov og 3 Fæstehuse af samlet Hartkorn 8 Td. 6 Skpr. 2 Alb. til Anne Catrine Bendtz, Enke efter Krigsraad Otto Lundgaard til Lykkesholm for 6330 Rigsdaler. Fra Lykkesholm blev Gaarden atter solgt ved Sønnesønnen Otto Lindegaards Skøde af 21. August 1839 til Kand. phil. Theodor Döcker. Ved Skøde af 17. Decbr. 1870

er Gaarden atter kommen under Lykkesholm. Dens Hartkorn er nu 12 Td. 5 Skpr. 3 Fdk.

IV.

KRONENS OG DE JORDEGNE BØNDERS VILKAAR FØR OG EFTER SVENSKEKRIGEN 1658.

Stedmaalets eller Indfæstningens Størrelse har igennem Tiderne været et temmelig paalideligt Vidnesbyrd om en Bondegaards Tilstand og Godhed. Caves en Bondegaard i Fæste uden Stedmaal, er man temmelig sikker paa, at den var, om ikke helt øde, saa dog meget slet. I de ældre Lensregnskaber opføres Stedmaal og Husbondhold (den ved Ejerskifte forbundne Kendelse til Herlighedsejerne) af jordegne Gaarde som Indtægtsposter, dels i Penge og dels i Kvæg (Øksne). Man faar af disse Regnskaber et Billede af Krongodsets Tilstand og Ydeevne, der stadfæster, hvad der fremgaar af andre Kilder, at Landboforholdene — i det mindste paa Øerne — vare bedre i Frederik den andens end i Frederik den tredjes Tid, da de ulykkelige Krige mod Sverige havde bragt Landet ned mod Afgrundens Rand.

Naar vi ad denne Vej ville søge en Udsigt over Forholdene i Frederik den andens, sammenholdt med Forholdene i Frederik den tredjes Tid, kunne vi drage Nyborg Len frem. Det omfattede omtrent det nuværende Svendborg Amt — den sydlige Halvdel af Fyn — hvis ældste i Rigsarkivet opbevarede Regnskaber omfattede Aaret fra 1. Maj 1578 til 1. Maj 1579, medens vi af en Stedmaalsbog og andre Kildeskrifter fra samme Len have et fyldigt Billede af Forholdene hundrede Aar senere.

I det nævnte Regnskabsaar (1578—79) fandt henved 80 Indfæstninger Sted paa Krongodset i Nyborg Len, og disse vare efter Tidsforholdene ingenlunde lave. Saaledes gav Mads Knudsen 20 Dlr. og 2 Øksne i Stedmaal af en Gaard i Saaderup; Jørgen Andersen i samme By gav 60 Dlr. af sin Faders Gaard; Jens Graver gav 22 Dlr. og 4 Øksne i Stedmaal af en Gaard i Thaarup; Jens Pedersen for en Gaard i Frørup 24 Dlr. og 5 Øksne; Jens Madsen af en Gaard i Kullerup 6 Øksne; Peder Hellesen af en Kirkegaard i Avnslev 6 Dlr. og 6 Øksne.

I Husbondhold af jordegne Gaarde gaves 1, 2 eller 3 Øksne: Lavrids Pedersen i Saaderup gav s. A. 2 Øksne af sin Faders Gaard; Rasmus Nielsen af en Gaard i Trunderup ligeledes 2 Øksne; Jørgen Bertelsen af en Gaard i Stenstrup 2 Øksne, og Laurids Munk af en Gaard i Frørup 3 Øksne.

Den samme Pris paa Husbondhold var gængse i Hagenskov Len i Tiden 1640—50, idet Laurids Pedersen i Sønderby 1644 gav 1 Øksen af en Gaard sammeds: Lavrids Davidsen i Skydebjerg ligeledes 1 Øksen, og Lavrids Jørgensen i Voldbro 2 Øksne af hans Faders Gaard. Samtidig betalte man følgende Priser i Stedmaal af Kronens Fæstegaarde:

1642 gav Isak Movridsen i Vistorup 100 Rdrl. og 1 Øksen i Indfæstning af den halve Gaard paa Helnæs, som Hans Hansen døde fra. Hans Pedersen i Dreslette gav 30 Rdrl. og 2 Øksne af en halv Gaard, som Rasmus Nielsen døde fra. Hans Nielsen Kylling af en Gaard i Sønderby 90 Rdrl. og 3 Øksne. Erik Andersen i Voldtofte af en Gaard i Ebberup, som hans Fader Jørgen Lunde døde fra, 130 Rdrl. og 2 Øksne. Laurids Jørgensen af en Gaard i Skaarup 120 Rdrl. og 2 Øksne. 1643 gav Jørgen Findsen 27 Rdrl. og 2 Øksne i Sted-

maal af en halv Gaard i Søllested. Peder Pedersen af en Gaard i Sønderby 45 Rdlr. og 1 Øksen.

Under Odensegaard Len betaltes i Aarene før Karl Gustavs Indfald i Fyn højere og lavere Stedmaal efter Gaardenes Størrelse og Godhed. Saaledes gav Peder Laursen i Næsby 1655 120 Rdlr. og 4 Øksne af den Gaard sammesteds, som hans Fader døde fra. Hans Jørgensen i Lumby 40 Rdlr. i Stedmaal af den Gaard, som Mads Pedersen af Armod maatte træde fra. Samme Aar gav Hans Persen ligeledes for en halv Gaard i Bordesøe, som Peder Rasmussen af Armod oplod, 50 Dlr. Ligeledes gav Rasmus Christensen 20 Rdlr. af hans Faders halve Gaard i Allesø. 1656 fæstede Laurs Matzen den øde Gaard i Lumby Taarup, som Hans Knudsen rømte fra. Stedmaal 1 Pund (40 Skpr. Havre). Samme Aar gav Rasmus Nielsen i Tommerup 1 Øksen i Husbondhold af den halve jordegne Gaard, Anders Drud døde fra.

Af Nyborg Lens Regnskaber for de samme Aar ses det, at Husbondholdet her i Lenet nu blev ydet i rede Penge. Saaledes findes noteret for Aaret 1655: At Peder Hansen tog Husbondhold paa en jordegen Gaard i Holmdrup, som han Peder Andersen afkøbte: Penge 6 Dlr.¹ Jep. Jørgensen tog Husbondhold paa en jordegen Gaard i Sandager, som hans Fader oplod for ham, 12 Dlr. Niels Andersen tog Husbondhold paa en halv jordegen Gaard i Albjerg, som Anders Hansen frakom, 6 Dlr. Staffen Nielsen tog Husbondhold paa en jordegen Gaard i Gislev og gav i Penge 12 Dlr.

¹) 6 Dlr. = Slettedaler à 4 Mk., medens en Rigsdaler var 6 Mk. 6 Slettedaler var saaledes det samme som 4 Rdlr., en Pris, der efter hin Tids Forhold svarede til Værdien af en Øksen, d. v. s. en mager Staldstud.

Stedmaalet af Kronens Fæstegaarde synes at have været noget lavere i Nyborg Len, end i de ovenfor nævnte fynske Len. Saaledes fik Lavrits Andersen i Midskov paa Hindsholm 1655 den samme Gaard, som Jørgen Andersen døde fra, for 11 Dlr. i Indfæstning. Peder Hansen for den Gaard i Vindinge, som hans Moder oplod for ham, 59 Dlr. 32 Sk. Peder Pedersen fik en øde Gaard i Kværndrup for 4 Dlr. i Indfæstning. Hans Andersen ligeledes for en øde Gaard i Høje, som Rasmus Jensen paabode, 10 Dlr. Christen Pedersen fæstede ligeledes 1655 en Gaard i Gudme, som Anne Hansen oplod for ham, for 13 Dlr. 32 Sk.

Efter »den treaarige svenske Fejde« oprulles der igennem Tingbøger og Synsforretninger skrækkelige Billeder af det ødelagte Land: afbrændte, øde og ubesatte Gaarde uden Besætning og uden Sæd, hvor Folk ofte maatte gribe til de værste Udveje for at underholde Livet. Af det under Nyborg Slot hørende Bøndergods, Selvejer og Fæstegaarde, var der ifølge et 1662 optaget Syn 24 Gaarde i Frørup, men 8 af disse vare øde og helt afbrudte, 3 øde og tildels afbrudte, de andre mere eller mindre brøstfældige. I Lamdrup var der 3 Gaarde, der alle vare øde og afbrudte. I Vindinge, hvor der 1661 var 8 Gaarde helt afbrudte og øde, var der kun 1662 begyndt at bygge paa to af dem. De to Gaarde i Rosilde vare begge øde og afbrudte. I Bistaarup var der 5 Gaarde, men de 3 vare øde og afbrændte, og de 2 meget brøstfældige. I Ullerslev var 6 Gaarde afbrændte eller afbrudte, og 6 andre meget brøstfældige. I Avnslev, hvor Slottet før Krigen havde 14 Gaarde, var der ikke en eneste ved Magt, og 9—10 af dem vare øde og afbrudte. I Skalkendrup var der foruden den afbrændte Præstegaard 3 andre Gaarde afbrændte og øde, og 3

andre meget brøstfældige — den ene næsten helt afbrændt. Hele Hjulby med 16 Gaarde, hvorfra 12 hørte under Nyborg Slot, vare alle paa én nær øde og afbrændte. Hele to Aar efter Krigen var der endnu kun paabegyndt Bygning ved to af disse Gaarde.

Det maa ganske vist indrømmes, at Vindinge Herred og især Egnen ved Nyborg hører til de af Krigen mest medtagne Egne, men man har ikke faa Eksempler paa, at det stod ikke stort bedre til i andre Egne af Fyn. I Gudme Herred havde Slottet 119 Gaarde, men 37 vare øde. Værst var det i Gudme By, hvor 12 Gaarde vare øde, og kun 4 nogenlunde ved Magt. Af henved 60 Gaarde i Sunds Herred var der over 20 øde. Mange af de afbrændte og nedbrudte Gaarde bleve aldrig genopførte, og der gik mange Steder flere Aar hen, inden de øde Gaarde, selv om Bygningerne ikke helt vare nedfaldne, atter bleve besatte. Værst saa det ud for de jordegne Bønder, der maatte hjælpe sig selv, som de bedst kunde. Deres Ejendomme havde efter Krigen næsten tabt al Værdi. 1661 vurderedes en brøstfældig Ejendomsgaard i Korkendrup for 20 Rdlr. og en i Skalkendrup for 25 Sldr., medens en Ejendomsgaard i Refsvindinge, vurderet til 50 Sdlr., med hele dens Indbo blev udlagt for en Gæld paa 56 Sdlr. Hans Thorsen i Thurup, Baag Herred, gav 1663 sin jordegne Gaard til Herredsskriveren Peder Nielsen, for at han skulde lære hans Søn Mads Hansen at læse og skrive saadan, at han kunde tjene sit Brød derved. Selvejer- og Fæstebønder maatte ofte — ifølge Tingbøgernes Vidnesbyrd — gaa om med Pose og Stav for at bjerge Føden, ja selv Hungersdøden var ikke ualmindelig i Fyn.

Det saa sørgeligt ud overalt i Landet. Ifølge Uddrag af et Tingsvidne paa Stevns Herredsting af 11.

September 1660, »hvorledes Kgl. Majestæts Gods var ved Magt efter sidste Ufredstid«, fremgaar det, at i Hellested By var 8 Gaarde, hvoraf 1 var øde, og de øvrige kun havde høstet ubetydeligt og daarligt Korn. Af de 3 Gaarde i Smerup By var den ene øde og nedfalden, og de andre havde kun høstet ubetydeligt og daarligt Korn. Af de 8 Gaarde i Torøje vare 5 øde, og de 3 andre havde intet Korn høstet. Af de 2 Gaarde i Hammelev var 1 øde. Af de 5 Gaarde i Skørpinge vare de 4 ganske øde og de 3 af dem fuldstændig nedbrudte.

I Tryggevælde Len var Bøndernes Tilstand meget slet. Der var 41 hele, 23 halve og 7 Fjerdings-Gaarde ganske øde, hvor der hverken var Huse eller Folk. Desuden var der 34 Gaarde, hvis Beboere vare saa forarmede, at de ingen Sæd havde saaet. I Vordingborg Len udgjorde det øde Gods efter Krigen 194 Gaarde og 58 Huse.

Gaar man til Laaland ser det ikke bedre ud: I Branderslev vare alle Gaarde, der hørte under Halstedkloster og Ravnsborg Birk paa 1 nær øde og afbrændte. I Søballe var 16 Gaarde, men de vare alle øde og afbrændte. I Øster-Branderslev var 20 Gaarde, men de vare alle afbrudte af Fjenden og ødelagte, Bellenæs 10 Gaarde alle øde og afbrudte, Abelstorp 6 Gaarde ganske afbrudte og øde. I Sandby Sogn stod det en Smule bedre til; enkelte Gaarde havde faaet Lov til at ligge, ikke urørte af Fjendens eller Ødelæggelsens Magt, men dog saaledes, at de ikke vare helt afbrændte, nedbrudte eller øde. Af de 8 Gaarde i Taars vare 5 afbrændte og øde, og de 3 meget forfaldne. I Købelev, Utterslev og Horslunde Sogne stod det omtrent til paa samme Maade:

Ødelagte, øde og afbrudte Gaarde med »forarmede« Beboere.

Hvor en jordegne Bondegård havde mistet sine Bygninger, var det kun de færreste Ejere, der evnede at opføre dem paa ny. I de optagne Synsforretninger regnes Opførelsen af en afbrændt Gaard til 1—200 Rdlr. og derover. Peder Andersens jordegne Gaard (en Halvgård) i Trunderup var slet afbrudt og fandtes intet af Tømmer eller andet paa Stedet og vilde efter Synsmændenes Overslag ikke kunne opbygges, som den var før Krigen, under 120 Dlr. Hans Andersens halve Gaard i Kværndrup var slet øde og ingen Bygninger paa Stedet, vilde koste at opbygge 120 Dlr. En anden Gaard i Kværndrup (Hans Eriksens), der var afbrudt, vilde koste at opbygge igen 200 Rdlr. Frands Espensens Gaard i Bbjerg var øde og afbrudt, kunde ej opbygges som den før havde været under 200 Rdlr. Hans Hansens Halvgård i Høje var nedbrudt saa nær som Undertømmeret og Spærene paa Stuehuset, kunde ej genopbygges under 60 Dlr. Hans Andersens Gaard sammesteds, der var afbrudt, vilde koste at genopføre 150 Rdlr. Peder Jørgensens jordegne Gaard i Raarud, der var afbrudt saa nær som et lidet Stykke af Stuehuset, vilde koste at opbygge mindst 150 Rdl. 3 halve Fæstegaarde og et Gadehus i Heldager vilde koste at opføre igen 300 Rdlr.

Ifølge en ny Optælling i Sommeren 1664 af øde og ubesatte Gaarde for Nyborg Lens Vedkommende ser man, at der af Krongodset i Vindinge Herred endnu henlaa 80 øde og ubesatte Gaarde, en meget stor Del med afbrudte eller afbrændte Bygninger; men foruden disse vare 32 Gaarde nylig besatte uden Indfæstning og med 2—3 Aars Frihed for Landgilde, Ægt og Arbejde,

og dog hedder det om flere af disse ny Beboere, at de vare »forarmede, saa aldeles ingen Landgilde eller Kontribution til Kongelig Majestæt iaar kunne bekommes.« Mangen en jordeggen Bondegaard henlaa flere Aar efter hin Tid øde og ubesat, indtil den som herreløst Gods blev Kongen tildømt. Palle Christensens Gaard i Højrup henlaa endog, som vi nedenfor nærmere ville se, tolv til seksten Aar øde og ubesat.

Tyve Aar randt hen efter den ulykkelige »Svenske Fejde«, da vi for stedse maatte give Afkald paa de skaanske Provinser hinsides Sundet, og Krigens Saar vare langt fra lægte, da Kong Kristian den femte paa ny uden Nytte vilde prøve Styrke med Sverige. Vor Kraft som Stormagt var lammet baade udadtil og indad til, Adelen fortsatte med Inddragelse af Bondejord, Fæstebøndernes Vilkaar forværredes og Selvejernes Antal svandt meget stærkt ind. Vi standse derfor ved Aarene efter 1680 for at se Forholdene hos de jordegne Bønder i Fyn nærmere under Øje.

Hans Pedersen i Bovenise var 1682 bleven fradømt sin Gaard, som han efterlod i slet Tilstand, men klager over, at han ej har haft den fulde Frihed, som var ham tilsagt. Peder Nielsen fik under 16. Juli s. A. Gaarden uden Indfæstning, frit Bygningstømmer af de kongelige Skove og et Aars Frihed for Landgilde, Ægt og Arbejde.

1682 den 20. Oktober fik Jens Hansen sin Faders Gaard i Bovenise, som denne i Armod fradøde. Han fik to Aars Frihed for Landgilde, Ægt og Arbejde og gav ingen Indfæstning.

1683, 25. Januar, blev der oprettet Kontrakt med Søren Pedersen om afdøde Palle Christensens Gaard i Højrup, som i 12—16 Aar havde ligget øde og ingen vedkendt sig, hvorfor Gaarden 1681 blev Kongen tildømt. Søren Pedersen skulde nu i Løbet af tre Aar opføre de nødvendige Bygninger, men hvad det kostede mere end 70 Rdlr. skulde likvideres ham; fremdeles skulde han i tre Aar være fri for alle Kontributioner, Landgilde, Ægt og Arbejde med flere Friheder og Fordele.

Samme Aar, 2. Februar, fæster Hans Nielsen den Gaard i Millinge, som Ejeren Rasm. Hansen formedelst Armod rømte fra, hvorfor Gaarden, »da ingen for dens Avling nogen Kontribution derfor vilde svare«, under 26. Novbr. 1681 var Kongen tildømt. Fæsteren skulde i et Aar være fri for Skatter og for Landgilde, Ægt og Arbejde i tre Aar.

Samme Aar, 20. Februar, fæster Peder Axelsen i Aaby Peder Arreskovs øde og forladte Gaard af det øde Gods, som under 26. November 1681 blev Kongen tildømt. Han skulde bebygge og bebo Gaarden imod et Aars Frihed for kgl. Skatter og to Aars Frihed for Ægt og Arbejde.

Samme Aar, 14. Juni, fæster Jakob Kristensen den Gaard i Falsled, som Jørg. Pedersen af Armod og Fatigdom rømte fra, hvorfor Gaarden i nogle Aar havde staaet øde. Fæsteren skal opbygge Gaarden, forbedre og bebo den. Han maatte tage det gamle Tømmer af Peder Hansens øde Gaard, »der staar og bliver bortstjaalet«. Han fik to Aars Skattefrihed og tre Aars Frihed for Landgilde, Ægt og Arbejde.

Samme Aar, 15. Juli, fik Rasmus Hansen et »øde og ruineret« Bol i V. Skerninge frit for Skatter, Landgilde, Ægt og Arbejde i tre Aar.

1685, den 26. Januar, fæster Jørgen Poulsen en øde Gaard i Ø. Skerninge, som i langsommelig Tid havde ligget øde og nu tildømt Kongen. Han skulde hjælpes med Bygningstømmer og være fri for al Afgift og Kontributioner i tre Aar.

Samme Aar fæstes den ene Halvdel af Kirkegaarden i Ø. Skerninge, som var tildømt Kongen for resterende Skatter, til Niels Madsen med to Aars Skattefrihed og frit Bygningstømmer. Den anden Halvdel var stedt til Jens Madsen, en Husmand, paa de Vilkaar, at han skulde bruge og beholde Grunden.

Samme Aar, 4. Februar, bortfæstes et øde Bolsted i Haubølle til to Mænd: Jens Mikkelsen og Jens Klementsen, saadan at de i Løbet af tre Aar skulde opbygge Gaarden og i den Tid være fri for al Afgift.

Samme Aar, 13. Februar, fæster Henrik Henriksen, Degn i Søllinge, en øde Gaards Grund, som Kongen var tildømt 1681 for resterende Skatter. Han skulde bygge 8 Fag Stuehus med Ovn og Esse og 16 Fag Fæ- og Kornhus imod at være fri for al Afgift, Ægt og Arbejde i tre Aar.

Saaledes fortsættes Fæsteoverdragelsen af de fordumværende fri Ejendomsgaarde, som ved Skatterestancer vare hjemfaldne til Kongen som Herlighedsejer, uden Indfæstning, med tre Aars Frihed for al Afgift, frit Bygningstømmer og Sædekorn. Var en Fæstegaard nogenlunde ved Magt, kunde der ydes en ubetydelig Kendelse i Stedmaal, selv om der maatte ydes fuldt Vederlag derfor paa anden Maade. Saaledes gav Rasm. Hansen i Øksendrup 1685 1 Ørte (20 Skpr.) Havre af sin Faders Halvgaard, og Jens Eriksen i Brudager 6 Rdlr. af Hans Ibsens Gaard; derimod maatte Henrik Rasmussen give 20 Rdlr. i Stedmaal af Øverste Ørkilds Mølle ved Svendborg.

Ligesom man paa de private Godser, hvor man havde nedlagt Bøndergaarde og inddraget Jorden under Hovedgaardene, søgte at opretholde Hovbøndernes Antal med Deling af de hele Gaarde, saa foragtede man heller ikke denne Fremgangsmaade paa Kronens Godser. De store Jordbrug var en Byrde for Bønderne — selv ved Udskeftningstiden søgte manges en Bondemand at frigøre sig for de større Gaarde, naar Jorden ikke ligefrem laa ham særlig belejlig. At dele en Gaard imellem Fader og Søn eller imellem to Søkende frembød der for ingen Vanskelighed. En gammel Selvejergaard i Vesterskerlinge, var bleven tildømt Kongen og overdraget i Fæste til en Bonde, der 1700 var bleven gammel og svag, og som derfor oplod den ene Halvdel af Gaard og Grund til Mogens Hansen af Ulbølle, der skulde nyde den halve Bygning med Korn, Kvæg, Ager og Eng og give i Indfæstning 23 Rdlr. 2 Mk.

Tiderne vare nu saaledes, at der henved 1720 kunde gives 16—20 Rdlr. i Indfæstning af en almindelig Bondegaard, medens man paa de adelige Godser i Regelen maatte give betydelig højere Indfæstning. I Husbondhold af jordegne Gaarde var Prisen nu 2 Rdlr. pr. Td. Hartkorn. Daniel Kellinghusen til Tidselholt havde Ejendomsret til to Gaarde i Holmdrup By, men Herligheden, der havde tilhørt Kaptejn Rønnow og Arvinger, var nu hjemfalden til Kronen, hvorfor D. Kellinghusen 1720 fæstede disse Gaarde saadan, at han i Steden for Hovning og Landgilde skulde give 3 Mk. af hver Td. Htk. i aarlig Afgift foruden kongelige Skatter og desuden i Husbondhold 2 Rdlr. af hver Td. Htk. en Gang for alle.

Paa samme Maade bortfæstes en større Ejendomsgaard i Holmdrup, kaldet Holmdrupgaard, paa omtrent 15 Tdr. Htk., der ikke havde mindre end 5 Beboere.

Herligheden til denne Gaard var hjemfalden til Kronen, men D. Kellinghusen havde angivet sig som Ejer af Ejendomsretten, saa at disse Gaarde skulde fæstes til ham. Imidlertid erklærede D. Kellinghusen, at Ejendomsretten var overdraget Præsten Knud Trochmann i Skaarup, der saaledes betalte Husbondhold med 2 Rdlr. pr. Td. Htk. og den ovenfor nævnte aarlige Afgift for Landgilde og Hoveri.

Nogle Aar senere, 1728, fæster Conrad Fehlo den Gaard i Trunderup, som Skovrider Chr. Koch døde fra, og hvortil han havde Ejendomsret; hvorimod Herligheden tilhørte Kongen. Han skulde svare af Gaardens Hartkorn, hvad de kongelige Forordninger paabøde, og holde Gaardens Bygninger i forsvarlig Stand. I Husbondhold betalte han 16 Rdlr.

V.

DEN STÆRKE NEDGANG AF DE JORDEGNE GAARDES ANTAL.

Den væsentligste Forskel imellem en jordegne Bonde og en Fæstebonde var den, at Selvejergaarden gik i Arv, og Bonden maatte betale den dobbelte Skat mod en Fæstebonde, men i Regelen var enhver Fæstebonde i det Sogn eller i Nærheden, hvor Hovedgaarden laa, som Ugedagtjener skattefri. Det laa ikke i Regeringens Interesse at bevare de jordegne Gaarde som saadanne, men kun som fuldt skattepligtige Gaarde. Vi have i det foregaaende set, hvorledes det var de adelige Godsejere om at gøre, at samle Jordegods i Nærheden af deres Hovedgaarde. Vi have ligeledes set, med hvor stor Beredvillighed Kongemagten imødekom Adelen ved

Magelæg og Afhændelser, og med hvor ringe Ulejlighed de kunde optage Fæstebønder til Ugedagstjenere og derved unddrage dem fra at betale den kongelige Landskat. Klagen over Nedgang i de skattepligtige Bønders Antal var derfor almindelig. Hertil kom, at de jordegne Gaarde svandt stærkt ind, ligesom mange Tid efter anden ved Tidernes Tryk tabte deres Skatteevne. Saaledes fremførtes 1630 Tingsvidne for, »at det dyrlejede Bolig, Kristoffer Andersen havde stædt og fæstet i Sallinge, som Jørgen Ibsen for Armod maatte fragaa, kan ikke give den halve Skat.« Samme Aar fremførtes ligeledes Tingsvidne for, »at det Bolig, Peder Willasen ibor, er ikke mægtig at give mere end halv Skat.« 1631 fremførte Markus Jørgensen i Katterød Tingsvidne for, »at det Bolig, han ibor, stod øde, og der var hverken saaet eller pløjet. Tilmed er der ikke nær en Halvgaards Brug til, saa han ikke er god for at give kgl. Maj. Skat.« Samme Aar meddeler Sognepræsten Hr. Rasmus Hansen, »at i det gruelige Tordenvejr, Natten mellem 2—3. Septbr., slog Torden ned og afbrændte Rasmus Peder-sens Gaard i Mosen i Krarup med alt hans indhøstede Korn, saa han nødes til at bede kristelige Mennesker, at de i Jesu Navn ville komme ham lidt til Hjælp«.

Om end de jordegne Bønders Antal svandt stærkt ind i Tiden efter Grevefejden, saa var der dog endnu ved det 16. Aarhundredes Slutning mange Selvejere rundt om i Landet. Men ligesom de private Godsejere søgte at samle Bøndergods omkring sig, saa søgte Kongen at bevare det største Antal Kronbønder i Nærheden af sine Slotte og Ladegaarde. Til Eksempel kunne vi atter drage Nyborg Len frem. I Vindinge Herred, der laa Slottet nærmest, var der 1591 119 Kronbønder og 83 jordegne Gaarde, hvis Herlighed endnu ikke var

bortskødet fra Slottet. I Gudme Herred var der 71 jordegne og 85 kongelige Fæstegaarde, medens der i den fynske Del af Sunds Herred, der laa Nyborg fjærnere, var 68 jordegne Gaarde, men kun 31 Kronbønder og i hele Salling Herred kun 16 Selvejere, hvis Herlighed henlaa under Slottet, og foruden Øerne en halv Snes kgl. Fæstegaarde. Men foruden dette Gods, henlaa paa nævnte Tid til Nyborg Slot noget Strøgods i andre Herreder, hvoriblandt jordegne Gaarde, og de under Sunds og Salling Herreder liggende Øer: Thurø, Skarø, Strynø, Hjortø, Drejø, Korshavn, Avernakø og Bjørnø, hvis Beboere paa faa Undtagelser nær alle vare Fæstebønder under Kronen. Der var saaledes ved Aaret 1591 henved 250 jordegne Gaarde i Nyborg Len. Paa Langeland var der samtidig 6 Selvejere, hvis Herlighed laa under Lensmanden i Nyborg; men hvor mange jordegne Bønder paa Langeland, der samtidig hørte under Tranekær Len, ses ikke af de forehavende Kilder, men en Snes Aar senere var der ifølge Dr. Fridericias omfattende Undersøgelser 689 jordegne Bønder paa Fyn og Langeland, hvoraf 56 paa Langeland og 633 paa Fyn. Deraf var igen de 233 i Nyborg Len. Fra 1591 til 1610 fandt der saaledes nogen Nedgang Sted i de jordegne Gaardes Antal og fra 1610 til 1651 sank de jordegne Gaardes Tal i Fyn ned fra 689 til 546 og fra 233 til 183 i Nyborg Len; altsaa i dette Len alene en Nedgang af 50 Gaarde i Løbet af 40 Aar eller omtrent en Femtedel.

I Odensegaards Len var Nedgangen endnu større, idet der 1610 var 114, men 1651 kun 55 jordegne Gaarde, altsaa en Nedgang af 59 — eller over Halvdelen af de 114 Gaarde, som 1610 var fri Bondeejendom.

I Sælland, hvor der af de 217 hele Selvejergaarde,

som fandtes dér 1610, var der 1651 kun bevaret 113, altsaa tabt 104. Men hertil skal dog bemærkes, at 34 af de 217 hele Gaarde vare 1651 kun regnede for halve eller mindre Gaarde, og det egentlige Tab af jordegne Gaarde i Sjælland i Tiden fra 1610 til 1650 bliver saaledes kun 70 Gaarde eller omtrent en Tredjedel. Den aller største Del af denne Nedgang falder paa Tryggevælde Len, hvor der 1610 var 120, men 1651 kun 67 jordegne Bønder.

Paa Laaland var der 1610 569 Selvejerbønder, men 1651 var der 51 færre, altsaa kun 518. Paa Falster var kun 2, og paa Samsø og Møen slet ingen Selvejere. Derimod var der forholdsvis mange i de skaanske Provinser og paa Bornholm. Der var ved Aar 1600 over 1400 Selvejere i Skaane, men 50 Aar senere var der kun 1163. Der imod var der i Bleking og Bornholm funden en Fremgang Sted af de jordegne Bønders Antal, der i Bleking ved det syttende Aarhundredes Begyndelse var 387, forøget med 9, og 1651 var der paa Bornholm 678 forøget med 2 jordegne Gaarde.

I det østlige Danmark med Skaane og Bornholm var der saaledes efter Dr. Fridericias Undersøgelser ved Begyndelsen af det syttende Aarhundrede henved fire Tusinde eller 3943 jordegne Bønder, men ved dets Midte kun 3452 eller ialt en Nedgang af næsten 500 jordegne Gaarde.

I Nørre Jylland var Nedgangen i de jordegne Gaardes Antal forholdsvis mindre, i enkelte Len endogsaa ikke ubetydelig Fremgang, saaledes i Aalborghus 22, i Hald 22 og i Silkeborg 16. I hele Nørre-Jylland var i 1610 de jordegne Bønders Antal 1367, og i 1651 var der 1334, altsaa kun en Nedgang af 33 Gaarde.

Ved Inddragelse af Bøndergaarde under de tiendefri

Hovedgaarde mindskedes Præsternes Indtægter. Derfor udstødte de ogsaa Klager derover, og derfor androg Fyns Gejstlighed 1645 om Erstatning for den ved afbrudte Bøndergaarde fremkaldte Afgang i deres Indtægter.

Nedlæggelse af Bøndergaarde var en væsentlig Aarsag i Nedgangen af de skattepligtige Bønders Tal, men Broderparten i denne Nedgang maa dog søges i Overgangen fra skattepligtige Fæstere til skattefri Ugedagstjenere. Paa forskellig Maade og med forskelligt Hævd havde Adelen saaledes i ikke ringe Grad udvidet Skattefriheden for sine Bønder ud over, hvad der var Privilegiernes Mening. Den største Nedgang af skattepligtige Bønder fandt Sted i Skaane, Laaland og Fyn (størst i Nyborg Len), men for Jyllands Vedkommende synker Skattepligten ad en anden Vej fra hel til halv Skat. Det var ikke Gaardene, der deltes, men ved at de sank i Evne til at bære Skattebyrden som hele Gaarde, hvorfor de maatte nedsættes i Klasse med halve eller mindre Gaarde — et Forhold, der heller ikke var ualmindeligt paa de danske Øer. I Skaane, hvor der som foran bemærket ved Aaret 1600 var over 1400 Selvejere, var der samtidig henved 800 skattepligtige Fæstebønder, ialt 11179 Skattebønder, hvis Antal 1651 kun var 9579. Der var saaledes tabt 1600 Skatteydere alene i Skaane. Der var i samme Tidsrum tabt 750 i Sælland, 365 paa Laaland og 732 paa Fyn. For hele det østlige Danmarks Vedkommende var Tabet af Skattebønder — Selvejere og Fæstere tilsammen — i den tidnævnte Tidsperiode altsaa over 3400.

I samme Forhold som Tallet paa skattepligtige Bønder aftog, steg det paa de skattefri, af hvilke der ved 1650 fandtes mindst 14341; deraf i Nørre-Jylland 6590, i

Skaane 3263, i Fyn 2014, i Sælland 1771, paa Laaland 531 og deres Tal tiltog Aar for Aar. Det var iøvrigt en daarlig Fordel for de tidligere forholdsvis selvstændige Fæstebønder, at ombytte deres billige Skattepligt mod Ugedagstjenesten paa Herregaarden. Ved Siden heraf blev denne Skattefrihed en stor Byrde for de tilbageblevne Selvejere og Fæstere, hvis Skattebyrde derved blev større, end de kunde bære. Ugedagstjenernes Skattefrihed faldt dog ved Adelsens Privilegier af 24. Juni 1661. Tallet paa øde Gaarde steg stærkt efter enhver af Landets ulykkelige Krige, og ingen vilde have en øde Gaard, naar han kunde blive fri.

Det var dog især den ulykkelige Svenskekrig — der fra 1657 til 60 ødelagde Landet, der mere end nogensinde rev op i de jordegne Gaarde. Vi have jo set, hvorledes det saa ud i Fyn, hvorledes øde og forladte Gaarde henstode uden Bygning, uden Besætning og uden Sæd, hvorledes de — ofte endog efter flere Aars Forløb — tildømtes Kongen for resterende Skatter. Og saadan, som det saa ud i Fyn, saa det omtrent ud over hele Landet.

I et Kongebrev af 8. December 1660 hedder det: »Da det meste af Kronens Gods er pantsat og ikke saa snart synes at kunne indløses af dets egne Midler, hvorved Kapitalen bliver staaende, og Renten idelig vokser, Godset tillige bliver øde, uopdyrket og ubebygget af dem, som have det i Pant, saa skal hver Fordring efterses, paa hvad Vilkaar Godset er pantsat, og derefter anslaas i Hartkorn efter hvert Steds Lejlighed, at Kongen kan bestemme, hvad han deraf vil afhænde til dem, som have det i Pant.«

Dette havde saaledes til Følge, at Kronens — og Herligheden i det tilbageværende jordegne Gods faldt i

Hænderne paa rige Handels- og Pengemænd inden- og udenlands fra, og naar disse med eller imod deres Vilje bleve Godsejere, laa det som Regel kun for dem at pine den størst mulige Indtægt ud af det modtagne Jordegods, hvorved Bondestandens Stilling yderligere forværredes. Mange af de nybagte Godsejere vilde ikke respektere de enkelte jordegne Bønders Forrettigheder, der laa imellem deres øvrige Hovbønder. Vilkaarlig Behandling fandt ofte Sted, og der hørte ikke meget til for at indsætte en »genstridig« Bonde i Tugthuset. Regeringens famlende Forsøg i Frederik den fjerdes og Kristian den sjettes Tid paa at opbølge Bøndernes Vilkaar førte kun til yderligere Spænding. Rømninger fra Gaard og Stavn, fra Land og Rige tiltog i en foruroligende Grad. Da Godsejerne krævede Landmilitzen oprettet paa ny, faldt der følgende djærve Ord i en Regeringsbetænkning af 26. Aug. 1732 — — »Ophævelsen af Landmilitzen er ikke Grunden til, at Mandskabet forlader Godserne, og at Gaardene ligge øde; men hele Sagen bestaar derudi, at en Del Proprietærer bebyrder deres Bønder med alt for stærkt Arbejde, Hoveri og anden haard Omgang, og det er den naturlige Aarsag til at Mandskabet for at undgaa strænge og ubillige Vilkaar søger hen til andre Steder, hvor de kunne vente en bedre Behandling — —.«

Men trods Regeringens Modstand oprettedes en ny Landmilitz, og Stavnsbaandet strammedes haardere og haardere. Selvejernes Antal vare svundne ind til en Ubetydelighed, og Hoveriet forøgedes ved Krongodsernes Salg, ved mange Landsbyers Nedlæggelse og nye Hovedgaardes Oprettelse. Bitre Rivninger og uhyggelige Kampe fandt derfor ofte Sted, da den gamle Selvstændighedsfølelse hos de fordum fri jordegne Bønder begyndte at

vaagne paa ny. Vi ville kaste et Blik ind i Forholdene paa hine Brydningers Tid.

De Jorddelinger, der fandt Sted omkring 1750, da Hovedgaardsjorderne udskiltes fra Bønderne, da hver By fik sine Jorder for sig selv, og hver Gaard fik lige Del i Grund og Hartkorn, i Ægt og Arbejde, gav mange Steder Anledning til uhyggelige Brydninger, især hvor der laa gamle jordegne Bønder blandt de almindelige Fæstebønder. Saaledes havde Fru Grambov til Tøjstrup 1769 bestemt at omdele Ryslinge Bys Jorder, men to Selvejerbønder indgave Klage til Landvæsenskommissionen over Fruens Færd, idet de hævdede, at det ikke vedkom dem, hvad Hartkorn de andre Tøjstrup Fæstebønder havde. De vilde beholde deres Jord og deres Hartkorn. Fruen havde ikke alene bemægtiget sig den ene Ejendomsbondes Fæstehus og fæstet det bort uden at give ham Indfæstning, og hun havde helt ophørt med at give dem Udvisning af deres Skovparter til Gavn- og Bygningstømmer osv. Fruen fastholdt imidlertid sin Bestemmelse trods Landvæsenskommissionens Mægling, der gik ud paa, at hun burde erkende de to Bønder for Selvejere og tilstaa dem deres Skovparter ufornermede, deres Gavn- og Bygningstømmer samt Hans Nielsen Indfæstning og Raadighed over det ham tilhørende Hus. General-Landvæsens-Kollegiet gav under 16. Decbr. s. A. denne Mægling Medhold med Tilføjende, at de jordegne Bønder maatte beholde saa meget Hartkorn, som de med saadan Ret besidder.

Det var saare uheldigt for Bønderne, hvor der oprettedes nye komplette Herregaarde, at ikke alene de hidtilværende Hovbønder, men ogsaa »Strøbønderne«, eller Langægtstjenerne og de gamle jordegne Bønder

toges til fuld Hovning. Agent Westen ejede Krumstrup og købte tillige Leutved, som han gjorde til en komplet Hovedgaard. Saa tog han 1765 fem Bønder fra Sandager og henlagde dem under det henved to Mil fjernere liggende Leutved, hvad der vakte Bøndernes Misnøje, men da Agenten lovede, at de kun skulde gøre Hovning, indtil han fik nærmere boende Bønder dertil, fandt de sig deri, og det gik baade i Agent Westens og hans Søns Tid, men da Leutved 1770 overgik i tredje Mands Eje, nægtede de 5 Sandager Bønder rent ud at gøre Hovning til Leutved. De kunde ikke overkomme at udføre fuld Hovning 7 Fjerdingsvej fra deres Hjem, da de ifølge deres Fæstebrev tilhørte Krumstrup, der kun laa en Fjerdingsvej borte; hvortil de kun vilde yde det gamle Lodsarbejde og betale 4 Slettedaler mere i Landgilde end forhen. Saa var der tre Bønder i Høje, Lunde Sogn, der tidligere som hørende til fjerntliggende Hovedgaarde, havde været fri for Hovning, men i Agent Westens Tid var købt og henlagt til Leutved Gods. De havde indgaaet Kontrakt med ham om at gøre Hovning i 5 Aar mod Afslag i deres Landgilde. Nu da Hoveriet blev for utaaleligt, krævede de deres gamle Rettigheder tilbage, men det viste sig da, at Kontrakten imod Bøndernes Vidende og Vilje var bindende for stedse. Deres gamle Frihed var tabt, og det blev dem betydet, at de for at undgaa videre Ulempe og Straf maatte holde deres Kontrakt og udføre den fulde Hovning. Hvad Sagen med Bønderne i Sandager angaar, da henvistes den til Rettergang.

INDHOLD.

POVL HANSÉN: Ole Skovløber	Side	1
O. NIELSEN: Bondestandens Kaar i det sydlige Jylland		
• i Midten af det attende Aarhundrede	—	30
H. F. FEILBERG: Et Kapitel af Folkets Sjæleetro	—	55
POUL BJERGE: Chr. Simonsens Historier	—	126
N. RASMUSSEN SØKILDE: De jordegne Bønder i gamle Dage	—	162

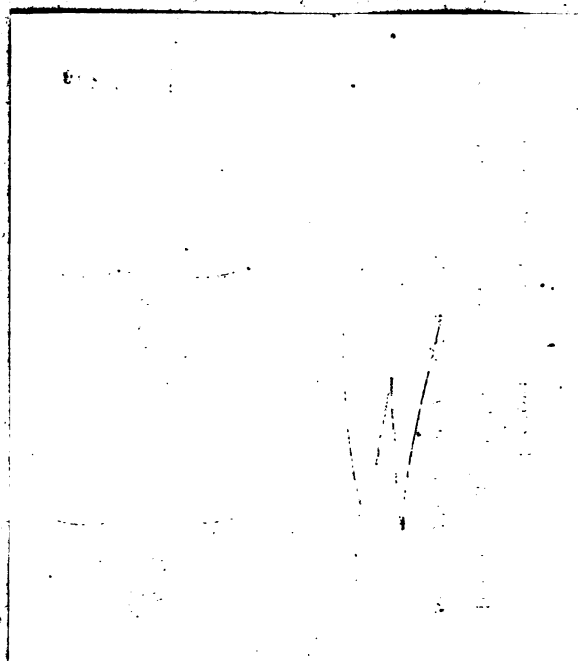

Widener Library

3 2044 105 199 376